

OTDK-dolgozat

2023

**DEBRECENI EGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

**DEBRECENI
EGYETEM**

**A hidegháború és a XXI. századi
geopolitika kapcsolata**

The connection between the Cold War and the geopolitics of the 21st century

Kiss Zoltán

Konzulens: Dr. habil. Tőkés Tibor

DEBRECEN
2021.10.23.

Összefoglaló (Rezümé)

Az elmúlt évszázadban világunk olyan változásokon ment át, amelyek azelőtt elképzelhetetlenek voltak. A politikai, gazdasági és társadalmi rendszerben végbement változások, a technológiai fejlődés egy teljesen új korszakba kalauzolt minket, melyben az államok és más politika entitások helyzete korántsem olyan egyszerű, mint például a középkor uralkodói és földesurai számára.

A globalizáció hálói által átszőtt világ, a nagyhatalmi vetélkedés új dimenziói, pusztítóbbnál pusztítóbb fegyverek és az emberiségben fellelhető ideológiai, gazdasági, vallási és etnikai ellentétek a nemzetközi rendet olyan közegbe helyezték, melynek megismeréséhez és megértéséhez még sok idő szükséges, de ez nem jelenti azt, hogy egy teljesen ismeretlen világba csöppentünk. A hegemon hatalom kiépítése már ősidők óta minden hatalom legfelsőbb célja és ez a mai napig nem változott. Munkám során legfőbb célom feltárni a hidegháborús korszak eseményeit és párhuzamba hozni azokat a modern geopolitikai és nemzetközi helyzettel, rámutatva arra, hogy bár világunk rengeteg változáson ment keresztül, rengeteg folyamat, a világhatalomhoz vezető út és ezen út végének elérésének feltételei jelentős hasonlóságot mutat a négy és fél évtizeden át tartó szembenállással.

Ezen cél eléréshez szekunder kutatások során próbát teszek ismertetni a hidegháború legfőbb eseményeit és mozgatórugóit, illetve elsajátítani a geopolitikai gondolkodásmód alapjait, ennek segítségével megvizsgálni az elmúlt harminc év legfőbb eseményeit, szereplőit, azok előnyeit, hátrányait, lehetőségeit és a rájuk leselkedő veszélyeket. A dolgozat során scenáriók felépítésével próbálok választ adni arra, hogy a jelenlegi világhatalomért folyó harc milyen formákat ölthet a főbb hatalmak kapcsolatai révén.

A hegemoniára törő hatalmak között lejátszódó folyamatok jelentős hasonlóságot mutatnak a hidegháborús folyamatokkal. Annak ellenére, hogy az idők megváltoztak a lényeg megmaradt. A világhatalom kiépítése és megszilárdítása a nagyhatalom fő célja. Ehhez minden gazdasági, politikai és társadalmi erejüket felhasználják. A hatalmak elé sok lehetőség tárul, a közöttük lévő kooperáció jelentős előnyökkel származhat, de ennek formája jelen állás szerint nem pontosan jelezhető előre.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	4
BEVEZETÉS	1
1. TÉMAFELVETÉS	3
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	4
2.1. A geopolitika születése.....	4
2.1.1. <i>Friedrich Ratzel</i>	4
2.1.2. <i>Rudolf Johan Kjellén</i>	5
2.2. Geostratégiai irányzat	5
2.2.1. <i>Alfred Thayer Mahan</i>	5
2.2.2. <i>Halford John Mackinder</i>	6
2.3. A harmadik dimenzió	6
2.3.1. <i>Giulio Douhet</i>	6
2.3.2. <i>Alexander de Seversky</i>	6
2.4. A Második Világháború tanulságai	7
2.4.1. <i>Raoul Castex</i>	7
2.4.2. <i>Nicolas J. Spykman</i>	7
2.5. A hidegháború geopolitikája.....	8
2.5.1. <i>Első szakasz</i>	8
2.5.2. <i>Második szakasz</i>	8
2.5.3. <i>Harmadik szakasz</i>	9
2.6. Geopolitika a hidegháború után	10
2.6.1. <i>Zbigniew Brzezinski</i>	11
2.6.2. <i>Paul Kennedy</i>	11
2.6.3. <i>A civilizációk harca</i>	12
2.6.4. <i>A megoldatlan problémák</i>	12
2.7. Az ötdimenziós geopolitikai tér	12
2.7.1. <i>Walter Dougall</i>	13
2.7.2. <i>John Warden</i>	13
2.7.3. <i>A cybertér</i>	13
2.8. A kritikai geopolitika	14
2.8.1. <i>Saul Bernard Cohen</i>	15
2.9. A jövő geopolitikája.....	16
2.10. A hidegháború előzménye	16
2.10.1. <i>Az Egyesült Államok</i>	16

2.10.2. A Szovjetunió.....	17
2.10.3. A lecsúszott hatalmak.....	18
2.10.4. A játéktér előkészítése.....	20
2.10.5. Az eltávolodás.....	21
2.11. A szembefordulás	22
2.11.1. Kettős szembenállás.....	23
2.12. A hidegháború	25
2.12.1. A szovjet berendezkedés és a vasfüggöny leereszkedése	27
2.12.2. Az első berlini válság.....	27
2.12.3. A katonai szembenállás intézményesülése.....	28
2.12.4. A szovjet felzárkózás.....	28
2.12.5. A kelet-ázsiai kérdés.....	29
2.12.6. A német kérdés	30
2.12.7. Sztálin halála és Hruscsov hatalomra kerülése	30
2.12.8. A befolyási övezetek megszilárdulása	31
2.12.9. Az 1956-os kettős válság.....	32
2.12.10. A szovjet stratégiai előretörés	33
2.12.11. A Szovjetunió III. világ politikája.....	34
2.12.12. A második berlini válság	34
2.12.13. A hidegháború legforróbb napjai	35
2.13. Az első enyhülési időszak	37
2.13.1. A harmadik fél megjelenése	38
2.13.2. A közvetlen szembenállás enyhülése, a közvetett szembenállás fokozódása	38
2.13.3. Az új tengeri hatalom fenyegetése	39
2.13.4. A Brezsnyev-doktrína	39
2.13.5. A keleti nyitás.....	40
2.13.6. A bipolaritás oldódása.....	40
2.13.7. Az elhidegülés jelei.....	41
2.13.8. A vietnami háború lezárása.....	42
2.13.9. A Jom Kippur háború és az olajfegyver bevetése.....	42
2.13.10. A szembenállás erősödése.....	43
2.13.11. A szovjet expanzió	44
2.14. A kis hidegháború	44
2.14.1. A Szovjetunió sebei.....	45
2.14.2. A Reagan fordulat.....	46

2.14.3. A szembenállás jellegzetessége	47
2.14.4. A Szovjetunió betegsége	47
2.15. A hidegháború vége	48
2.15.1. Németország újra egyesülése és a nyugat-kelet probléma	49
2.15.2. Az Észak-Dél szembenállás erősödése	49
2.15.3. A hidegháborús ellentétek rendezése és a fennmaradt kérdések	50
2.15.4. Az új világtérkép.....	50
3. ANYAG ÉS MÓDSZER	51
4. EREDMÉNYEK ÉS AZOK ÉRTÉKELÉSE	52
4.1. A modern konfliktusok	52
4.1.1. Az Öböl-háború.....	52
4.1.2. Délszláv háború.....	53
4.1.3. Arab tavasz.....	54
4.1.4. Afganisztáni háború.....	55
4.1.5. Líbiai konfliktus.....	57
4.1.6. Szíriai konfliktus	58
4.2. A hidegháborús vezetők összehasonlítása.....	58
4.2.1 Truman és Sztálin	59
4.2.2. Eisenhower és Hruscsov	60
4.2.3. Kennedy és Hruscsov	60
4.2.4. Nixon és Brezsnyev	61
4.2.5. Ford és Brezsnyev	62
4.2.6. Carter és Brezsnyev.....	63
4.2.7. Reagan és Gorbacsov	63
4.2.8. Bush és Gorbacsov.....	64
4.3. Egy új korszak kezdődik	65
4.3.1. USA.....	66
4.3.2. Kína.....	66
4.3.3. Oroszország	67
4.3.4. Az Európai unió	68
4.3.5. Japán.....	69
4.4. A jövő barátai és ellenségei	70
4.4.1. USA-Kína vs. Oroszország	70
4.4.2. Kína-Oroszország vs. USA	72
4.4.3. USA-Oroszország vs. Kína	74

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	76
ÖSSZEFOGLALÁS	79
IRODALOMJEGYZÉK.....	81

BEVEZETÉS

Az emberiség történelme során rengeteg olyan meghatározó esemény, vagy eseménysorozat létezett, amely gyökeresen változtatta meg társadalmunkat és formálta az elkövetkezendő évtizedek, akár évszázadok történéseit. Közelmúltunk egyik ilyen időszaka a Hidegháború nevet kapta, melyben a gazdasági, politikai és katonai viszonyok eddig sohasem látott példája mutatkozott meg és határozta meg a XX. század végét és a XXI. század elejét. Az addig megszokott nyílt konfrontációt és totális hatalmi játszmát felváltotta az aszimmetrikus, közvetett, törekeny egyensúlyon alapuló világhatalmi vetélkedés. A technológiai fejlődés, mely ezen a korszak egyik legfontosabb katalizátora volt, olyan vívmányokat alkotott, mely egy új korszakot nyitott az emberiség számára. A távolságok eltűnése, a Föld akadályainak túlszárnyalása, és olyan haditechnikai eszközök, melyek elképzelhetetlen pusztításra és nagyhatalmak teljes megsemmisítésére képesek, legyenek azok bármilyen hatalmasok és erősek. A Hidegháború során szerzett tapasztalatokkal a nagyhatalmi szembenállás teljesen új formát öltött, a tényleges háborúkat felváltotta a gazdasági, kereskedelmi és információs háborúk trendje.

Munkám során ezeket a kulcstényezőket és meghatározó eseményeket szeretném vizsgálni, és általuk feltárni azokat az összefüggéseket, melyek megformálták magát a Hidegháború időszakát, a világ jelenlegi állapotát és ezen keresztül az emberiség jövőjét is. Bár első látásra annyira nem is tűnik fontosnak a téma, viszont összevetve mindazt, amilyen rendhagyó módon ez a „konfliktusos” időszak lezajlott, és hagyatékát mely alapkővet adta a mai társadalomnak, elgondolkodtató, hogy talán ez is egy olyan pillanat, amely évszázadokra előre vetíti az ember, mint faj, viselkedését. Annak érdekében, hogy mindezt bizonyítani lehessen, szükséges megvizsgálni a Hidegháborút megelőző és követő, illetve természetesen maga a Hidegháború időszakát, eseményeit és szereplőit. Ezeket összevetni a ma is tapasztalható geopolitikai és gazdasági trendekkel, megmagyarázni azok létezését, és valamilyen becslést, előrejelzést tenni a jövő lehetséges irányával kapcsolatban.

A kutatást több szempontból is végre kell hajtani, meg kell vizsgálni, hogy milyen gazdasági és katonai hatalommal rendelkeztek a legfőbb szereplők a II. Világháború végén, milyen kilátásokkal kezdődött számukra a Hidegháború, hogyan fejlődtek a XX. század második felében, illetve, hogyan indultak a XXI. század életmódja felé, hol tartanak jelenleg. Feltárjuk azt az eszköztárat, amelyet a hatalmak a politikai játszmában használtak, az atomfegyverektől, az űrhajóig, az embargóktól a gazdasági egyesülésekig és a saját szövetségi rendszerük fenntartásától az új szövetségesek megszerzéséig. Köszönhetően annak, hogy az

említett időszak relatíve a közelmúltban folyt, számos dokumentáció és szakirodalom áll rendelkezésre a tanulmányozáshoz, és akár azon emberek tapasztalataira is lehet támaszkodni, akik már éltek a Hidegháború során, így megtudhatjuk azt is, milyen volt az átlagember számára ez a kiélezett, több, mint 4 évtizeden át tartó sakkjátszma két ellentétes ideológiával, értékekkel és világképpel rendelkező superhatalom között. A két ellentétes hatalmat, az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót külön vizsgáljuk, akár csak szövetségeseiket, alapvető jellemzőik szerint, majd ezeket párhuzamba hozva a kérdéses időszak eseményeivel következtetéseket vonunk le, megpróbáljuk megmagyarázni, hogy azoknak az eseményeknek miért kellett úgy történnie, illetve milyen következményei voltak és vannak a jövőre nézve. Szeretném megköszönni Dr. Tőkés Tibor konzulens fáradhatatlan munkáját és támogatását, aki nélkül eme munka nem jöhetett volna létre.

1. TÉMAFELVETÉS

Az emberiség történelmében az egyik legfőbb tényező, amelyet megfigyelhetünk, az a versengés. Minden ember, minden tömörülés, minden szervezet legfőbb célja egyre fejlettebbnek és erősebbnek lenni és ez az államok tekintetében sincsen másképp. A modern nemzetközi rendben, egy teljesen új közegben kell ezen entitásoknak megtalálniuk helyüket és érvényesíteni érdekeiket, viszont ennek módja és jellemzői nem ismeretlenek az emberiség előtt. A mai hatalmi rivalizálás és küzdelem sok tekintetben hasonlóságot mutat a múlt eseményeivel. Fontos feltárni tehát ezen mozgatórugókat és behelyettesíteni a modern közgebe, így megpróbálni értékelni az emberiség és az államok, hatalmak jelenkori helyzetét. Ennek legmegfelelőbb módja a geopolitika tudományának elsajátításával és a múlt történelmi eseményeinek megvizsgálásával történik. Ezen vizsgálat alapjául a hidegháború négy és fél évtizede szolgál, ugyanis ez az időszak nem túlságosan a távoli múltba nyúlik vissza, sok hasonlóságot mutat a mai geopolitikai helyzettel, mint például a szereplők tekintetében, illetve alakító módon befolyásolta a modern nemzetközi rendet. Kutatásaim során megpróbálom értékelni a modern konfliktusok okait és hatásait, ismertetni a jelen geopolitikai helyzet főszereplőit és a közöttük lévő kapcsolatot, szcenáriók felépítésével kísérletet tenni megítélni, hogy ezen főszereplőknek milyen akadályokkal kell a közeljövőben szembenézniük és milyen lehetőségek tárulnak eléjük. Ezen kívül próbát teszek értékelni a hidegháború két főszereplőjének, az Egyesült Államok és a Szovjetunió vezetőinek egymáshoz viszonyuló kapcsolatát, így rámutatni arra, hogy hogyan befolyásolták a nemzetközi helyzetet és a feszültséget. Ezen feladatok teljesítéséhez szükségeszerű tanulmányozni az eddig megalkotott geopolitikai elméleteket, illetve maga a hidegháború történelmét, melyekhez széleskörű szakirodalmi forrás áll rendelkezésre. A legfőbb cél megvizsgálni a „nagy képet”, a geopolitikai közeget, amely létezett a múltban, a jelenben és meghatározza majd a jövőt.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A geopolitika megpróbálja a politikai és történelmi eseményeket és döntéseket, az államok létezését és viselkedését, a társadalmak stratégiai céljait a földrajzi körülményekhez kapcsolni, azokat azon keresztül megmagyarázni. Ebből a jellemzőből következik, hogy a geopolitika a stratégiai gondolkodás egy nagyon fontos eszköze, éppen ezért a 20. századi történelem során kiemelkedő szerephez jutott az államok közötti konfliktusokban.

2.1. A geopolitika születése

A geopolitika tudományának megalkotóinak a német Friedrich Ratzel és a svéd Rudolf Johan Kjellént tekintik. Elméletük alapvető sajátossága, hogy az államot, mint élő organizmust kezelik, és tevékenységüket, létezésüket természettudományi fogalmakkal igyekeznek megmagyarázni (Szilágyi, 2018).

2.1.1. *Friedrich Ratzel*

Ratzel elméletében központi szerepet játszik a tér, a helyzet, az élettér, a terület alakja, a határok, a térbeli feltételek, a felszíni formák, az éghajlat, a hatalom. Ez elvezet minket ahhoz a fontos következtetéshez, hogy nem egyszerűen az állam mérete, de annak más adottságai, például, hogy hol helyezkedik el, milyen a domborzata, milyen ásványkincsekkel és nyersanyagokkal rendelkezik, milyen természetes határai vannak, kiemelt szerepet játszik az állam stratégiai lehetőségei és sebezhetőségei szempontjából. Az állam, mint élő, lélegző entitás a folyamatos változáson megy keresztül. Ennek egyik legfontosabb kifejezője a határ, ami, Ratzel szerint, tükrözi az állam fejlettségét. Ha a határok kifelé tolódnak az állam dinamikusán fejlődik, ha visszahúzódnak, akkor az állam hanyatlik. Ez a jelenség annak a feltevésnek a következménye, hogy az államok természetüknél fogva terjeszkedni akarnak, növelni területüket, befolyásukat és ezáltal fejlettségüket (Owens, 1999; Szilágyi, 2018; Perényi, 2020; Nagy, 2019; Tőkés, 2020). Nagyon fontos azonban megemlíteni, hogy minden állam fejlődésének során egyetlen egy biztos tény létezik, mégpedig az, hogy az állam nem fejlődhet, nem növekedhet örökké, hiszen a földfelszín egy fizikai korlátot szab neki. Ebből következik, hogy az államok jobban fejlődnek, annál közelebb kerülnek térben egymáshoz, ezáltal törvényszerű, hogy a világhatalmak fejlődésének csúcspontján kénytelenek lesznek az együttélés és az együttműködés magas fokának kialakítására, a fennmaradásuk érdekében. Kialakult egy alapvető tény, ami a nagyhatalmi vetélkedés szerves részéül és nyomós okául szolgál, miszerint egy állam terjeszkedése már csak más államok rovására történhet. Azt a kiterjedést, amelytől egy állam nagyhatalomnak tekinthető a történelmi korszak határozza meg, világhatalomnak, pedig csak az az állam tekinthető, amely a világ teljes egészére képes

befolyását kiterjeszteni, bárhol teljes erejével jelen lenni. A kis országok saját szuverenitásukat az integráció útján tudják megvédeni, gazdasági és katonai tömörüléseket alkotva a nagyhatalmak törekvései elleni védekezésre (Ratzel, 1887; Szilágyi, 2018).

2.1.2. Rudolf Johan Kjellén

Rudolf Johan Kjellén, a geopolitika megalkotója szerint az állam létehez meghatározott törvényszerűségek tartoznak (Owens, 1999; Szilágyi, 2018; Nagy, 2019; Mező, 2006). „Az állami szükségletek kielégítésének, mint a fejlődésnek és a külső expanzióknak a törvénye.”, „A birodalom létfontosságú elemeinek és közlekedési útőerei meglétének a törvénye.”, „A hatalom földrajzi azonosíthatóságának, belsőleg meghatározható természetes területének és természetes külső határainak törvénye”, „Szárazföldi államok tengeri expanziójának törvénye”, „Az autarkia, az önellátás törvénye, mely az ahhoz szükséges természetes terület megszerzésére irányul.” (Szilágyi, 2018; Tőkés, 2020).

2.2. Geostratégiai irányzat

A geostratégiai irányzat, az állam tevékenysége és a hozzá kapcsolódó földrajzi tér között próbált párhuzamot találni. Próbál magyarázatot adni arra, hogy milyen módon befolyásolja a földrajzi helyzet az állam létezését, cselekvését, az emberek kultúráját, viszont bevonja vizsgálataiba a szárazföldi és tengeri hatalom összehasonlítását és pozícióját, illetve a technológia fejlődésének hatását (Szilágyi, 2018).

2.2.1. Alfred Thayer Mahan

Alfred Thayer Mahan, az amerikai haditengerészeti ellentengernagy foglalkozott részletesen a tengeri hatalom sajátosságaival és szerepével a geopolitikában. Úgy véli, hogy a szárazföldi és tengeri hatalom előnye nem előre meghatározott, hanem a történelmi és stratégiai szituáció aktuális állapota alapján határozódik meg. A legfontosabb stratégiai övezetnek Ázsia déli részét tartotta, úgy vélte ez lesz a szárazföldi és a tengeri hatalom találkozásának csomópontja (Owens, 1999; Szilágyi, 2018; Mahan, 1890), véleménye szerint a legnagyobb fenyegetést a jövőben Oroszország és Kína fogja jelenteni, így az Egyesült Államok legjobb esélye, ha szövetséget köt nem egyszerűen csak Nagy-Britanniával, de Németországgal és Japánnal is (Pap, 2007; Szilágyi, 2018). A Föld felszíne nagyrészt víz, így a tengeri hatalom kivételes helyzetbe kerül gazdasági és kereskedelmi szempontból, hiszen a világkereskedelem feletti befolyásával hatalma van az erőforrások felett is (Szilágyi, 2018; Sumida, 2000; Mahan, 1890).

2.2.2. Halford John Mackinder

Halford John Mackinder munkássága a geopolitika egyik alapkövének tekinthető, részletesen vizsgálta a tengeri és a szárazföldi hatalom kapcsolatát és olyan geostratégiai irányzatot dolgozott ki, amely mai napig nagy fontossággal bír. A 20. század derekán a szárazföldi hatalmat vélte előnyösebb helyzetben lenni, ezért nagy fontosságot rendelt az Eurázsiai térség feletti ellenőrzésnek, véleménye szerint ez testesíti meg a világ stratégiai középpontját (Bernek, 2015; Szilágyi, 2018). Mackinder elméletében ez a terület, melynek nagysága tudományos munkássága során folyamatosan változott, azért bír ilyen nagy jelentőséggel, mert amellet, hogy jelentős erőforrások vannak birtokában, nagyon nehezen megközelíthető és navigálható. Tengeri úton gyakorlatilag megközelíthetetlen, és szárazföldi úton való bejárása is nehézséget jelentett a vasútvonal elterjedéséig, így egy természetes erődítmény szerepét tölti be (Szilágyi, 2018; Owens, 1999; Kearns, 2009). Mackinder látta annak a veszélyét, hogy Oroszország megpróbálja a világhatalmi pozíciót átvenni a hanyatló Nagy-Britanniától és Franciaországtól, véleménye szerint ennek kulcs az, ha sikerül befolyását kiterjesztenie az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán térségére, így tengeri hatalommá válik. Ez ellen csak úgy lehet védekezni, ha Nagy-Britannia szövetséget alkot Franciaországgal és az Egyesült Államokkal (Szilágyi, 2018; Kearns, 2009).

2.3. A harmadik dimenzió

A 20. század során a légi közlekedésben bekövetkezett forradalmi fejlődés eredményeképpen az azelőtti kétdimenziós szárazföldi-tengeri tér háromdimenziós jelleget öltött, megszületett a légi hatalom elmélete. Az emberi térérzékelés gyökeresen megváltozik, a csatateretek kiszélesednek és a háború a hátszínre is eléri (Szilágyi, 2018).

2.3.1. Giulio Douhet

Giulio Douhet tábornok elmélete szerint a légierő természeténél fogva támadó fegyverként használható, ezért a védekezési stratégiák is offenzív jelleget öltenek. A légi háború megnyerésének legjobb módja az ellenség légi támaszpontjainak és gyártókapacitásának megsemmisítése, illetve gazdaságának és társadalmi moráljának lerombolása (Szilágyi, 2018).

2.3.2. Alexander de Seversky

Alexander de Seversky pilóta és mérnök légi hatalom elmélete hasonló elveken alapult, viszont tartalmazta a második világháború és a Hidegháború tanulságait. Ebből adódóan az egyik legfőbb különbség, hogy a népesség megtörése kontrollálatlan bombázás során lehetetlen, precíz és hatékony támadásokra van szükség, emellett nem elég pusztán a légierőre támaszkodni, szükség van a szárazföldi erők aktív részvételére az ellenség

legyőzésében. Felismeri, hogy a háború sok különböző arcot fog öltetni a jövőben, nem lesz annyira tisztán elválasztva a civil tér a katonaitól, a hatalmi játszma a csataterék mellett, az üzleti életben, a kutatásokban, a társadalmi életben is zajlik majd (Szilágyi, 2018). Elméletét a Hidegháború környezetére vetítve a két szuperhatalom konfrontációjának helyét az Északi-sark területére becsülte, a két szuperhatalom légierijének befolyási övezete, bár elkülönül egymástól, eme területen fedik egymást, így ez a hatalmi szembenállás fő színterét képezi (Szilágyi, 2018; Owens, 1999).

2.4. A Második Világháború tanulságai

2.4.1. *Raoul Castex*

Raoul Castex francia stratégia geopolitikai munkásságát természetesen Franciaország szempontjából közelítette meg, éppen ezért nagy figyelmet szentelt a francia gyarmatbirodalom stratégiai helyzetére. Úgy gondolta, hogy célravezetőbb önként, jobb feltételek mellett elengedni azokat a gyarmatokat, amelyeket Franciaország már nem tud hatékonyan védelmezni, mert éppen ezen ok miatt az említett gyarmatok függetlenedése meg fog történni, valószínűleg sokkal súlyosabb áron (Szilágyi, 2018).

2.4.2. *Nicolas J. Spykman*

Nicolas J. Spykman geopolitikai munkássága tekintetében Mahan és Mackinder utódjaként tekinthető. Részletesen vizsgálta a szárazföldi és tengeri hatalom helyzetét, kiegészítette és a Hidegháború korszakának megfelelő kontextusba helyezte Mackinder Heartland elméletét, mindezt összevetve az Egyesült Államok politikai lehetőségeivel és stratégiai helyzetével. Véleménye szerint az Egyesült Államok kivételes pozíciójából adódóan, hiszen a Csendes-óceán és az Atlanti-óceán közötti helyzete miatt jelentős befolyással bír a világ kereskedelmi útjaira, tökéletes alany a hegemonia kialakítására, ezt a stratégiai egyensúlyra kell építenie. Egyik legmeghatározóbb munkája Mackinder Heartland elméletének átdolgozása. Megjelent a magterületen kívül egy másik hatalmi központ, ez az Egyesült Államok. Ezen szempontok szerint a világot három részre osztotta. A „magterület” nagyjából egybevág a Mackinderi elméletben láthatóval, a „peremterület” magába foglalja Közép- és Nyugat-Európát, Ázsia déli és keleti részét, végül a „part menti szigetek és szigetkontinensek”, melybe Amerika, Afrika, Nagy-Britannia és Japán tartozik bele. Ebben az elméletben két világhatalom, a két szélső területen helyezkedik el, így a kulcsövezetté a peremterület válik, itt fog a világhatalmi vetélkedés kiteljesedni. Spykman szerint az Egyesült Államoknak törekednie kell arra, hogy megszerezze a peremterület feletti irányítást, hogy ezzel fel tudja tartóztatni a szárazföldi hatalom, a Szovjetunió terjeszkedését (Szilágyi, 2018; Meinig, 1956).

2.5. A hidegháború geopolitikája

2.5.1. Első szakasz

A hidegháború 4 és fél évtizedét 3 részre osztja a szakirodalom, az első szakasz „A nukleáris patthelyzet és az elrettentés: a feltartóztatás gyűrűjének megrajzolása” 1945-től 1956-ig tartott és ez volt a két szuperhatalom szembenállásának a kibontakozása. Ebben a szakaszban sok integrációs és regionalizációs folyamat vette kezdetét, illetve sok nemzetközi szervezet jött létre, például az ENSZ, az IMF és a Világbank mellett a NATO, a Varsói Szerződés, a CENTO, a SEATO és az ANZUS paktum. Ezen is látható, hogy egy olyan dinamikus folyamat indult el, melyben a szuperhatalmak megpróbálták a tárgyaláson és a diplomácián alapuló „békés egymás mellett élés” politikáját fenntartani, de emellett maximálisan fel voltak készülve a világpolitikai ütközetek megvívására (Szilágyi, 2018). Érdemes megemlíteni, hogy ezen szervezetek többé-kevésbé igazolták a nyugati gazdasági és politikai fölény létét és lehetővé tette, hogy a hidegháború után is megfelelő alapokra lehessen a nyugati hegemoniát építeni (Brzezinski, Stratégiai Vízió, Amerika és a globális hatalom válsága, 2020). Ebben a korszakban megindult a gyarmati rendszer gyors és teljes összeomlása, amely egy új entitást képzett a geopolitikában. Ez a „harmadik világ”, az el nem kötelezett országok csoportja, mely amellett, hogy megpróbálja az alapvető szabadságjogokat és a békét a semlegességen keresztül hirdetni, próbálkozik saját helye megtalálására a látszólag két pólusú politikai környezetben és érvényesíteni saját geopolitikai érdekeit. Nyilvánvaló, hogy mivel a két szuperhatalom meglévő befolyási övezetei feletti hatalmából nem volt hajlandó engedni, így ezen országok csoportja vált a szuperhatalmi vetélkedés eszközévé, erre példaként szolgálnak a Közel-Keleten, Dél-kelet Ázsiában és Latin-Amerikában lezajlott fegyveres és nem fegyveres konfliktusok (Szilágyi, 2018).

2.5.2. Második szakasz

A hidegháború második szakasza 1957-től 1979-ig tartott és a „Kommunista mélységi behatolás a tengeri övezetbe” elnevezést kapta. Ebben az időszakban a Szovjetunió behatolt a „Külső peremív” területére, így a „Magterület” nemcsak sikeresen védekezett a tengeri hatalmak szövetsége ellen, de sikeres ellentámadásba lendült. A szovjet űrprogram és atomfegyverkutatási sikereinek eredményeképpen az Egyesült Államok sebezhetetlensége és technológiai előnye megkérdőjeleződött. A két szuperhatalom harca kibontakozott a negyedik dimenzióra, a világűrre, így ismételten, geopolitikai szempontból, egyre közelebb kerültek egymáshoz. Ez a tény természetesen fokozta a feszültséget, ahogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyre nagyobb fenyegetettséget érzett. Ehhez a helyzethez párosult az a tény, hogy a gyarmati rendszer felbomlása során szabadságukat elnyert országok jelentős részében

a marxizmus térnyerését élvezte. Sok esetben ezekben az országokban katonai diktatúrák jöttek létre, melyek valamelyik szuperhatalom felé igazodtak. Erre az egyik legjelentősebb példa Kuba. Kubában a hidegháború első felében sok katonai puccs eredményeként Fidel Castro került az ország élére, aki eleinte nem foglalkozott az ideológiai küzdelemben való részvétellel, viszont az Egyesült Államok által támogatott sorozatos támadások végső soron a Szovjetunió karjaiba sodorták. Ezzel elkezdődött egy folyamat, melynek tetőpontja a Kubai rakétaválság, a hidegháború azon pontja, ahol az emberiség a legeslegközelebb jutott a totális pusztuláshoz. A Szovjetunió középhatótávolságú rakétákat telepített Kubába, amely komoly fenyegetést jelentett az Egyesült Államokra nézve, amely blokád alá vette a szigetországot. Szerencsére tárgyalások útján a két hatalom képes volt megoldani a helyzetet, amely egy másik folyamat elindulásához vezetett, melyben a két szuperhatalom között egy enyhülési időszak vette kezdetét. Ezt szabotálta az Egyesült Államok vietnami háborúba való beavatkozása, ugyanis a közvélemény szemében ez komoly agressziónak számított a tengeri hatalom részéről. Ennek eredményeképpen Afrikában, Dél- és Kelet-Ázsiában, illetve Dél-Amerikában a szocialista ideológia megnövekedett népszerűséget élvezett, teret adva ezzel a szovjet hatalmi törekvéseknek. Felütötte a fejét egy előre nem látott tényező, mégpedig a szövetségi rendszereken belüli ellentétek kiéleződése, például Kína politikájának a kibontakozása. A Sztálin halála utáni hidegháborús légkör enyhülése, a sztálini ideológia szovjet elítélése, és a nyitás a nyugat felé elfogadhatatlan volt a Kínai Népköztársaság számára. Kapcsolatuk a Szovjetunióval jelentősen megromlott, és ellentétük odáig fajult, hogy fegyveres összecsapások és határkonfliktusok születtek belőle. Nem volt különbség a helyzet a nyugati világban sem, ahol az európai újjáépítés és gyors fejlődés következtében a nyugat-európai országok szerették volna jobban érvényesíteni saját érdekeiket (Szilágyi, 2018).

2.5.3. Harmadik szakasz

A harmadik és egyben utolsó időszak 1980-tól 1991-ig tartott és „A kommunista hatalom visszavonulása a tengeri zónából” nevet kapta. Az időszak jellegzetessége abból adódik, hogy a politikai színtéren új hatalmi játszma kezdődött, kibővült a játékosok köre. Ázsiában Kína és India a második világháború óta egyre nagyobb befolyásra tettek szert, és készen álltak rá, hogy ezt a befolyást érvényesítsék, saját geopolitikai régióik kialakításával. Kialakult a „Kelet-ázsiai geostratégiai övezet”, illetve az „Indiai-óceáni világ”. A nagyhatalmak integrációs folyamatokba kezdtek hatalmuk megszilárdítása érdekében, ez látványos eredményeket hozott Latin-Amerikában. A korszak egyik elindító eseménye a Szovjetunió beavatkozása Afganisztánban, amely a kontinentális szuperhatalom számára hasonló hatásokat és eredményeket produkált, mint a tengeri szuperhatalom számára a

vietnami háború. Az Egyesült Államok, ekkor már Ronald Reagan vezetése alatt, nem ült tétlenül, és komoly ellentámadásba lendült, meghirdetve a „gonosz elleni hadjáratot”. Ilyennek tekinthető a Csillagháborús terv, vagy a grenadai katonai beavatkozás. A Szovjetunió megpróbálkozott superhatalmi hegemoniájának megtartásával, de a hidegháború felőrölte erőforrásait és gazdasági kapacitását, már nem tudta tartani a lépést a nyugattal. Mihail Gorbacsov lett 1985-ben a Szovjetunió főtitkára, aki megpróbálta a kontinentális birodalmat egy új útra, a jövő felé kormányozni. Szakított a Brezsnyev doktrínával, és a szocialista rendszer gyors lebomlásnak indult. Ennek legfőbb eseménye 1989. november. 9-én történt, amikor is ledőlt a berlini fal. A szovjet hegemonia és befolyás nem volt elég erős hatalmának megtartásához és 1991. december 25-én végérvényesen megszűnt. A világ egy teljesen új nemzetközi rend kiépítésébe kezdett, elindult az úton a többpólusú világ felé. Az integrációs és dezintegrációs, valamint a globalizációs folyamatok közepette, a XXI. század elején egy új fenyegetés ütötte fel a fejét, a globális terrorizmus. A hidegháború utáni geopolitikai kutatások nehézségekbe ütköztek az új nemzetközi rend elképzelése tekintetében, sokféle különböző elmélet született az új nemzetközi rend felépítéséről. Loureiro dos Santos a világban létező hatalmakat 5 kategóriába sorolja. A „globális hatalom” csoportjába tartozik az Egyesült Államok és Kína, a „kvázi globális hatalmak” csoportjába tartozik Oroszország, India és Brazília, a „fél globális hatalmak” közé sorolható az Európai Unió és Eurázsia déli része, a „globális hatalom kis szigetei” közé tartozik Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Japán, és végül a „globális hatalom kvázi kis szigetei” közé sorolható Venezuela, Ausztrália, Irán, Szaúd-Arábia, a Dél-afrikai Köztársaság, Törökország és más egyéb hatalmak. Saul Bernard Cohen munkájától annyiban tér el, hogy különösebb jelentőséget nem tulajdonít a mackinderi „Magterület” feletti befolyásnak. Ha ehhez hozzátesszük, hogy egy másik jelentős személy, Henry Kissinger munkássága, az Egyesült Államok legjelentősebb kihívásai közé Nyugat-Európa, Ázsia, a Közel-Kelet és Afrika hatalmait sorolja, szembevetendő lesz a különböző geopolitikai gondolkodásmódok eltérése (Szilágyi, 2018).

2.6. Geopolitika a hidegháború után

A Szovjetunió összeomlásával a hidegháború korszaka lezárult és a nemzetközi rendszerben alapvető változási folyamatok indultak el. Az Egyesült Államok maradt az egyedüli superhatalom a világon, így a nemzetközi rend alakulásában meghatározó szerepet játszott, viszont ez nem jelentette, hogy hegemoniáját egyszerűen és teljes mértékben tudja érvényesíteni. A világ a hidegháborúhoz képest sokkal decentralizáltabbá vált, sok új erőközpont jött létre, amelyek idővel szert tehetnek arra az erőre, amellyel komoly kihívást

jelenthetnek az Egyesült Államok számára. Geopolitikai szempontból elmondható, hogy azok a remények, amelyek a „történelem végéről” vagy az innentől örökké tartó világbékéről beszélnek gyorsan szertefoszlottak (Szilágyi, 2018). Maga Fukuyama is belátta, hogy a kommunizmus bukása nem jelenti azt, hogy a demokrácia rendszere szent és sérthetetlen, megvan rá az esély, hogy a jövőben maga is belőleg összeomlik, vagy egy új külső fenyegetéssel találja szemben magát (Fukuyama, 2014). A geopolitikusokat eleinte leginkább foglalkoztató kérdés, hogy az Egyesült Államoknak milyen lehetőségei adódnak ebben az új nemzetközi rendszerben (Szilágyi, 2018).

2.6.1. Zbigniew Brzezinski

Zbigniew Brzezinski szerint Eurázsia rendelkezik összességében a legnagyobb hatalmi potenciállal, így az Egyesült Államoknak meg kell akadályoznia, hogy egy meghatározó kontinentális hatalom kialakuljon. Az országokat különböző kategóriákba sorolja, attól függően, hogy milyen szerepet játszanak a nemzetközi rendszerben. Az első csoport a „geostratégiai játékosok”, amelybe beletartozik Kína, India, Franciaország, Németország és Oroszország, ők azok az államok, melyek leginkább veszélyeztetik az amerikai hegemoniát. A második csoport a „geopolitikai pillér”, ide sorolható Törökország, Azerbajdzsán, Ukrajna, Irán és Korea. Ezek az országok, bár nem rendelkeznek meghatározó hatalommal, földrajzi elhelyezkedésüknek köszönhetően stratégiaiul kulcsszereplőnek számítanak a hatalmi vetélkedésben. A harmadik kategória a „potenciális geopolitikai játékos vagy pillér”, amelybe beletartozik Nagy-Britannia, Japán, Kazahsztán, Üzbegisztán, Pakisztán, Thaiföld, Tajvan és Indonézia. Ezeknek az országoknak meg van a lehetősége arra, hogy belekerüljenek az első két kategóriába (Brzezinski, A nagy sakktábla, 1999; Szilágyi, 2018).

2.6.2. Paul Kennedy

Paul Kennedy Brzezinskihez hasonlóan kulcsfontosságúnak tartotta a nemzetközi téren való megfelelő stratégia alkalmazását, ezt fejtette ki a „tengelyállamok” elméletében. Véleménye szerint a nagyobb államok mellett az Egyesült Államoknak kiemelkedő figyelmet kell fordítania azokra a kis államokra, amelyek stabilitási problémákkal küszködnek, de fontos támaszt jelenhetnek az Egyesült Államok számára az Eurázsia feletti befolyás megtartására. Ehhez kapcsolódik, eredetileg Mackinder, tengelyállamok elmélete, mely szerint léteznek olyan államok, amelyek sorsa nem egyszerűen a regionális térben jelentős, hanem nagy mértékben befolyásolja a globális helyzetet (Szilágyi, 2018).

2.6.3. A civilizációk harca

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi rend újjá szerveződése, az integrációs és dezintegrációs folyamatok sok ellentétet és konfliktushoz vezethet. Ezt írja le munkájában Samuel Huntington, aki szerint a mostani szerveződések igazodnak a világ kulturális övezetihez, amely övezetek között a XXI. században éles szembenállás fog kialakulni. Elmélete arra a feltevésre épült, hogy a modernizáció világszerte nemhogy nem vezet a nyugati kultúra elterjedéséhez, a különböző kultúrák a technológiai szakadék szűkülése végett relatíve nagyobb cselekvőképességre tesznek szert, új játékosok jelennek meg a politikai színtéren, ami kiélezetté teszi a versengést, így a XXI. század első felében a „civilizációk harca” megy végbe, amely komoly veszélyt jelent az emberiségre, és csak a civilizációk közötti együttműködéssel kerülhető el (Szilágyi, 2018; Huntington, 2015). Szerinte a legnagyobb konfliktusok a jövőben a nyugati- az iszlám és a kínai civilizációk között lesz, melynek egyik legfontosabb jellemzője a nyugati civilizáció relatív súlyának csökkenése (Huntington, 2015).

2.6.4. A megoldatlan problémák

Azonban a világ a hidegháború befejeztével nem vált problémamentessé és teljesen biztonságossá. Az aszimmetrikus hadviselés, a látszólag örökké tartó gerillaharcok, a környezetszennyezés, a szegénység, az erőforrások túlzott kihasználása jelentős fenyegetéseket rejt magában. Egyre több konfliktus alakul ki a nemzetiségi, etnikai, vallási ellentétek miatt. Ezen konfliktusok már elsősorban nem Európában, hanem a Közel-Keleten és Afrikában összpontosulnak, a civilizációk találkozásának határainál, ami egybevág Huntington „civilizációk harca” elméletével. A kevés nagy háború rendszerét felváltotta a sok kis háború formája, a különböző terrorista és szeparatista szervezetek teljesen önállóan működnek az államokon belül, vagy azokat irányítva, kezdetét vette az aszimmetrikus hadviselés és a gerillaharcok elterjedése, mely a civil lakosság áldozatainak arányának jelentős növekedéséhez vezetett. Ennek következtében a háborúk elhúzódó jelleget öltenek, változó intenzitással, és sok esetben a végeredmény korántsem annyira egyértelmű, mint a hagyományos háborúk esetében. A modern hadviselésben keveredik a sebészi pontosságú, precíziós támadások használata a kontrollálatlan, az ellenség morális kitartását felőrölni próbáló, terrorhadviseléssel, ennek következtében a modern háborúban a civil lakosság áldozati aránya soha nem látott szintekre emelkedik (Szilágyi, 2018).

2.7. Az ötdimenziós geopolitikai tér

A XX. században végbemenő gyorsütemű technológiai fejlődésnek hála az emberiség térérzéke teljesen megváltozott. A kutatás és fejlesztés eredményeképpen az ember

elszabadult a Föld kötöttségétől, és elkezdte a világűr, illetve más, idegen égitestek felfedezését. Ennek következtében az ezen területekhez tartozó elméletek is tovább fejlődtek, amely alól a geopolitika sem kivétel. A hagyományosnak tekintett háromdimenziós tér ötdimenziós térre terjedt ki, ahol a szárazföld, tenger és légtér mellett megjelent az űrtér, és az információs és kommunikációs technológia által alkotott cybertér (Szilágyi, 2018).

2.7.1. Walter Dougall

Walter Dougall szerint négy, második világháborúban született, technológiai vívmány tette lehetővé az emberiség számára az űrtér meghódítását. A radar, a ballisztikus rakéta, az atombomba és a számítógép. Bár a háború után ezen újítások tökéletesítése lelassult a hidegháború környezetében ismét előtérbe került és az űrverseny szolgálatába állt. A „biztonsági tér” ennek köszönhetően minden ország számára kiterjedt, sokkal nagyobb terület bevédelmére volt szükség az ellenséges támadás elhárítására, így a világ egy pontján bekövetkező politikai, gazdasági vagy katonai esemény a világ másik végén lévő országra is valamilyen hatással volt (Szilágyi, 2018).

2.7.2. John Warden

A két új dimenzió katonai értelemben az Öbölháború és az Irak elleni invázió során esett át a tűzkeresztségen. Az új technológiáknak köszönhetően addig elképzelhetetlennek tartott stratégiai és taktikai manőverek születtek, például a hatalmas sivatagokban történő egyszerű navigáció a GPS technológia segítségével. John Warden ezredes a Sivatagi Vihar hadművelet során volt felelős a koalíciós egységek légi műveleteiért. Véleménye szerint egy hadművelet sikerének a kulcsa, ha a politikai és katonai célok összhangra tudnak találni. Két fajta gondolkodásmódot az „induktív” (taktikai döntés) és a „deduktív” (stratégiai döntés) különített el. Látja, hogy a háborús győzelem kulcsa a légierő megfelelő felhasználása, viszont úgy gondolja, hogy az induktív fegyvernemet stratégiai célok vezérelték. Meg kell változtatni a vezetőség gondolkodásmódját, hogy a légierő megfelelően legyen felhasználva. A légtér feletti uralom lehetővé teszi, hogy a maximális pusztítást minimális veszteség mellett ériék el, hiszen ezzel a fölényrel az ellenség bárhol, bármikor megtámadható, míg annak nincs esélye ellentámadásra. Ennek az eléréséhez elengedhetetlen az öt koncentrikus gyűrű megbénítása, ezek a „fegyveres erők, lakosság, nemzeti infrastruktúra, létfontosságú központok és a politikai vezetés” (Szilágyi, 2018; Metz, 1998).

2.7.3. A cybertér

A modern geopolitikai rendszer ötödik dimenzióját a cybertér alkotja, amelybe beletartozik minden elektronikai hálózrendszer, számítógépes rendszer és az internet. A geopolitika hatalmas kihívás előtt áll, hiszen egy olyan közegben kell megtalálnia a

nemzetközi rendszer működésének lényegét, amely független a földrajz szabályaitól. Cybertér védelme rendkívül kényes feladat, hiszen maga a cybertér könnyen hozzáférhető és hasznosítható, ráadásul a benne okozott károk kihatással lehetnek az adott állam másik négy dimenzióban elfoglalt helyére is (Szilágyi, 2018).

2.8. A kritikai geopolitika

A kritikai geopolitikai irányzata a hidegháború végén jelent meg és feladatának tekinti az új nemzetközi környezetben való geopolitikai tájékozódást. Bár egységes fogalmat nem igazán lehet neki adni, lényegében a klasszikus geopolitikai tételek hiányosságaira, elavultságára igyekszik rámutatni és próbál egy olyan fogalmi keretrendszert kialakítani, amely képes az új történelmi környezetben való nemzetközi rend objektív és releváns vizsgálatára (Szilágyi, 2018; Mező, 2006). A kritikai geopolitikai iskola megalkotójának Gearóid Ó Tuathail tekinthető, aki az Egyesült Államok és Közép-Amerika XX. század végi politikai kapcsolatain keresztül próbálja bemutatni, hogy az USA a geopolitikára támaszkodva hogyan szeretné gyengülő nemzetközi pozícióját visszaszerezni, befolyását és hegemoniáját saját gazdasági és politikai érdekében kiterjeszteni, megerősíteni, mindezt a hidegháborús politika, a dominó elv feltartóztatása, az amerikai nemzeti érdekek védelme és a „hátsó udvar” megőrzése jegyében (Szilágyi, 2018; Gearóid Ó Tuathail, 1992). A klasszikus geopolitikai iskola már nem képes a megváltozott történelmi környezetben feladatát ellátni (Szilágyi, 2018).

José Ortega y Gasset is rámutatott a tényre, hogy bár az embereknek sokszor nehezebb esik a jelenlegi szokásokat és eljárás módokat elengedni, a réginek el kell tűnnie, hogy legyen elég hely az újnak (Gasset, 1961; Szilágyi, 2018). A modern világban a katonai és politikai hatalom háttérbe szorul, a gazdasági hatalommal szemben. Ez a hegemonia szempontjából elsődleges szempont, viszont nem szorítja ki a politikai hatalmat teljes mértékben. Kialakul egy vegyes rendszer, melyben a két hatalmi tényezőnek együtt kell élnie. Ebből következik, hogy a hagyományos háborúk mellett a kereskedelmi, gazdasági háborúk is a hatalmi vetélkedés színterévé válnak. Egy állam geopolitikai helyzete jelentősen függ a hatalomtól, amelynek lényege, hogy egy szereplő valamely eszközzel akaratát más szereplőkre ellenszegülés ellenében is képes rákényszeríteni. Ez a politika egyik legfőbb fókusza, tevékenysége a hatalom megszerzésére irányul, amelyet az aktuális erőviszonyok határoznak meg, lehet legitim vagy erővel kivívott, sokszor ugyanazon hatalmi helyzetre, nézőponttól függően, mindkettő vall. Többdimenziós és viszonylagos, függ az adott szereplő gazdasági, politikai, katonai erejétől, akárcsak helyzetétől, helyétől, ellenfeleitől. Objektív bázisát a

nyersanyagok, rendelkezésre álló erőforrások, míg szubjektív elemeit a nemzeti és kulturális sajátosságok adják (Szilágyi, 2018).

2.8.1. Saul Bernard Cohen

Saul Bernard Cohen az Egyesült Államokat, Oroszországot, Kínát és Indiát tekinti az új nemzetközi rend mozgatórugóinak, hozzájuk egy-egy geostratégiai régiót, befolyási övezetet párosít („Kereskedelem-függő tengeri birodalom”, „Eurázsiai kontinentális övezet”, „Kelet-ázsiai birodalom” és az „Indiai-óceáni övezet”). Ezeken a régiókon belül léteznek olyan államok, amelyek „ütközőövezet”, „egyelőre pontosan nem definiálható státuszú zónák” vagy „hídrégiók” szerepét töltik be (Szilágyi, 2018; Waterman, 2002). Hét nagyhatalmat állapított meg a világhatalmi játszmában, az Egyesült Államok, Kína, India, Oroszország, az Európai Unió, Japán és Brazília, ez azóta bővült Mexikó, Venezuela, Argentína, Algéria, Nigéria, a Dél-Afrikai Köztársaság, Thaiföld, Indonézia, Ausztrália, Vietnám, Egyiptom, Szaúd-Arábia, Pakisztán, Irán, Izrael, Dél-Korea, Tajvan és Törökország államaival. Az elméletekből látható, hogy míg az Egyesült Államok és Európa súlya globális szinten a többpólusú világban csökken, addig Eurázsia egyre fontosabb szerephez jut. Saul Bernard Cohen geostratégiai nagyrégió elméletében rendszerezi egy adott térség „történelmi vagy magterületét”, „fővárosok vagy politikai központjait”, „ökumenét”, „tényleges nemzeti területét” és „tényleges regionális területét”. Ezen kívül vizsgálja az „üres térségeket”, a „határokat”, a „szeparatista kisebbségeket” és a „nonkonform szektorokat” jellemzőit. A különböző geopolitikai vizsgálati módszerek és szempontok eltérései miatt nehézkessé válhat egy politikai entitás céljainak és érdekeinek pontos meghatározása és vizsgálata, erre szolgál megoldásként a geopolitikai kód. Egy államnak öt kérdésre kell választ adnia, ez alapján lehet behatározni. Ezek a kérdések a „kik a jelenlegi és potenciális szövetségeseink”, „kik a jelenlegi és potenciális ellenségeink”, „hogyan tarthatjuk meg szövetségeseinket és szerezhethetjük meg potenciális szövetségeseinket”, „hogyan szállhatunk szembe jelenlegi ellenségeinkkel és a fenyegető veszélyekkel”, illetve „hogyan igazolhatjuk fenti négy számításunkat a közvélemény és a globális közösség előtt”. Mivel egy állam céljai változhatnak a körülményektől függően, így a geopolitikai kód is ennek megfelelően változhat, így azt rendszeresen felül kell vizsgálni. Egy államnak ezért érdemes hosszú távú céljai mellett rövid távú elérendő mérföldköveket felállítania. Természetesen minden államnak megvannak a maga testreszabott céljai, ebből következően nem minden cél teljesülhet és nem minden cél bír ugyanolyan fontossággal, általánosan elmondható, hogy a nagy és világhatalmak egyszerűbben érvényesítik érdekeiket és teljesítik céljaikat hatalmi helyzetükből kifolyólag (Szilágyi, 2018; Cohen, 2014).

2.9. A jövő geopolitikája

Ha visszaemlékezünk José Ortega y Gasset munkásságára, akkor emlékezzünk a világegyetem egyik legnagyobb igazságára, a réginek el kell tűnnie, hogy teret adhasson az újnak és ez a nemzetközi viszonyokban sincsen másképp (Gasset, 1961; Szilágyi, 2018). Erre az egyik legjobb példa a Kondratyev ciklus Georg Modelski általi geopolitikával való összevetése. A világtörténelem során sok világhatalom tört fel, uralkodott és hanyatlása után tűnt el bizonyos világtörténelmi eseményeknek köszönhetően. Ezek általában háborúkhöz, egyezményekhez, békeszerződésekhez vagy akár gazdasági tömörülésekhez, intézményekhez vagy politikai személyekhez kötődtek, így jött és ment a portugál, holland, brit hegemonia és került veszélybe az amerikai hegemonia (George Modelski, 1996; Szilágyi, 2018). Látván a modern világ eseményeit, fejlődését és prioritásait felmerül a kérdés, hogy mit hoz vajon a jövő? Képes lesz-e az Egyesült Államok fenntartani szuperhatalmi státuszát, vagy esetleg Kína veszi át a helyét? Egy újabb hidegháború elé nézünk? Milyen szerepet fognak a köztes régiók és államok játszani ebben a szuperhatalmi szembenállásban? Ezek a kérdések csakis a geopolitika tudományának tanulmányozásával, fejlesztésével és bővítésével válaszolhatóak meg (Szilágyi, 2018).

2.10. A hidegháború előzménye

Az első és egyik legfontosabb sajátossága a hidegháborúnak, hogy az emberiség történelmében talán először nem Európa a meghatározó, eseményalakító szereplő, hanem az Egyesült Államok és a Szovjetunió. A második világháború hamvaiból felemelkedve a világ két ellentétes pontján lakozó szuperhatalom rivalizálása, ideológiai csatározása a többközpontú, hatalmi egyensúlyon alapuló világot a bipolaritás, a szembenállás világába sodorta, melyben minden egyes, a világ bármely pontján, bármilyen aprónak tűnő esemény szorosan kapcsolódott a szuperhatalmak érdekérvényesítéséhez, hatalmi törekvéseihez. Ezen négy és fél évtizedes, hullámzó, feszült légkörű eseménysorozat elemzéséhez először meg kell vizsgálunk a fő játékosok kiinduló helyzetét, azt a helyzetet, amely a második világháború eredményeképpen alakult ki (Fischer, 2001).

2.10.1. Az Egyesült Államok

Az első szuperhatalom, a „sokat nyerő győztes” az Egyesült Államok. Az ipari forradalmak és a XX. század elején végbenéző gazdasági fejlődésnek köszönhetően az Egyesült Államok rendelkezett a legnagyobb gazdasági kapacitással. Zárkózott természetét a második világháború következtében nem tarthatta fent. A háború következtében a világ fő hitelezői és gazdasági központjává vált, a hadiipari kereskedelem révén a világ aranytartalékának nagy része ide áramlott, így szoros kapcsolatban volt a világ pénzügyi

rendszerének sorsával. A világ minden pontján hatalmi vákuumok alakultak ki, és ha az Egyesült Államok nem akarja a második világháború megismétlését, akkor törekednie kell ezen vákuumok betöltésére, az Atlanti Charta és a kapitalizmus népszerűsítésére, hegemoniája kiterjesztésére. Az Egyesült Államok bizonyos estekben beleszólást szerzett az országok gazdasági menedzsmentjében, így egyszerűbbé vált, az általa kitűzött „nyitott világ” cél, a szabadkereskedelem, a kereskedelmi felek egyenlősége, a blokkok kialakulásának elkerülése. Létrejött a Bretton-Woods-i pénzügyi rendszer keretében az egész világra kiterjedő pénzügyi rendszer az Egyesült Államokkal a középpontjában, illetve létrejöttek olyan pénzügyi világszervezetek, mint az IMF, a Világbank vagy a GATT (Fischer, 2001).

Bár az Egyesült Államok a világ legnagyobb gazdaságával rendelkezett, nagyon fontos előrelépést jelentett, hogy ezt a gazdasági erőt katonai erővé alakította a második világháború alatt. Hatalmas hadsereggel és elképesztő hadiiparral rendelkezett, amely hozzájárult a hegemonia fenntartásához. Köszönhetően a megkérdőjelezhetetlen légi- és haditengerészeti erejének a világon bárhol érvényesíteni tudta akaratát, és képes volt ellenőrizni a tengeri útvonalakat és így a világ erőforrásainak jelentős részét. Európában nem maradt olyan hatalom, amely képes lett volna a keleti-blokk kontinentális haderejével, így szükség volt az USA haderejének „békefenntartó” szerepére, erre Churchill is utal Fultoni beszédében. Az Egyesült Államok jelentős fenyegetéssel nézett szembe, a kapcsolatok megromlása után, a nagyra nőtt szovjet blokk személyében. Elsősorban hegemoniáját az amerikai ideálok és értékek terjesztésével kívánta kiszélesíteni a világ minden sarkán, erre jöttek létre olyan szervezetek, mint például az ENSZ, amelynek célja a további konfliktusok megakadályozása és az emberi jogok érvényesítése. A Szovjetunió ezekhez a szervezetekhez gyanakvóan viszonyult, ugyanis az imperialista hatalom megtestesülését látta benne és elindult az a bezárkózási, eltávolodási folyamat, amely a hidegháborúhoz vezetett (Fischer, 2001).

2.10.2. A Szovjetunió

A Szovjetunió bezárkózása sok tényezőre vezethető vissza. Már a cárság idején jellemző volt az orosz népre a nyugatiakkal szembeni bizalmatlanság és kétely, ezt pedig a háború során tanúsított együttműködés sem volt képes megváltoztatni. A háború felőrölte a szovjet ipari, gazdasági és emberi erőforrásbéli tartalékjait, így a háború utáni egyik legfontosabb feladat a gazdaság újjáépítése volt. Éppen ezért a szovjet megszállás alatt lévő területek gazdasági kiszípolozása és a lehető legtöbb nyugati segély és hitel megszerzése volt a cél. Kezdetét vette egy abnormális korszak, ahol a szovjet vezetés hajlandó volt nyugati szövetségeseivel kompromisszumokat kötni, de titkon ügködtek saját nagyhatalmi céljaik beteljesítésén. Két nagyon fontos tény állapítható meg a Szovjetunió háború utáni helyzetével

kapcsolatban. Először is hatalmas katonai erővel rendelkezett. és Eurázsia egyik legmeghatározóbb hatalma lett. Gazdasági nehézségei ellenére képes volt szárazföldi haderejét fenntartani, így érvényesíteni akarátát a többi néppel, részben az Egyesült Államokkal szemben is, Európában és Ázsiában. Sztálin látta, hogy előnyös helyzetben van abból a szempontból, hogy a nyugati szövetségeseknek szükségük van rá, így olyan követeléseket fogalmazhatott meg velük szemben, amely jelentősen átformálta Európa térképét. Elfogadták a Balti államok, Románia egy része és Lengyelország egy részének Szovjetunióhoz való csatolását és a megszállt országok felosztását. Sztálinnak viszont más tervei voltak, hiszen tudta, mivel hadserege jóval nagyobb területet birtokol, mint a tárgyalásokon neki ítélt részek, így ezekre a területekre is jogosan igényt tarthat. Miért is volt ez fontos? A Szovjetunió expanziós törekvéseinek legfőbb mozgatórugója az a tény volt, hogy természetes határai nem olyan egyszerűen védhetőek, mint az Egyesült Államok óceánpajzsa, vagy Nagy-Britannia csatorna elválasztója, így egy szövetséges államokból kialakított ütközőzónát kell létrehozni saját biztonsága érdekében. Ezt úgy érthette el, ha szert tesz Közép- és Kelet-Európára. Ezt viszont anélkül kell csinálnia, hogy maga ellen fordítaná a szuperhatalmat és szövetségeseit. A jaltai egyezmények értelmében a háború végeztével minden legyőzött országban biztosítani kell annak a lehetőségét, hogy a nép maga válassza meg kormányát és az államvezetést, ugyanakkor Sztálin belátta, hogy ez ütközik saját céljaival, hiszen ezek a választások nem a Szovjetunió javára fognak nagyrészt végződni. Kialakult egy zárt hatalmi övezet, mely egyetlen központtal rendelkezett, ez a központ Moszkva volt, megkezdődött a két pólusú világ kialakulása. A kocka el volt vetve, a nyugati hatalmak láthatták, hogy a keleti blokk nem kívánja honorálni az egyezmények által támasztott feltételeket, a világ elindult a konfrontációhoz vezető meredek lejtőn (Fischer, 2001).

2.10.3. A lecsúszott hatalmak

A „Három nagy” harmadik tagja Nagy-Britannia a második világháború közben szembesülni kényszerül a ténnyel, hogy vezető helyét a nemzetközi politikában nem képes fenntartani. Gazdaságilag és katonailag függőségi viszonyba került a szuperhatalommal szemben, ennek az eredménye először Görögországban mutatkozott meg, ahol a kommunistaellenes törekvéseket már nem tudta támogatni, ezt a feladatot az Egyesült Államokra hagyta, ez indította be azt a folyamatot, amely a Truman-doktrínában öltött testet (Fischer, 2001; Gaddis, 1974). Képtelen volt az egész világot behálózó birodalmi terület egyben tartására, ennek következtében felerősödött a gyarmatbirodalmat bomlasztó folyamat, mely elvezetett a Harmadik világ megszületéséhez (Fischer, 2001).

Franciaország sem volt kivétel. Akárcsak Nagy-Britannia, ő maga is kiszolgáltatottá vált az amerikai tőke és hitelek felé oly mértékben, hogy a világháború előtti status quo-t, a világ második legnagyobb gyarmattartó hatalmának címét nem tudta fenntartani, nem volt kapacitása arra, hogy gyarmatai felett irányítást gyakoroljon. Ennek ellenére történtek próbálkozások a tengeren túli területek konszolidálására, ezek azonban veszteséges és véres konfliktusokba torkollottak, ilyen eset történt Vietnámban és Indokína többi részén. Franciaország gazdasági és katonai helyzete rendkívül nyomasztó volt Nyugat-Európa számára, hiszen Nagy-Britannia térvésztesítésével, Franciaország hatalmas lemaradásával és Németország szétszabdolásával az európai kontinentális egyensúly teljesen felborult, Európa kezéből kicsúszott az irányítás, a két szuperhatalom keresztüzében csak reménykedhetett a harmadik világháború elkerülésében (Fischer, 2001).

A győztes hatalmak számos szereplője rendkívüli nehézségekkel nézett szembe a háború befejeztével, így könnyű belegondolni, hogy a vesztes, fasiszta hatalmak milyen óriási problémákkal küzdött a háború után. A háború alatti bombázások és a német földön dúló harcok teljesen felemésztették a német termelőképességet, olyan gazdasági sokk érte az országot, melyet egyedül nem volt képes kiheverni. Végül az országot a négy győztes nagyhatalom között megszállási övezetekre osztották és tervük a területek közös kormányzása volt. Ennek megvalósítása nem volt kivitelezhető, ugyanis minden hatalomnak más elképzelése volt a „német kérdéssel” kapcsolatban. A Szovjetunió hatalmas anyagi és emberi veszteségeket szenvedett a háború során és úgy vélte ideje benyújtani a számlát a bűnösnek. Területi megcsonkítások, megszállás és jelentős jóvátétel fizetések voltak azok a kötelezettségek, amelyeket a konferenciákon kiszabtak a szövetségesek a bukott fasiszta hatalomra, ebből kiemelkedő jelentőséggel bírt, a háború során elpusztított termelőkapacitás miatt, a természetbeni jóvátétel fizetés. Megkezdődött a német termelőkapacitások leszerelése és elszállíttatása a Szovjetunióba és rengeteg embert hurcoltak el kényszermunkára. Franciaország hozzáállása a német helyzethez kezdetben hasonló volt a Szovjetunióéhoz, viszont Nagy-Britannia és az Egyesült Államok jelentősen máshogy látta a dolgokat. Belátták, hogy egy egészséges Európa gazdaságának felépítéséhez és nem utolsósorban a kommunista fenyegetés feltartóztatásához elengedhetetlen egy erős Németország Európa közepén. A két tengeri hatalom paradox módon nemcsak leállította a jóvátételi elszállításokat, de jelentős gazdasági támogatást nyújtott volt ellenségüknek, így helyre tudták állítani annak kilátástalan helyzetét, ez legfőképpen az USA-nak jelentett nagy előnyt, hiszen szüksége volt az erős német felvevőpiacra, hogy hatalmas háború utáni árukészletét képes legyen értékesíteni. Fontos megemlíteni, hogy a négy részre osztott ország közös, nagyhatalmi irányítása az eltérő

hozzállások miatt nem valósult meg, így eleinte minden megszállási övezet külön gazdaságpolitikát követett, amely nagyban rontott a termelékenységen és hátráltatta az ország helyreállítását. Az Egyesült Államok és a Brit Birodalom hozzáállása a német helyzethez elősegítette a gazdaság regenerálódását, a két megszállási övezet összekapcsolásával megszületett a bizónia, amihez Franciaország is csatlakozott (trizónia), ezáltal megszületett egy politikailag számottevő „Németország” felépítésének alapja (Fischer, 2001).

Japán hasonlóan nagy problémákkal küszködött, hiszen az 1868 után meghódított területek egészét elvesztette, visszaszorult saját szigetére, és a bombázások hatására ipara a háború előtti ipar csak kicsit több, mint felét érte el. A háború utáni gazdasági és társadalmi nehézségek enyhítésére az Egyesült Államok vállalkozott, ugyanis meggyőződése volt (a Spykman által megfogalmazott elvek szerint), hogy Japán kritikus szerepet tölt be a Szovjetunió kelet-ázsiai feltartóztatásában és a Csendes-óceán feletti irányítás megtartásában (Fischer, 2001).

Olaszország, bár 1943-ban átállt a szövetségesekhez, vesztesként kezelték a béketárgyalásokban. A Csigaooffenzíva pusztítása ellenére szocialista radikalizálódás nem tudott kialakulni (Fischer, 2001).

2.10.4. A játéktér előkészítése

Európa nagyhatalmai A XX. század során 25 éven belül a világtörténelem két legnagyobb háborúját indították meg, melyek Európát kimerülve és súlyosan megsebesítve hagyták. A világ új vezető hatalmai Európán kívülről alakították az eseményeket saját ízlésük szerint, amelyekbe az Óvilágnak nemhogy jelentős beleszólása nem volt, de legfőbb elszenvedőjévé vált ezen döntések következményeinek (Fischer, 2001). A győztes jogán az Egyesült Államok és a Szovjetunió osztozkodott Európán. Bár az Egyesült Államoknak hivatalosan a „szabad Európa” nem volt a „vazallusa” a kialakult gazdasági és katonai függőség miatt de facto ő volt a térség ura (Brzezinski, Stratégiai Vízión, Amerika és a globális hatalom válsága, 2020). A két szuperhatalom befolyási övezetei nagyjából a frontok összetalálkozásának vonalát követték és Európa, ahogy a világon sok más térség, kettészakadt, a szuperhatalmi vetélkedés áldozatává, tárgyává vált. Két jelentős hatalmi ellentmondás alakult ki a geopolitikai szférában, az első a Szovjetunió és Nyugat-Európa között. Nyugat-Európa vezetői (különösen Churchill) a szovjet hegemoniában a náci hatalom elleni viszontagságok folytatását látta és nem volt felkészülve a Sztálini ambíciók feltartóztatására. A túlélés forgott kockán és az egyetlen megoldás az Egyesült Államok segítségére támaszkodni. Churchill már a háború befejezése előtt felismerte keleti „szövetségeseiben” rejlő veszélyeket és mindent megtett annak érdekében, hogy az Európában

állomásozó amerikai erőket a háború befejeztével is ott tartsa (Fischer, 2001; Harbutt, 1988). Bár a szovjet erők szinte teljes egésze Kelet-Európában összpontosult és az amerikai erők csak részlegesen voltak jelen Európában, jelentős kompenzációt jelentett az amerikai „atomernyő” nyújtotta nukleáris védelem. A másik ellentmondás a Szovjetunió és az Egyesült Államok között alakult ki. Mint már említettük a két szuperhatalom nagyon egyenlőtlen helyzetből indult a második világháború után. Az USA jelentős gazdasági, katonai, társadalmi és ezáltal politikai fölényrel rendelkezett a Szovjetunió fölött. Ez a hatalmi aszimmetria szépen lassan kiegyenlítődött, főleg a szovjet rakéta és atomfegyverprogramok eredményeképpen. A katonai egyensúly, kialakított egy hatalmi sajátos hatalmi egyensúlyt, melynek gazdasági háttere kulcsfontosságú szerepet játszik a továbbiakban (Fischer, 2001). Mivel mindkét szuperhatalom atomhatalommá vált kialakult a kölcsönös és teljes pusztítás patthelyzete (Fischer, 2001; O'Sullivan, 1986). Ennek a patthelyzetnek köszönhetően egyik szuperhatalom sem törekedhetett agresszív expanzióra, a másik hatalmi övezetébe való behatolásra, a status quo jelentős módosítására. Európa kettészakadása és a két atomhatalom közötti kiszolgáltatottsága, a háborútól való félelem egy addig sohasem látott hosszúságú békekorszakot eredményezett az öreg kontinensen és ösztönözte azokat az integrációs folyamatokat, amely gazdaságilag és politikailag is egyre inkább egységesítette Európát (Fischer, 2001).

2.10.5. Az eltávolodás

Az egyik legnagyobb hatása a hatalmi aszimmetriáknak az USA stratégiájában bekövetkezett fejlődés. A Szovjetunió megfogalmazta befolyási övezeti politikáját, miszerint kontinentális hatalomként, kedvezőtlen helyzetéből kiindulva ütközőzónát kell kialakítania maga körül a saját biztonsága érdekében. Az Egyesült Államoknak is volt egy érdekszférája, mégpedig a tengerek és óceánok. Ő maga is elkezdte saját ütközőzónáját kialakítani, mégpedig az óceánok és tengerek túlsó partjain lévő, a kontinensek periferiáin elhelyezkedő államok személyében, hiszen ezen területek irányításával biztonságban tudhatja a Föld vizei feletti befolyását és meg tudja akadályozni, hogy a kontinentális kommunista szuperhatalom tengeri hatalomra törhessen. A világháború alatti kompromisszumos, egyenrangú együttműködésben a háború befejeztének közeledtével megjelentek az önérték, a hatalmi aszimmetria elemei, a világ felosztása, a győztesnek járó jogok behajtása már azelőtt elkezdődött, hogy a jaltai konferencián kimondták volna a végső ítéletet, erre példa például a Churchill és Sztálin közötti, Balkánra vonatkozó, százalékos egyezmény, illetve a szövetségesek kimaradása Közép- és Kelet-Európa felszabadításából. A nyugati hatalmak

féltek attól, hogy a Szovjetunió a megszállt Közép- és Kelet-Európában Moszkva párti, diktatórikus rendszereket hoznak létre, így az egyezségek egyik legfőbb része az a megállapodás volt, miszerint a háború után ezekben az országokban, az Atlanti Charta és az alapvető szabadságjogok értelmében, szabad választásokat rendeznek. Itt éleződött ki legjobban a két szuperhatalom közötti ellentét. A szovjet vezetésnek teljesen más elképzelése volt a „szabad választás”, a „baráti állam” és a „szabadságjogok” kifejezésekről, mint az a nyugati világban megszokott. Olyan gondolkodásmódbeli különbségek kerültek felszínre, melyek ellehetetlenítették az együttműködést. A háború alkotta közös nevező elszakításának egyik szembevető példája a távol-keleti háborús ügy. Az atomfegyver megalkotásával a szovjet beavatkozás Japán ellen szükségtelemmé vált, így jelezve, hogy a tengeri hatalom nincs annyira rászorulva keleti bajtársára, mint fordítva. A szovjet gazdaság olyan károkat szenvedett a háború alatt, amely jelentősen rátaolta a nagyhatalmat az amerikai kölcsönökre és hitelekre, éppen ezért érintette őket olyan érzékenyen az 1945. májusi hirtelen lend leállítás. Sztálin attól félt, hogy akárcsak Nyugat-Európa, az ő országa is az Egyesült Államok függésébe kerül, ez ellen az egyetlen védekezési mód a teljes bezárkózás. A Szovjetuniót és a hozzá tartozó befolyási övezetet el kell vágni a nyugati tőkés világtól, ez Churchill vasfüggöny elméletének kiteljesedése. Ettől kezdve Sztálin olyan expanziós törekvésekbe kezdett, amely a cári Oroszországra volt jellemző. Legfőbb célja az volt, hogy ismét egyenrangú hatalomként kezeljék, nem pedig az, hogy ellenséget csináljon a nyugatból, ezért nyitva hagyta a kooperációs lehetőségek kapuit, politikai terjeszkedését visszafogottan hajtotta végre (például Tito és a nyugat-európai kommunista mozgalmak esetében szorgalmazta, a visszafogottabb, népfrontos tevékenységet). A bezárkózás eredményeképpen ugyanakkor a két blokk közötti kommunikáció minősége jelentősen romlott, így sok politikai cselekvést félreértelmeztek. Elkezdődött az ellenségkép kialakulása, amely fokozta a két szuperhatalmi tábor eltávolodását és ellenségeskedését (Fischer, 2001).

2.11. A szembefordulás

A hidegháború ezen szakaszában több konfliktusos gócpont alakult ki a világ minden táján, az egyik legkiemelkedőbb ezek közül a Közel-Kelet térsége. Ebben a térségben található a világ kőolaj és földgáz tartalékjainak jelentős része, így a nagyhatalmi törekvések egyik legfontosabb színtere. A térség a háború előtt és alatt a Brit Birodalom gyarmataihoz tartozott (Perzsia) és ezen térség feletti befolyásukat nem is voltak hajlandóak feladni. A két világháború között az USA számára Szaúd-Arábia vált rendkívüli fontosságúvá kereskedelmi szempontból. A konfliktus előmozdítója a térség északi térségén lévő szovjet katonai jelentlét volt. A lend-lease szállítások végrehajtása végett Irán északi része közös megszállási zóna lett

a világháború alatt, de az 1946. március 2-i kivonulási határidőt Sztálin nem tartotta be annak reményében, hogy értékes területekre tehet szert a térségben, viszont a térség fontossága gyanánt a nyugati szövetségesek ezt nem hagyták, így a kommunista hatalom ezen törekvése kudarcba fulladt. Törökországgal kapcsolatban ugyanakkor hasonló tervek alakultak, Sztálin a cári Oroszországgal kötött egyezményekre hivatkozva próbálta a Boszporusz és Dardanellák feletti irányítást megszerezni (Fischer, 2001; Roberts, 2011). Ez hatalmas veszélyt jelentett a nyugati szövetségeseknek, hiszen ezzel a Szovjetunió szabad utat kap a Földközi-térségben és tengeri hatalommá válhat. Sztálin tárgyalásai a török állammal a térség feletti kontrollról emlékeztette a nyugati blokkot a Balti államok hasonló sorsára és ekkor ismerték fel először, hogy a Szovjetunió hogyan hasznosítja a cári Oroszország hagyatékát. Felütötte a fejét a dominó elv réme, a Balkánt a kommunista hatalomátvétel fenyegette, így Görögország esetében történt először a Truman-elv érvényesülése, az amerikai 6. flotta kirendelése a Földközi-tengerre, hogy a tengerszorosok őrzésével megállíthassák az új tengeri hatalom születését (Fischer, 2001; Gaddis, 1974; Roberts, 2011). Az ellentétek katonai dimenziókat öltöttek, a nyugati hatalmak nem tudták tovább tolerálni, „biztonsági övezetépítésként” tekinteni a sztálini terjeszkedést. Elkezdődtek a befolyási övezetek elhatárolódása, viták alakultak ki arról, hogy egyes területeken kinek van joga a politikai élet befolyásolására (Kelet-Európa, Japán, Olaszország). Elkezdődött a két politikai rendszer közvetett harca a periférikus térségekben, például a kínai polgárháború, és ez alól Európa sem volt kivétel, például félő volt, hogy a háború utáni Németországban lévő nehéz gazdasági, társadalmi helyzet teret ad a kommunista pártok megerősödésének (Fischer, 2001).

2.11.1. Kettős szembenállás

A hidegháború a Kelet-Nyugat és az Észak-Dél szembenállásának időszaka. Átbeszéltük, hogy az nyugati és keleti hatalmak szembenállása miként alakult ki, így fontos azt is kifejezni, hogy az északi világ és a déli világ ellentétje hogyan született meg. Ezen konfliktus legfőbb mozgatórugója a második világháború utáni gyarmati rendszer összeomlás, amely a kapitalista I. világ és a szocialista II. világ mellett egy új entitás, a Dél-Ázsia, Közel-Kelet, Afrika és Latin-Amerika fejlődő államait felölelő III. világ. A két világháború addig sohasem látott pusztítást hozott Európára, amelynek terheit az európai hatalmak nem tudták egyedül viselni, így mindkét konfliktusba aktívan be kellett vonniuk gyarmataikat. Ezek az események éreztették ezekkel a még elnyomott államokkal, hogy hatalmi súlyuk és fontosságuk egyre nagyobb, már volt hatásuk, beleszólásuk a világ eseményeinek menetébe. Az első világháború során a gyarmattartó nagyhatalmak gyarmataiknak a segítségért cserébe számos ígéretet tettek, például az arab gyarmatoknak megígérték, hogy az ellenséges Oszmán-

Török Birodalom arab lakta területeit visszacsatolják az arab világhoz. Emellett ugyanakkor olyan titkos megállapodások születtek, amelyek az ilyen ígéretekben szereplő területeket a nagyhatalmak között osztják fel. A háború után hamar kiderült, hogy a gyarmattartó hatalmak nem kívánják gyarmataiknak megtartani ígéreteiket, ezáltal megkezdődött a kiábrándulás, a nyugat ellen fordulás az egész leendő harmadik világban. Megindultak a függetlenségi törekvések rendkívül változatos formában, egyik leghíresebb példa erre Gandhi pacifista forradalmi törekvései, melyek hatalmas népszerűségnek örvendtek világszerte. A második világháború rendkívüli lehetőséget kínált a gyarmatoknak a függetlenedésre. Az európai hatalmak elképesztő súlyvesztése, az Atlanti Charta és az ENSZ (melyben a III. világ országai egyre inkább részt vettek) ideáljai mind olyan helyzetet teremtettek, amelyet a gyarmati államok kihasználhattak szabadságuk kivívásához. Az olyan hatalmak, mint az Egyesült Államok támogatta a gyarmati rendszer szétesését, hiszen feltétele volt, a „nyitott világ” politikának, hogy a belső, zárt rendszereket szét kell bomlasztani, így az amerikai hitelek és gazdasági segítségek jellemző feltétele volt a preferenciális vámok és kereskedelmi akadályok lebontása, illetve a Szovjetunió, hisz remélte, hogy a gyarmati rendszer szétesésének káoszában sikerült kommunista beállítottságú kormányokat hatalomra juttatni ezekben az államokban, így kiterjesztve befolyását. 1947-ben ki is adták az ENSZ határozatot, miszerint a gyarmati rendszer nem felel meg a demokratikus ideáloknak, ezért azzal haladéktalanul le kell számolni. A keleti és nyugati népek szembenállásának rendszerében elég gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a volt gyarmati népek a két szuperhatalom vetélkedésének bábjaivá válnak, így nem tudtak megszabadulni a kiszolgáltatottságtól, a szuperhatalmak közötti „helyettesítő háborúk” (proxy war) nagy része a III. világban folyt, de természetesen a volt gyarmati népek is mindent megtettek, hogy a két szuperhatalom rivalizálásából és azok támogató szerepéből a lehető legtöbbet nyerjenek, de ennek ellenére kétségtelen, hogy bár a világháború véget ért, ezen területeken a konfliktusok szinte azonnal tovább folytatódtak és a mai napig ezek a világ politikailag legbizonytalanabb helyei. Ugyanakkor a nemzetközi rendben kialakult egy másik szembenállás, az északi ipari országok és a déli fejlődő államok közötti szembenállás. a világ déli részén élt a Föld népességének nagyjából három negyede, de az emberiség össztermékének csak egy ötödét adták. az északi államok a relatív gazdagságban, míg a déli államok a kiterjedt szegénységben éltek, így bár politikailag függetlenek lettek, gazdaságilag kiszolgáltatottá váltak a tőkés világ felé. A gyarmati elnyomás alól való felszabadulás egyik legkitűnőbb példája India 1947-es felszabadulása. Az első világháború utáni be nem tartott ígéretek a Nemzeti Kongresszus megerősödése, a középréteg politikai életbe való belépése és Gandhi fellépése következtében a brit hegemonia,

amely évszázados törekvések útján egységgé kovácsolta a széttöredezett Indiát pontosan ennek az egységnek köszönheti erejének elvesztését. Bár Gandhi víziói nem váltak valóra, India egysége nem valósult meg Pakisztán kiválásának eredményeképpen és a béke időszaka sem köszönthetett be, hiszen míg a Kínai Népköztársasággal megfogalmazták a „békés egymás mellett élés” 10 tételét nemsokkal később határháborúk törtek ki ezen két feltörekvő hatalom között (Fischer, 2001). Ebben a határháborúban a Tibet területéért folyó küzdelemben már körvonalazódott Kína és a Szovjetunió elhidegülése, hiszen a Szovjetunió számára Kína és India is fontos szövetséges volt (Kissinger, Kínáról, 2017).

A hatalmi és kulturális, a nyugati és keleti, illetve az észak és dél szembenállásának egyik leggyakoribb helyszíne, az arab világ, a Közel-Kelet, a civilizáció bölcsője. Erre talán a legjobb példa Izrael esete. Sok éven át tartó küzdelem után az ügy az ENSZ kezébe került, amely 1947.november 29-én határozott Palesztina egy zsidó államra egy arab államra való szétosztásáról, Jeruzsálem környéke pedig nemzetközi fennhatóság alá kerül. Gyakorlatilag az államalapítás kimondásának pillanatától a két fél háborúban állt, az arab-izraeli konfliktusok kezdetét vették, amely egy több évtizedes politikai nyugtalanságot és több háborút hozott a térségre (1948-49, 1956, 1967, 1973, 1982). Izrael az első arab-izraeli háborúból győztesen került ki, sikerült új területeket szereznie, így kialakult az a hosszú időn át tartó erőfeszítés, melynek során Izrael próbál kiszabadulni az arab világ harapófogójából és hatalmát kiterjeszteni, az arab országok pedig Izraelt a tengerbe szorítani és eltörölni a Föld színéről (Fischer, 2001).

2.12. A hidegháború

A második világháború utáni nemzetközi viszonyok egyre világosabbá tették a nyugati hatalmak számára, hogy a Szovjetunió politikai szempontból nem sokban különbözik a fasiszta hatalomtól. Diktatórikus jellege és expanziós hagyományai által a diplomáciai úton való kooperáció, ahogy az Kennan hosszú táviratában és Churchill fultoni beszédében kifejezte, gyakorlatilag lehetetlen. (Fischer, 2001) Churchill úgy vélte, hogy egy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia közötti szoros szövetségre van szükség a kommunizmus elleni védekezéshez és a béke fenntartásához (Harbutt, 1988), bár az amerikai közvélemény még valamelyest bízott egy békés párbeszédben a két tábor között. (Marchi, 2016) Sztálin a világ nehéz helyzetét kihasználva, ahogy a 30-as években Hitler, megpróbálja kiterjeszteni befolyását világszerte, és az USA nem követhetik el azt a hibát, melyet az európai hatalmak Hitlerrel való engedékenyséjük és tárgyalási megközelítésük által elkövettek, a Szovjetunióval szemben nyíltan fel kell lépni, megszületett a „feltartóztatás” doktrínája (Fischer, 2001; Pap, 2007). A konfrontáció során jelentős propagandaháború bontakozódott

ki, amely a két blokk egymástól való elzárkózásának következtében rendkívüli hatással bírt a két oldal társadalmára. Kialakultak az ellenségképek, a kölcsönös bizalmatlanság minden téren, minden pillanatban jelen volt, ez volt a társadalom támogatásának megtartásának legfőbb eszköze. A szovjet hatalmi vezetés félt, hogy a nyugat a szabad választások és a demokrácia követelésével ezen status quo megváltoztatására tesznek próbát Kelet-Európában. A legjelentősebb esemény azonban az 1947. március 12-én a Fehér Házban a Truman-doktrína kihirdetése volt, amely az Egyesült Államok izolacionizmus feladását és a világhatalmi szerepvállalást intézményesítette. Ez volt annak a határnak az átlépése, mely a szovjet-amerikai szembenállást visszafordíthatatlanná tette. Ebben a doktrínában az amerikai vezetés fellép a Szovjetunió expanziójával szemben a dominó elv érvényesülésének megállítására, melynek lényege, hogy ha egy országban a kommunista hatalomátvétel sikerrel jár, félő, hogy ez a környező országokra is áttérjed, ezáltal a kommunista diktatúrák térnyerését eredményezve. Ez a doktrína először Görögország esetében lett gyakorlatban alkalmazva, ahol a Nagy-Britannia szerepvállalásának fenntarthatatlansága gyanánt az Egyesült Államok támogatta a kommunista törekvések elleni harcot (1949-ig 625 millió dollárral). 1948. július 11-én a Vandenberg-határozattal az USA felvállalta mindazon államok stabilizálását, melyek nincsenek kommunista uralom alatt. Kijelentették ezen kívül, hogy a Szovjetunió bármely expanziós törekvését az Egyesült Államok nemzetbiztonsága elleni törekvésnek tekintik és ezáltal hadüzenetre ad jogot. Truman-doktrína, a Zsdanov-doktrína, a NATO, SEATO, CENTO, ANZUS paktum, a Kominform, a Marshall-terv, a KGST hivatalossá tették a világ bipoláris létét, ha hatalmak végleg feladták azokat a reményeket, amelyeket a kohézióhoz, az együttműködéshez fűztek (Fischer, 2001; Pap, 2007). Az Egyesült Államok széleskörű gazdasági segélyei, mint a Marshall-terv amellet, hogy hozzájárultak ahhoz, hogy az USA-nak jobb piaci lehetőségei, fontos szerepet játszottak a kommunizmus terjedésének megállításában, hiszen precedens alapján úgy látszott, hogy azokban a térségekben van a legnagyobb lehetősége a kommunista ideológia terjedésének, ahol a gazdasági és társadalmi viszonyok kedvezőtlenek, a nép sokat nélkülöz, rendkívüli nehézségeket él át, így lehetséges, hogy a keleti rendszerben keresik a megoldást, tehát logikus lépés, hogy Eurázsia szabad térségeinek megsegítésével ezt az eshetőséget megpróbálják kizárni (Burk, 2001; Fischer, 2001). A Marshall-terv multilaterális, többoldalú egyezmény volt, amely az európai újjáépítést nem országokra, hanem Nyugat-Európára, mint egységekre tervezte, így hatalmas lendületet adott az európai integráció kezdetének. Bár a Szovjetunió nem vetette el a tervezethez való csatlakozást, tekintve, hogy szüksége volt az amerikai tőkére, Sztálin arra a következtetésre jutott, hogy a nyugati gazdasági rendszerhez

való közeledés védtelenné, kiszolgáltatottá tenné a szovjet gazdaságot, így annak minden formáját kerülni kell (Fischer, 2001).

2.12.1. A szovjet berendezkedés és a vasfüggöny leereszkedése

Létrejött ugyanakkor egy kényes egyenlőtlenség. A Szovjetunió a gazdasági újjáépítést és a fejlődést a nyugattal való szembenállás jegyében szinte teljes egészében a nehéz- és hadiipar szolgálatába állította. Erre épült a gazdaság, ezáltal kevesebb forrás és figyelem hárult a mezőgazdaság, a könnyű- és élelmiszeripar fejlesztésére, amely a lakosság mindennapi szükségleteit hivatott kielégíteni. Ezáltal a keleti blokk lakossága súlyos nélkülözésnek, szegénységnek volt kitéve. Ezzel szemben a nyugati régiókban a gazdasági fejlődés, újjáépítés, az amerikai tőke beáramlása következtében az életszínvonal jelentősen javult. A két blokk közötti életminőségben hatalmas szakadék volt, ez pedig a legjobban a határokon volt feltűnő. A határ ellentétes oldalairól az emberek betekintést nyerhettek a kapitalista gazdagságba és a kommunista szegénységbe, mely a keleti rendszer lakosságában azt a késztetést ébreszthette, hogy átvándoroljon nyugatra és ott kezdjen új életet. Éppen ezért a Szovjetunió a két blokk határára leeresztette a vasfüggőnyt. Hatalmas határzárak, a határra néző ablakok és ajtók befalazása, rádiójelek zavarása és erőteljes propaganda programok tettek meg mindent annak érdekében, hogy a keleti blokk lakossága ne tudhassa meg, hogy milyen az élet odaát. Az eurázsiai magterület teljesen elszigetelődött a világ többi részétől. Ez teljesen megtorpedózta a „nyitott világ” eszményét, a világ egy része kicsúszott az Egyesült Államok irányítása alól. A Tájékoztató Iroda 1947-es megalapításának jelszava, „Aki nincs velünk, az ellenünk” egyértelműen kifejezte a két tábor viszonyát, úgy ítélték meg, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyveres háború elkerülhetetlen (Fischer, 2001).

2.12.2. Az első berlini válság

Németország kettészakadásában kulcsszerepet játszott a tény, hogy az ország négyhatalmi gazdasági irányítása lehetetlennek bizonyult a felek különböző nézetei és hozzáállása miatt. Nyilvánvaló volt, hogy az egyetlen megoldás, ha a felek a rájuk eső zónákat saját maguk irányítják, így Németország szinte megpecsételődött. A nyugati hatalmak a zónákat egyesítve, a német gazdaság újjáépítésére tettek kísérletet, de ez a hatalmas háború utáni infláció következtében csak valutareformmal lehetséges. Az új марка bevezetését 1948. június 21-én a Szovjetunió bevonása nélkül hajtották végre a nyugati zónában és Sztálin számára ez volt az utolsó csepp a pohárban. Úgy vélte, hogy a nyugatiak elárulták az együttműködésüket és a békeszerződést, így Németország feletti befolyásának biztosítására és a nyugati „imperializmus” megállítására drasztikus lépésre szánta el magát. A volt Harmadik

Birodalom fővárosa, Berlin 150 kilométer mélyen a keleti zónában helyezkedik el, a Vörös Hadsereg szerezte meg a világháború során, ennek ellenére Sztálinnak a nyugati hatalmakkal kellett osztozkodnia rajta. Az imperializmus legelső bástyájának tartotta és mindent meg akart tenni, hogy ezt a bástyát lerombolja. A hidegháború egyik legnevezetesebb eseménye, az első berlini válság 1948 júniusától 1949 októberig tartott. A szovjet erők blokád alá vették a várost remélve, hogy elvágva a nyugati erőforrásoktól, Nyugat-Berlin 2 millió lakosának éheztetése és a fagyhalál fenyegetése rákényszeríti a nyugati hatalmakat Berlin feladására. Sztálin hatalmas stratégiai hibát vétett. Alábecsülte az angolszász hatalmak légi és gazdasági erejét. A nyugati zónából a régebben használt három léghídon keresztül egy éven át légiszállítással látták el Nyugat-Berlin lakosságát. A hatalmas gazdasági erő és szervezőképesség, melynek következtében a szállítások hatékonysága növekedett, meglepte Sztálin és belátta, hogy a blokád fenntartása reménytelen. Ez hatalmas sebet ejtett Sztálin presztízsén és bebizonyította, hogy a nyugat ki fog állni a szabad országok mellett. Fontos azonban megemlíteni, hogy mindkét fél óvatos volt a válságkezelést illetően. A nyugati hatalmak nem próbálkoztak meg a blokád erővel való áttörésére, ugyanúgy, ahogy a szovjetek nem zavarták a léghidakat (Shlaim, 1983; Fischer, 2001). Ez a hidegháború egyik legmeghatározóbb jellemzője. A két blokk szembenállása mindig a kritikus pont körül mozog, de soha nem lépi át azt a határt, mely a háborút a világra szabadítaná, ez hatványozottan igaz attól az időszaktól kezdve, hogy mindkét oldal atomfegyverrel rendelkezik, így a totális háború a totális pusztulást hozná maga után (Fischer, 2001).

2.12.3. A katonai szembenállás intézményesülése

A két hatalom katonailag állt szembe egymással és ennek jelentős politikai hatása is volt. Felgyorsította az európai integrációs törekvéseket, amelybe innentől kezdve Németországot is aktív be akarták vonni. Megalakult az amerikai föderációs modellre az NSZK és nem sokkal utána a szovjet kommunista modellre az NDK (Fischer, 2001). A NATO 1949. április 4. napján történő megalakulása (majd erre válaszul a Varsói Szerződés megalakulása) katonai dimenzióba helyezte a hidegháborút (Fischer, 2001; Malia, 2019).

2.12.4. A szovjet felzárkózás

A négy évtizeden át tartó fegyverkezési verseny kezdetét vette és a szovjet vezetés tudta, hogy jelentős lemaradást kell behoznia. Az Egyesült Államok a nemzetközi élet tudtára adta, hogy nem kíván osztozkodni az atomfegyvereken. Sztálinnak egyetlen lehetősége maradt, önerőből kell beérnie riválisát, így minden rendelkezésre álló erőforrást ezen cél alá rendel. Kurcsatov vezetésével 1949 szeptemberében meg is történt az első atomrobbantás, az atommonopólium megszűnt létezni. Ez hatalmas katonai és politikai lendületet adott a

kommunista vezetésnek, ráadásul ehhez párosult egy másik meghatározó esemény. 1949. október 7-én kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. Kína hatalmas trófeának számított mindkét tábor számára hatalmas népessége és gazdasági potenciálja miatt. Az Egyesült Államok jelentős anyagi támogatásban részesítette a Kuomintangot, de ez nem volt elég Mao Ce-tung győzelmének megállításához, így a legyőzött frakció Tajvan szigetére menekült. Az Egyesült Államok ezt a tajvani kormányt tekintette Kína törvényes képviselőjének, s a hidegháború egyik gócpontjává vált. Sztálin hatalmas előnyre tett szert, a kommunista blokk egy rendkívül erős játékossl bővült, viszont a szovjet-kínai kapcsolatok nem voltak annyira egyoldalúak, mint a kelet-európai országok esetében. Kína jelentős hatalmi potenciállal rendelkezett, így erősebb volt annál, hogy a Szovjetunió egyértelmű, közvetlen irányítást tudjon felette gyakorolni, a „szocializmus kiépítése egy országon belül” már nem volt realizálható (Fischer, 2001).

2.12.5. A kelet-ázsiai kérdés

1950. februárban aláírták a szovjet-kínai barátsági szerződést, viszont tagadhatatlan, hogy a hatalmi kapcsolat e ország között könnyen rivalizáláshoz vezethettek, ahogy később vezettek is. Minden ellentét ellenére saját hatalmuk szilárdítása és a nyugattal, az imperializmussal való szembenállás összekovácsolta őket, így kettő év alatt Sztálin kettő rendkívül fontos ütköztárára tett szert. A két kommunista nagyhatalom első közös vállalkozása az 1950-ben kitörő koreai háború volt (Fischer, 2001). 1948-ban a volt szövetségesek csapatai elhagyták a félszigetet, amely jelentős stratégiai pont a Csendes-óceán feletti hegemoniát illetően. Az első „helyettesítő háború” során az amerikai és kínai beavatkozásnak köszönhetően első világháborúhoz hasonló állóháború alakult ki (Fischer, 2001; Cumings, 2010). Ez is jól illusztrálja a hidegháborús kríziskezelést, a háborús kritikus pont megközelítését, de át nem lépését. (Fischer, 2001) Bebizonyosodott, hogy a keleti blokk hajlandó vállalni a totális háború kockázatát, viszont a háborúkat ennek elkerülése érdekében lehet korlátozott módon vívni. Az Egyesült Államoknak innentől kezdve fel kellett készülni az elszigetelt katonai konfrontációkra. (Jervis, 1980) Ezen fejlemények arra késztették Washington, hogy a háborús vesztesek helyzetét újra értelmezze. Japán helyzete rendkívül fontos a Csendes-óceán és Ázsia irányítását illetően, éppen ezért arra a következtetésre jutottak, hogy Japánt talpra kell állítani és be kell illeszteni a nyugati világba. 1952-ben visszakapta függetlenségét és 1956-ban bevették az ENSZ-be. Az USA vállalta Japán védelmét, gazdasági és technológiai segítségét, atomernyőt biztosított neki, cserébe pedig jelentős légi és tengeri bázisokat létesíthetett a szigetország területén, például a térség szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír az Okinawa szigetén alapított katonai

létesítmények. A régi tengeri hatalom ismét elindult a fejlődés útján. Tajvan is fontos szerepet játszott a Csendes-óceáni peremterületen kialakított védelmi hálóban, itt a 7. flotta vonult fel. A feltartóztatás, a katonai és gazdasági szembenállás és a technológia fejlődése mind hozzájárult a két blokk teljes elszigetelődéséhez (Fischer, 2001).

2.12.6. A német kérdés

1952-ben jelentős változások következtek be a nyugati politikában. A Truman helyére került, a második világháború egyik legnagyobb katonai vezetője, Eisenhower szakított a feltartóztatás politikájával, mivel azt túl passzívnak gondolta. Helyét átvette a „visszafordítás” és a „tömeges megtorlás” politikája, melynek keretében elindult az Egyesült Államok szövetségeseinek felfegyverzése. Felvetődött az NSZK szuverenitásának a kérdése, egyre inkább úgy látták, hogy előretolt bázis révén újjá kell építeni a német hadsereget és beintegrálni az európai haderőbe. Leállították a nehézipar leszerelését és elkezdték újjászervezését és 1950-ben a New York városában zajló konferencián határoztak az NSZK fegyveres erőinek felállításáról. 1951-ben létrejött a Montánunió, amely fontos lépés volt az európai integrációban és a francia-német kapcsolatok kezelésében is, ráadásul az ESZAK-nak köszönhetően Európa gazdasági hatékonysága és fejlődése tovább erősödött. Németország ismét Európa szerves részévé vált (Fischer, 2001). Sztálint javasolta egy olyan szerződés megkötését, melynek értelmében Németország egységesen teljesen szuverén, független és ami a legfontosabb, semleges államként létrejöhet, a volt szövetséges hatalmak, pedig kivonulnak az országból. Ez a javaslat elsőre nagylelkű ajánlatnak és áldozatnak tűnik, de tekintve, hogy a Szovjetunió csak az ország 1/3-a felett rendelkezett, ráadásul az jelentősen szegényebb volt, mint a nyugati területek, közel se hozott volna akkora áldozatot, mint a kapitalista hatalmak. Emellett lehetséges, hogy reménykedett abban, hogy a német társadalom nem fog megfelelően működni és hajlamos lesz a kommunista radikalizálódásra, így akár egész Németországot megkaparinthatja. Szerencsétlenségére, a nyugati hatalmak, beleértve az NSZK-t is nem foglalkozott ezzel, hiszen a német vezetés belátta, hogy semleges államként a két szuperhatalom közé beszorítva egyszerű hatalmi játékszerré válna. Akárhogy is, ez egy lehetséges elszalasztott lehetőség a német egyesülésre (Fischer, 2001; Békés, 2002).

2.12.7. Sztálin halála és Hruscsov hatalomra kerülése

Sztálin radikális politikájának, propagandájának és személyi kultuszának hála, gyakorlatilag istenné, legendává vált a kommunista világban, halálával azonban felütötte a fejét politikai fragmentáció, a belső hatalmi törekvések Malenkov, Berija és Hruscsov között. Hruscsov került ki ebből győztesen, miután Beriját kivégeztette, Malenkovot pedig eltávolította (Fischer, 2001).

2.12.8. A befolyási övezetek megszilárdulása

Erre az időszakra már kezdett kirajzolódni a két szuperhatalom befolyási övezete világszerte, készen álltak a kettéosztott világ irányítására és hegemoniájuk további kiterjesztésére. Hruscsov felismerte a nehéz- és hadiipari fókusz hosszú távú fenntarthatatlanságát, így fő feladatának látta a könnyű- és élelmiszeripari, illetve mezőgazdasági fejlesztéseket, ezáltal a társadalom helyzetének javítását. (Volin, 1959; Fischer, 2001) Ezen változások, programok és a sztálini kommunizmussal való szembefordulás a keleti-blokk társadalmában eddig elfojtott feszültségközpontok kibontakozásához vezetett. 1953 és 1956 között a „baráti országok” egy részében felkelések törtek ki a proletár diktatúrák ellen. az 1953. június 17-i kelet-berlini felkelést és az 1956. októberi magyar forradalmat a szovjet vezetés erővel, az 1956-os lengyel felkelést politikai eszközökkel fékezte meg. Tekintve, hogy a Szovjetunió gazdasági kapacitása nem engedhette meg a civil szféra és a hadi szféra egyidejű nagyszabású fejlesztését, szükségessé vált a katonai kiadások csökkentése és ezáltal a nemzetközi feszültség mérséklése. Megkötötték a koreai fegyverszünetet, Indokína felszabadult, míg Vietnámot kettéosztották, amely a hidegháború egyik legjelentősebb feszültséggócá lesz. A Szovjetunió emellett nyitottá vált Ausztria szuverenitásának kérdésében, 1955-ben meghívták Raab kancellárt Moszkvába. Az ugyancsak négy részre osztott ország 1955. május 15-én szuverén, és ami még fontosabb, független állammá vált. Ennek a stratégiának a lényege abban rejlett, hogy a Szovjetunió a „baráti államok” által alkotott ütközőzóna elé egy másik, független államokból álló ütközőzónát alakít ki, ebbe tartozott volna Finnország, Svédország, Németország, Ausztria, Svájc és Jugoszlávia. Ugyanakkor, mivel Ausztria függetlenedésével, a Magyarországon és Románián átfutó utánpótlási vonalak, így érvényüket veszítették szükség volt ezen országok feletti irányítás megtartásának legitimálására, ezt szolgálta, a NATO ellensúlyaként működő, Varsói Szerződés létrehozása, amelybe a „baráti államokat” bevonták, az NDK is hivatalosan 1955-ben kapta meg szuverenitását, de szovjet egységek állomásoztak rajta továbbra is. Az 1955-ben Németországgal, illetve 1956-ban Japánnal megszűnő hadiállapot, illetve az el nem kötelezettek mozgalmának támogatása eléggé megnyihította a légkört, hogy ismét sor kerülhessen a nagyhatalmak diplomáciai tárgyalásaira, 1955. júliusában Genfben. Bár a kelet-európai status quo nyugati elfogadtatása kudarcot vallott, már a tárgyalásra való hajlandóság az első lépéseket jelentette a kooperáció felé. Azonban ez nem tartott sokáig, a két német állam remilitarizálása és katonai szövetségekbe való csatlakozása intézményesítette a kettészakadást, és ezt Adenauer moszkvai látogatása is bizonyította (Fischer, 2001).

2.12.9. Az 1956-os kettős válság

A Szovjetunió sok kompromisszumos döntést hozott, például bizonyos határain a katonai jelentlét csökkentését, a Tájékoztató Iroda felosztatását, illetve az ENSZ-nek 16 új tagja lett, melybe a keleti és nyugati oldalról is kerültek be új szereplők. Az enyhülésnek az 1956-os év, a magyar és egyiptomi kettős válság vetett véget. Az 1956 októberi Magyarországi események komolyan megkérdőjelezték a Szovjetunió térség feletti befolyását, míg Egyiptom esetében feltörtek a nyugat-európai imperialista hagyományok. A Kremlben jelentős viták törtek ki a krízismenedzsment gyanánt, és ebben jelentős szerepet játszott a nyugat hozzáállása. A hangzatos eisenhoweri „visszafordítás” és „tömeges megtorlás” politika azonban, pontosan ennyi maradt, hangzatos. Amint az kiderült a válság során, bár az Egyesült Államok elvben kiáll a rab népek felszabadítása, a kommunizmus visszaszorítása mellett, addig a gyakorlatban nem kíván fellépni a közép-európai vagy kelet-európai status quo megváltoztatására, nem érdekelt e térségben (Fischer, 2001; Békés, 2002; Göncz, Gati, & Ash, 2002). Emellé hozzájárul a tény, hogy mivel Nagy-Britannia és Franciaország a szuezi válság során erő alkalmazásával kívánta megoldani a helyzetet, a szovjet vezetés nem látta akadályát, hogy ők mért ne tehetnék ugyanezt a saját befolyási övezetén belül, ráadásul úgy, hogy a nemzetközi média a közel-keleti eseményekre koncentrál. Kairóban Nasszer rendszere komoly veszélyben volt, ugyanis a kombinált angol, francia, izraeli erők vereséget mértek rá, de köszönhetően a Szovjetunió fenyegetésének, és az Egyesült Államok ultimátumának a volt gyarmatbirodalmak kénytelenek voltak visszavonulni. Ekkor használta első ízben a Szovjetunió a rakétákkal szerzett politikai fegyverét, illetve az USA ultimátuma veszélyeztette a NATO egységét, bár az össze nem omlott. Az események következtében Nyugat-Európa saját maga megerősítésére törekedett és felgyorsultak az integrációs folyamatok. 1957-ben aláírták a Római Szerződéseket, amelyek elindították az „Egységes Európa” megalakulását. Ez a tábor a hidegháború alatt és után folyamatosan növekedett és erősödött, így Európában egy fontos gazdasági erőközpont jöhetett létre. A Szovjetunió karjaiba taszított Egyiptomnak hála megkezdődhetett a szárazföldi hatalom patrónusi szerepvállalása és a Bagdadi Paktum megkerülése. A Szovjetunió a kontinentális zárban, bekerítve ettől függetlenül kénytelen volt ártérkelni a nyugattal való kapcsolatot, hiszen a szovjet vezetés belátta, hogy egy háború a két szuperhatalom között senkinek a javát nem szolgálhatja. A szembenállás mellett nyitva kell állnia a diplomácia és a kompromisszum kapuinak, de a nemzetközi rendnek a hatalmi egyensúlyon kell alapulnia. Ennek egyik módszere a harmadik világban való politikai részt vétel. Hruscsov a felszabaduló gyarmati népek nyugatellenes nézeteit kihasználva új

kapcsolatokra tehet szert, ezért aktívan támogatta az el nem kötelezettek mozgalmát (Fischer, 2001).

2.12.10. A szovjet stratégiai előretörés

A korszak egyik legnagyobb eseménye, vagy pontosabban eseménysorozata, a Szovjetunió hatalmas katonai erősödése jelentette. Míg az atombomba megalkotásánál 4 év hátrányban voltak, addig a hidrogénbomba birtoklásában az Egyesült Államokat 1 év alatt érték be. Elkezdődött az a folyamat, mely az Egyesült Államok harmadik monopóliuma, az óceánpajzs megszűnéséhez vezetett. A szovjet haditechnikai fejlesztéseknek köszönhetően rakétáik egyre nagyobb távolságokat tudtak elérni, ez volt a kulcs a hatalmi egyensúly eléréséhez. Reálisnak látszott a cél, hogy interkontinentális ballisztikus rakéták kifejlesztése vegye kezdetét, mellyel a Szovjetunió ki tud törni az egyoldalú fenyegetés hálójából. 1957. október 4-én az R-7 hordozórakéta segítségével a Szovjetunió fellőtte a Szputnyikot, az első ember általi űreszközt, ez hatalmas pánikot keltett nyugaton. Az óceánpajzs védelme megszűnt létezni, megkérdőjelezve az USA technológiai fölényét. Kezdetét vette a kozmikus verseny, a hidegháború egyik legfontosabb, legismertebb vetélkedése. Hruscsov újdonsült katonai hatalmát politikai ütőkártyaként akarta alkalmazni, erre az első kitűnő alkalom a nyugati hatalmak ellen intézett fenyegetés a szuezi válságot illetően, amely jelentős sikernek volt tekinthető, bár hozzátartozik az igazsághoz, hogy az Egyesült Államok sem állt ki szövetségesei tevékenysége mellett, ez a „rakétadiplomácia” kezdete. Az 1961. április 12-i Gagarin által végrehajtott űrutazás euforikus hangulatot teremtett a keleti-blokkban. Ezeket tekintették példának a szocializmus felsőbbrendűségének és Hruscsov hatalma is megszilárdult. Ezt a helyzetet fel akarták használni gazdasági erejük fellendítéséhez és ennek segítségével új pártfogók, szövetségesek szerzéséhez, ez a „rubeldiplomácia”. Hruscsov úgy vélte, hogyha a haditechnikai téren ilyen gyorsan utolérték az Egyesült Államokat, akkor törvényszerű, hogy ez a folyamat a többi területen is bekövetkezik. Elvetették a két tábor elvét és támogatták a harmadik világ tevékenységét, „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Ebben a „Három világ” elméletben be kívánta vonni a harmadik világot az első világ elleni küzdelembe. Bár az el nem kötelezett országok nem kívántak a hatalmi tömbökbe csatlakozni, de jó lehetőséget láttak a szembenállásból való profitálásra. A szovjet sikerek láttán a gazdaságilag nehéz helyzetben lévő országok számára már két lehetőség állt fenn az orientálódásra, például 1953-ban Indiával kötöttek kereskedelmi egyezményt. Európában a status quo megváltoztathatatatlannak tűnt, így ideje volt a szuperhatalmi szembenállást más területekre kiterjeszteni, erre kitűnő alkalmat kínált a harmadik világ. A Szovjetunió igyekezett patrónusi szerepet vállalni a térségben, jelentős hiteket nyújtott a fejlődő

országoknak és hatalmas fegyverszállítványokat bocsájtott rendelkezésükre, sokszor adomány formájában, ezek voltak az első lépések afelé, hogy a Szovjetunió legyen a világ elsőszámú fegyverellátója (Fischer, 2001).

2.12.11. A Szovjetunió III. világ politikája

Az el nem kötelezett országokkal való kapcsolat javítás első lépcsőfoka a Jugoszláviával való kapcsolatrendezés. 1956-ban Titó követelésére feloszlatták a Komintert és leváltották Molotovot, illetve a két vezető egymás országába utazásokat tett, így szélesítve diplomáciai kapcsolatukat és bár Jugoszlávia nem tért vissza a keleti-blokkba, hídként szolgált a Szovjetunió számára a harmadik világ diplomáciája felé. A NATO a Bagdadi paktum keretében próbálta a Szovjetunió déli határait bekeríteni (Törökország, Irán, Pakisztán, illetve Irak, amely később kilépett), ezért a keleti szuperhatalom számára fontos volt a térségbeli szerepvállalás. Kitűnő alkalmat nyújtott az arab-izraeli szembenállás kibontakozása. Bár a Szovjetunióknak nem volt szoros kapcsolata az arab országokkal, köszönhetően annak, hogy az USA Izraelt támogatta, illetve az orosz társadalomban lévő antiszemita hagyományoknak, jó lehetőség tárult a moszkvai vezetés elé (Fischer, 2001).

2.12.12. A második berlini válság

A szovjet vezetés az újdonsült politikai erőre támaszkodva megpróbálta elfogadtatni a világ két részre való felosztását, amely ismét a szuperhatalmi szembenállás felfokozásához vezetett. Az USA nem volt hajlandó elfogadni ezt a felosztást, így a rakétopolitikai alkalmazásával a feszültség ismételten a kritikus pont felé indult. Hruscsov politikája miatt hatalmas sikernek és hírnévnek örvendett, és elérkezettnek látta az időt, hogy kijavítsa az a hibát, amelyet Sztálin 1949-1949 során Berlinnel kapcsolatban elkövetett. (Fischer, 2001) A második berlini válság 1958. október 27-én kezdődött. A Szovjetunió álláspontja szerint az NDK-t megilletik szuverenitásának jogai, ezáltal a saját területe és infrastruktúrája feletti rendelkezés is. Az ultimátum dátumától számított fél éven belül fenntartják a szovjet irányítást az NSZK és Nyugat-Berlin közötti szállítványok felett, de ezután ezeket a jogokat az NDK gyakorolja, illetve Berlint szabad várossá nyilvánítják. A nyugat előtt két lehetőség állt. Vagy ragaszkodnak a győztes jogához és fenntartják a kontrollt Nyugat-Berlin felett, de az ellátási vonalakat az NDK irányítja, így azok használata az NDK nemzetközi elismerését jelentette volna, vagy feladják berlini pozícióikat, elvesztik előretolt bázisukat és Németország három részre szakad. (Baker, 1963; Fischer, 2001) A második berlini válság alatt a két szuperhatalom vezetője csúcstalálkozót szervezett Camp David-ben, így a Szovjetuniót de facto egyenlő félként ismerték el, illetve maga a tárgyalás megoldotta a válságot, a szovjet vezetés már nem igyekezett a 6 hónapos határidőt érvényesíteni, illetve

amerikai részről is eltekintettek a visszaszorítás politikájától. A szovjet propaganda félrevezetései, illetve a gyakorlati eredmények az űrversenyben, mint a Luna-2 rakéta Holdra érése 1959. szeptember 12-én vagy az interkontinentális rakéták bemutatása a moszkvai díszszemlén, arra készítette az Egyesült Államokat, hogy saját maga felmérje a szovjet rakéták által jelentett fenyegetést. 1960-ban úgy négyhatalmi csúcstalálkozót rendeztek Párizsban, amely elmaradt, mégpedig nyomós okból (Fischer, 2001). 1960. május 1-én szovjet légtérben a szovjet légvédelmi rakétarendszer lelőtt egy amerikai U-2-es kémrepülőgépet húszezer méter magasan, amely a Szovjetunió interkontinentális ballisztikus rakétáit figyelte meg, a pilóta sikeresen katapultált, de fogságba esett, így kiderült a küldetésével kapcsolatos igazság (Fischer, 2001; Powers & Curt Gentry, 2004). Hruscsov az 1960 szeptemberi ENSZ gyűlésen újdonsült erejét próbálta több-kevesebb sikerrel kamatoztatni, az egyik legnagyobb újdonság, azonban nem magához a tárgyaláshoz tartozott. Hruscsov az itt töltött idő alatt megismerkedett Fidel Castro kubai diktátorral, aki rendkívül fontos szerepet játszik az elkövetkezendő évek eseményeiben (Fischer, 2001). 1959-ben Batista kubai diktátor megdöntése és a július 26-a mozgalom hatalomátvétele nem helyezte kilátásba a „világforradalom” terjesztését, viszont, mivel Castro rendszere közel sem bizonyult olyan engedelmesnek, így gazdasági nyomás útján próbálták jobb belátásra bírni, hiszen hosszú távon egy ilyen apró, elszigetelt nemzet nem lehet életképes (Fischer, 2001; Chomsky, 2015). A terv része volt, hogy nem számítottak a Kreml beavatkozására ilyen messze befolyási övezetétől. Ez hatalmas hiba volt. Castro nem rendelkezett kommunista nézetekkel, de az amerikai nyomás hatására nem volt más választása, mint a Szovjetunióval való kapcsolatot keresni, gyakorlatilag eltaszította magától az USA politikája. A Szovjetunió hatalmas lehetőséget kapott, hiszen egy, az amerikai kontinenshez tartozó szövetséges birtokában sokkal nagyobb nyomást helyezhet az Egyesült Államokra, illetve elkezdheti a szocializmus Újvilágban való terjesztését (Fischer, 2001).

2.12.13. A hidegháború legforróbb napjai

A CIA 1961. április 17-én, kubai emigránsokból összeállított kontingenssel szállt partra a Disznó-öbölben, hogy a Castro rendszert erővel döntsék meg, de ez a hadművelet csúfos kudarcot vallott (Fischer, 2001; Nelson, 2001). A szovjet vezetés úgy gondolta, hogy az ő sikereik tetézése egy, eddig mindennél nagyobb, új atomkísérlettel, tetőzve az USA sikertelenségeit jó tárgyalási pozíciót biztosíthat a berlini kérdésben. 1961 júniusában amerikai-szovjet csúcstalálkozót tartottak Bécsben, ahol az Egyesült Államokat a fiatal Kennedy elnök képviselte. Hruscsov itt rosszul, pontatlanul ítélte meg Kennedy-t, akit visszahúzó és passzív személyiségnek tartott. Kennedy nem engedett a berlini kérdésben, a

nyugati csapatok a helyükön maradtak, így a szovjet vezető nem ért el kedvező eredményt (Fischer, 2001).

A keleti vezetés egy radikális döntés mellett határozta el magát. 1961. augusztus 13-án lezárták a nyugatra vezető határokat, elkezdődött a vasfüggöny és a berlini fal tényleges megépítése, illetve szigorították a kijárási rendelkezéseket, útlevéljogokat. Ez volt a bizonyítéka annak, hogy a keleti rendszer gazdasági és társadalmi szempontból nem volt képes felvenni a versenyt, így a szocialista tömb népessége külvilágtól való elzárása és arról hamis információk terjesztése volt a kiválasztott megoldás. A nyugati hatalmak bírálták a szovjet vezetést a korábbi megállapodások megszegéséért, de konkrét ellenlépéseket nem tettek a status quo megváltoztatására (Fischer, 2001).

Miközben a berlini fal elvonta a nemzetközi közvélemény figyelmét, már 1962. júliusában Kuba és a Szovjetunió titkos megállapodásokat kötött, melyek keretében a Szovjetunió saját hadosztályait küldi Kubába, közöttük középhatótávolságú ballisztikus rakétákat és stratégiai bombázókat, melyekkel komolyan fenyegethetik az USA keleti partját és a kontinens többi részét, 1962. október 15-én azonban az amerikai légi felvételek felfedték ezen fegyverek létét és a hidegháború azon korszaka következett, amely az emberiséget eddig sohasem látott közelségbe hozta a teljes pusztuláshoz. A karibi válság, a Szovjetunió közvetlen kihívása az Egyesült Államokkal szemben sarokba szorította a nyugati szuperhatalmat. Kennedy válságstábjá folyamatosan dolgozott a szovjet indíték kiderítésén és a megfelelő megoldás kidolgozásán. Ezen megoldások közé tartozott Kuba azonnali inváziója és a fegyverek légitámadásokkal való tönkretétele. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában bemutatott bizonyítékokat hamisnak nevezte Hruscsov és cáfolta, hogy a szovjet vezetés atomfegyvereket telepítene saját határain kívül, mondván, hogy interkontinentális rakétáik képessége ezt szükségtelenné teszi. Hruscsov a karibi tevékenységét az 1959-es, amerikai középhatótávolságú rakéták Törökországba való telepítésére adott válasznak tekintette. Ha az USA erőszakot alkalmazna Kuba semlegesítésére, akkor nincsen akadálya, hogy a keleti hatalom ne tehetné ugyanezt Nyugat-Berlin esetében. Az Egyesült Államok Tengeri blokádnál vette Kubát és bár minden más rakományt igen, a fegyverszállítmányokat nem engedte át. Ezzel a kis szigettel a kontinentális hatalom két tűz közé veheti a tengeri hatalmat, így hatalmas stratégiai jelentőséggel bírt. A szovjet vezető azonban nem számolt igazán ellenfelével. Hruscsov politikai erejét a Szovjetunió rakétavívmányai adták elsősorban, így Kennedy kijelentette válaszlépésként, hogy az évtized vége előtt az Egyesült Államok eljut a Holdra. A Szovjetunió főtitkárának offenzív külpolitikát kellett folytatnia, különösen a Kínával való jó viszony megszakadása után. Nem is lenne nagyobb trófea annál, hogy a

szocialista forradalom a világ minden sarkában virágzik. A blokád október 24-én lépett érvénybe és 13 napig a világ visszatartotta a lélegzetét. Kennedy álláspontja egyértelmű volt. Bármely atomtámadás az Egyesült Államok vagy más amerikai ország ellen, a Szovjetunió agressziójának tekintendő és a válaszcsepás ezen nézet alapján lesz végrehajtva, illetve, ha a szovjet rakéták nem kerülnek Kubából kivonásra, az az USA, a szigetország elleni megelőző csapását vonja maga után. Hruscsov a kritikus helyzetben, október végén hajlandó volt kompromisszumos megoldást választani. A Szovjetunió kivonja stratégiai fegyvereit a karibi térségből, cserébe az USA garantálja Kuba meg nem támadását, illetve, bár ezt először nem vették figyelembe, a következő évben az USA is kivonta középhatótávolságú rakétáit Törökország területéről. 1962. november elején a fegyverek leszerelése és elszállítása megtörtént, így a kritikus helyzet megoldódott (Fischer, 2001).

2.13. Az első enyhülési időszak

Hruscsov törekvései nem találtak támogató felekre, így az atomháború szélén úgy látta a legjobbnak, ha megegyezik nyugati riválisával. Ennek komoly politikai következményei voltak, részük pozitív, részük negatív. A pozitív hatások közé tartozott, hogy a nukleáris pusztulás lehetőségével szembesülve a szuperhatalmak belátták, hogy a nemzetközi feszültség kritikus ponton tartása túlságosan kockázatos, a szuperhatalmi politikának az enyhülés irányába kell hatnia. Ez természetesen nem jelentette a két tábor közötti ellentétektől való eltekintést, a szembenállás, versengés általános állapota megmaradt, viszont kialakulóban volt a békés egymás mellett élés állapota, mely 1962 és 1969 között élte fénykorát. A Három Nagy között közvetlen távközlési kapcsolatokat hoztak létre a kommunikáció megkönnyítésére. Emellett a közvetlen szembenállást felváltotta a „helyettesítő háborúk” versenye, amelyet a III. világ létrejötte tett lehetővé. A szuperhatalmak politikai, gazdasági, sőt olykor fegyveres támogatást adtak a szembenálló fejlődő országoknak, hogy rajtuk keresztül kiterjeszthessék befolyásukat Ázsiában, Afrikában és kisebb mértékben Latin-Amerikában. Ezek közé tartozott a vietnami, indiai-pakisztáni vagy az arab-izraeli háborúk. Az enyhülési folyamatnak szerves részét képezte, hogy a két blokkon belül elkezdődött a megrögzött ellenségkép részleges feloldása, ez teremtett alapot a két tábor közötti diplomácia fejlődésének (például Kennedy beszéde 1963-ban Washingtonban). Az egyik legnagyobb eredmény, az 1963. augusztus 5-én aláírt atomcsend egyezmény, melynek keretében az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia korlátozásokat szabott az atomfegyver kísérletekre, az egyezmény értelmében betiltották a légi és űrbéli atomrobbantásokat, ezáltal biztosították az atomtitkokat a kiszivárgás veszélyétől, illetve mérsékeltek a kísérletek által okozott radioaktív szennyeződés súlyosbodását (Fischer, 2001).

2.13.1. A harmadik fél megjelenése

Az enyhülési folyamat azonban nem volt maradéktalanul népszerű egyik blokkban sem. Kennedy 1963-ban politikai gyilkosság áldozata lett (Fischer, 2001; Knight, 2007), Hruscsovot egy évvel később leváltották. Az 1961-es desztalinizálási hullám eltaszította a Kínai Népköztársaságot és Albániát a Szovjetuniótól. Az Ázsiai kommunista nagyhatalom szemében a Szovjetunió eltávolodott a világforradalom útjától, a békés egymás mellett élés jegyében kiegyezik az imperializmussal, ebben pedig Kína nem kíván részt venni. A sztálinista elveket valló állam elég nagy gazdasági és társadalmi potenciállal rendelkezett, hogy kihívó félként jelenjen meg a keleti blokkon belül. Kína a szovjet rakétapotenciálra támaszkodva fegyverrel igyekezett meghódítani Tajvan szigetét, de az 1958-as fegyveres összecsapásokban Moszkva nem nyújtott támogatást. Kína saját nagyhatalmi és atomhatalmi törekvéseket fogalmazott meg. Elítélte Moszkvát a kooperáció felé való hajlandóságáért, 1962-ben Albánia kilépett a KGST-ből, és 1963-ban Csou En-laj Tiranába utazott, ez geopolitikai formát adott Kína hatalmi aspirációinak (Fischer, 2001). 1964-ben saját atomkísérletet hajtott végre (Roberts, Manning, & Montaperto, 2000), így a távol-keleti kommunista hatalom készen állt önálló hatalmi politikát kezdeményezni. A két kommunista állam közötti tárgyalások eredmény nélkül maradtak, elkezdődött a konfrontáció, amely fegyveres határincidensekbe is torkollott, hiszen a kínai vezetés igényt tartott azokra a területekre, amelyeket a cári Oroszország ellen vesztettek el a XIX. század során. Az ellentétek talán még élesebbek lettek, mint a kelet és nyugati szembenállás esetében, éppen ezért Hruscsov a nyugattal való enyhülésben látta a helyzet kezelését, hiszen az új fenyegetés miatt a nyugati határokról Ázsiába kellett vezényelni jelentős haderőket. A Szovjetunió cserébe megpróbált Indiával jó kapcsolatokat kiépíteni (1971-ben aláírták a szovjet-indiai együttműködési szerződést), így stratégiai harapófogóba kényszeríteni Kínát. Ez, illetve az európai integrációs folyamatok felerősödése jelezte a multipoláris világ megalakulásának kezdetét (Fischer, 2001).

2.13.2. A közvetlen szembenállás enyhülése, a közvetett szembenállás fokozódása

A Kelet-Nyugat enyhülési folyamatban a vietnami háború jelentett fordulópontot. Az 1964-es Tonkini-incidens után az Egyesült Államok, Dél-Vietnam támogatása révén, hadüzenet nélküli bombázásba kezdett a szovjetek által támogatott Észak-Vietnam ellen, hogy megállítsa a szocializmus terjedését, ekkor kezdetét vette a hidegháború egyik legnagyobb helyettesítő háborúja (Fischer, 2001; Herring, 2004). Ekkorra már ténylegesen kialakult a nukleáris paritás, amely helyet adott a kooperáció kifejlődésének. Az amerikai vezetés szakított a tömeges megtorlás doktrínájával, és helyébe a „rugalmas reagálás” politikája

lépett. Ennek az enyhülési folyamatnak korszakalkotó hatása, az 1969. november 17-én kezdődő SALT tárgyalások voltak, melyek célja a stratégiai fegyverek korlátozása, ezáltal a feszültség és a világháborús veszély minimalizálása. Már 1968. július 1-én aláírta az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió aláírta az atomsorompó egyezményt, így korlátozva az atomklub feszültségkeltő bővülésének lehetőségeit. A stratégiai paritásnak köszönhetően gyakorlatilag kivitelezhetetlenné vált a kialakult befolyási övezetek fenyegetése, viszont a harmadik világ „feltérképezetlen” terület volt, a szuperhatalmi szembenállás átcsoportosult Ázsiába és Afrikába, ennek ékes bizonyítéka Vietnam (Fischer, 2001).

2.13.3. Az új tengeri hatalom fenyegetése

A már Brezsnyev vezette Szovjetunió hatalmának fenntartását hadi potenciálja bővítésében látta. Hatalmas katonai fejlesztési programok indultak be, melyeknek középpontjába az interkontinentális stratégiai ütüerő és a hadiflotta kiépítése állt. Az addig tengerparti flotta Gorskov tengernagy szorgalmazásával óceáni flottává alakult. A Szovjetunió érdekei kiszélesedtek, globális alakot öltöttek és ezáltal a kontinentális hatalom készen állt tengeri hatalomra törni. Ezzel közvetlenül kihívta a nyugati hatalmakat. A flottafejlesztési program mellett igyekezett szövetségi rendszerét bővíteni, olyan barátokra tenni, amelyek biztosítják a szovjet haditengerészet számára a bázisokat világszerte, ez is hozzájárult az indokínai és indiai térség felértékelődéséhez. A 60-as évektől a szovjet hadihajók megjelentek a Földközi-tenger, az Indiai-óceán és az Északi-sark térségében. Ezzel a Szovjetunió ténylegesen világhatalommá válhatott. 1973-ban bocsájtották vízre első repülőgép anyahajójukat, ez a stratégiai jelentőségű eszköz jelezte a szovjet hegemonia kiterjedését a tengeri szférára, illetve jelentős atomtengeralattjáró flottával rendelkezett. Megkezdődött az offenzív külpolitika újraélesztése. A Közel-Keleten az 1967-es arab-izraeli „hatnapos háború” során az Izraeli hadsereg modern technológiára és a légifölényre alapozva hadműveleteit elsöprő győzelmet aratott és jelentős területeket szerzett (Fischer, 2001).

2.13.4. A Brezsnyev-doktrína

1968-ban Prágában a demokráciát és szabadságjogok érvényesülését követelő felkelést a Varsói Szerződés erői vérbe fojtották, ismételten bebizonyosodott a világ számára, hogy a Kreml fenn kívánja tartani közvetlen uralmát a befolyási övezeti felett. Ezzel kezdetét vette a Brezsnyev-doktrína megfogalmazása és érvényesülése, és bár ez csak a keleti tömbön belül történt, így is számtalan ember élete nyugodott inntől kezdve Moszkva kezében ismételten. Bármely törekvés, amely a kapitalizmus és a polgári demokrácia irányába hatott, az a szovjet hatalom haragját vonja maga után, minden egyes szocialista ország ügye, egyben az egész szocialista világ ügye. (Fischer, 2001) Azonban ez jelezte, hogy a keleti blokk válaszüthoz

érkezett. Vagy hajlandóak reformokat hozni a szocialista világban, vagy egy olyan időszak elé néznek, melyben válság válságot követ majd (Milan, 1988). Az enyhülési légkörben a Szovjetunió tartózkodó magatartást mutatott a chilei kommunista mozgalmakkal szemben, illetve leállították Kubában a Cienfuegos kikötő tengeralattjáró bázissá való átalakítását, elkerülve ezzel egy második karibi válságot (Fischer, 2001).

2.13.5. A keleti nyitás

Ezen év októberében az NSZK-ban Willy Brandt vezetésével új kormány jött létre, melynek célja az új nemzetközi légkörben Németország érdekeinek képviselése, a két Németország közeledése révén (Brandt, 1967; Fischer, 2001). 1973-ban mindkét állam az ENSZ tagja lett, illetve egy éven belül már London, Párizs, s Washington is diplomáciai kapcsolatokat létesített az NDK-val. Ezt a közeledési szándékot a Szovjetunió is szorgalmazta, mégpedig nyomós gazdasági megfontolásból. Ekkorra már jelentkeztek a keleti blokkban a kimerülés jelei. Mivel a gazdasági reformot a keleti vezetés elutasítandónak ítélte, így új tőkeforrások megszerzésének igénye, a nyugat felé való nyitást tette szükségessé. Egy másik fontos szempont a Kínával való viszony elmérgesedése. A két kommunista hatalom közötti rivalizálás a 60-as évek végére már olyan méreteket öltött, hogy nagyobb aggodalommal töltötte el a Kremlt, mint a nyugattal való szembenállás. A hatalmas szibériai területek hívogatóak voltak a túlnépesedési problémákkal küzdő Kínának, így ezen térségre koncentrált a feszültség (Fischer, 2001).

2.13.6. A bipolaritás oldódása

Félő volt, hogy az Ázsiai feltörekvő hatalom és a tengeren túli szuperhatalom egymásra talál, olyan harapófogóba szorítva a Szovjetuniót, melyből kiszabadulni lehetetlen, így mindenképpen szükség volt a nyugattal való kompromisszumos készségre, hogy ezt az eshetőséget elkerülhessék. Természetesen ezzel a helyzettel az Egyesült Államok is tisztában volt. Nixon nemzetbiztonsági tanácsadója, a híres geopolitikus Henry Kissinger úgy látta, hogy a bipoláris világ felbomlani látszik bizonyos szempontokból. Kissinger látva a két szomszédos hatalom közötti feszültség fokozódását úgy vélte, hogy az Egyesült Államok egy egyensúlyozó szerepet tölthet be a két állam között, ezzel kialakítva egy kompromisszumos légkört, melyben a három állam tárgyal egymással (Fischer, 2001). Nixon úgy vélte, hogy ellenfeleivel nem szabad szélsőséges, minden téren konfrontáló vagy enyhülő politikát folytatni, hanem meg kell találni a hatalmak közötti kölcsönös érdekeket és azokra építeni a diplomáciai kapcsolatokat (Kissinger, Diplomácia, 1998). Az Egyesült Államoknak fel kellett adnia a Tajvan politikát, és elkezdni közeledését Kína felé. 1971-ben Kissinger, majd 1972-ben Nixon Kínába látogatott, illetve visszaállították a már Kínai Népköztársaság ENSZ

tagságát. A nyugat-európai integráció és gazdasági fejlődés, illetve a japán gazdasági csoda következtében gazdasági szempontból a világ a multipolaritás felé közeledett. A szuperhatalmak súlya ebben a tekintetben csökkent, a két új játékos jelentős gazdasági hatalomra tett szert. Erre a multipolaritásra épülő világrend fogja a hatalmi egyensúly megteremtésével érvényesíteni a nemzetközi béke fenntartását. Nixon és Kissinger ennek biztosítását négy fő lépésben határozta meg. Először is hivatalosan intézményesíteni kellett a két szuperhatalom egyenlőségét (Fischer, 2001). 1972-ben Nixon első amerikai elnökként Moszkvába látogatott, illetve a SALT tárgyalások a stratégiai paritás indokából jöttek létre (Fischer, 2001; Calvo-Goller & Calvo, 1987). 1974-ben a Brezsnyev-Ford Vlagyivosztokban sorra kerülő találkozóan a stratégiai támadófegyverek hordozóeszközeinek számát 2400-ra korlátozták, amelyből 1320 többlettöltet lehetett (Fischer, 2001; Ranger, 1975). Az egyezmény másik fontos része volt, hogy korlátozták a rakétaelhárító eszközök kifejlesztésének és telepítésének jogát. A békés egymás mellett élés a stratégiai egyenlőségen nyugodott és ezek a defenzív eszközök ezt az egyenlőséget felboríthatják (Fischer, 2001; Calvo-Goller & Calvo, 1987). Mivel a támadó fegyverek természetüknél fogva gyorsabban fejlődnek az elhárítófegyvereknél, így azok fejlesztése végsősoron nem kifejezetten kifizetődő. A második lépés az európai status quo nemzetközi elfogadása, melynek megvalósulása 1975-ben Helsinkiben kezdődött el, mikor is összeült az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet, ahol mindkét fél politikai engedményeket tett, akár a status quo elfogadása, akár az emberi jogok tekintetében. A harmadik lépés a keleti blokkal való kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok kiépítése. Ennek alapját a keleti tömbnek nyújtott előnyök képezik. Az Egyesült Államok képes gazdasági szankciókat alkalmazni a Szovjetunióval szemben annak nemzetközi politikában tanúsított agresszív magatartása esetében, viszont, ha a szovjet vezetés hajlandó a kompromisszumos, visszafogott, a kölcsönös előnyökön alapuló politikát folytatni, akkor gazdaságilag előnyös kapcsolatokat nyerhet a nyugattal. A negyedik lépés a SALT tárgyalások során megszületett „Nyilatkozat az alapelvekről” szerződéshez kapcsolódik (Fischer, 2001).

2.13.7. Az elhidegülés jelei

Mint azt láthattuk a nemzetközi kooperáció alapköve a szuperhatalmak tartózkodása az agresszív külpolitikától és az egyoldalú előnyöktől. Bár a szovjet vezetés ezeket formálisan elfogadta, a nyugati hatalmak pontosan ugyanabba a hibába estek, mint a második világháború alatt és után született szerződések esetében, mégpedig, hogy a Kreml „máshogy értelmezte” a szerződésbe foglaltakat. 1972 márciusában az afgán elnök látogatott Moszkvába, ahol mind gazdasági, mind politikai segítségnyújtásról megállapodások születtek,

ez vezet majd a szovjetek afganisztáni intervenciójához és a „kis hidegháborúhoz”. Áprilisban Koszigin látogatott Bagdadba, ahol megszületett a 15 évre szóló iraki-szovjet barátsági és együttműködési szerződés, mely megszilárdította a Szovjetunió helyzetét a Közel-Keleten. Nixon elnök ebben az évben rendelte el az Észak-Vietnam elleni bombázások és tengeri aknák telepítésének fokozását, melyek fenyegették a szovjet tengeri ellátó útvonalakat, de ez önmagában nem vezetett különösebb súrlódásokhoz (Fischer, 2001).

2.13.8. A vietnami háború lezárása

A vietnami háború gazdasági és társadalmi költségei, amit az Egyesült Államoknak viselnie kellett, betetőzve azzal, hogy saját országukban és nemzetközileg is agresszornak tekintették, arra az elhatározásra juttatta a Nixon adminisztrációt, hogy a háborúnak véget kell vetni. Az 1973. január 27-én aláírt Párizsi szerződés, bár magának a háborúnak nem vetett véget, hiszen az két éven át tartott még, és jelentős szovjet anyagi támogatással a kommunista Észak-Vietnam győzedelmeskedett, lehetővé tette ennek a jelentős feszültséggócnek a feloldódását (Fischer, 2001). Ennek legékesebb kincse a SALT I. egyezmény 1972. május 26-i aláírása, melyben a stratégiai hordozóeszközök és atomfegyverek számát és kutatását korlátozták kölcsönösen a felek (Fischer, 2001; Calvo-Goller & Calvo, 1987).

2.13.9. A Jom Kippur háború és az olajfegyver bevetése

Nixon elnök a moszkvai csúcstalálkozó után Teheránban biztosítékot adott a sah hatalmának támogatására, amely összeomlása viszont kaotikussá tette a régió politikai helyzetét. Bár a chilei és prágai feszültségek elkerülése lehetővé vált az enyhülés légkörében, viszont a fokozódó arab-izraeli feszültséggóc ismételten egymással szembe helyezte a szuperhatalmakat. 1973. október 6-án a Jom Kippur és Ramadan ünnepén a begyakorolt Badr hadművelet során az arab országok háborút indítottak Izrael ellen. Moszkva és Washington közös közbelépésével az ENSZ-csapatok megérkezésével sikeresen megkötöttett egy fegyverszünet, de ettől függetlenül a helyzet nem volt súrlódástól mentes a szuperhatalmi kapcsolatokban. A háborúnak korszakos következményei voltak. Az olajtermelő országok a nyugati hatalmak ellen bevetették az olajfegyvert 1973-ban (Safran, 1977; Fischer, 2001). A stratégiai fontosságú erőforrás drágulása és mennyiségi korlátozása olyan stagflációt és munkanélküliséget okozott az ipari országokban, melyekből a kilábalás évekig tartott. Az arab országok rendkívül privilegizált helyzetbe jutottak, jelentős politikai befolyást és nem utolsósorban vagyont szereztek. A háború eredményeként Egyiptom szakított a Szovjetunióval, és ez egy egyiptomi-izraeli különbékét eredményezett, melyben Izrael visszaszolgáltatta a Szinai-félszigetet, cserébe Egyiptom elfogadta Izrael állam létezését. Egyiptom elszigetelődött és egyre inkább közeledett a nyugat felé, míg a Szovjetunió új szövetségesei Irak, Líbia, Dél-

Jemen és Szomália lett. A Szovjetunió érdekei diktálták a térségbeli feszültség folyamatos fenntartását, ezáltal saját patrónusi szerepének folytatását (Fischer, 2001).

2.13.10. A szembenállás erősödése

A szovjet expanziót semmilyen békülési szándék nem állíthatja meg, ugyanúgy, ahogy 1945 után sem állíthatta meg. A nyugat átverve érezte magát, hiszen míg ők az enyhülés szellemében nem törekedtek az agresszív terjeszkedésre, a kommunizmus visszaszorítása és a fegyverkezési verseny fokozására, addig a Szovjetunió ezen tevékenységeit folytatta, különösképpen a SALT I. szerződéssel kapcsolatban, ahol azt remélte, hogy a stratégiai mérleget az egyensúlyi helyzetből saját javára billentheti. Ebben hatalmas szerepet játszott, hogy a 70-es években a nemzetközi helyzetben egy teljesen új változó bukkant fel, mégpedig az arab országok olajfegyver bevetése. A szovjet vezetés rendkívüli lehetőséget látott a nyugati világ olaj általi kiszolgáltatottságában és az olajfegyver okozta nehézségekben, míg a Szovjetunió zárt gazdaságába ezek a válságok nem gyűrűzhetnek be. Emellett azonban elkezdődött egy másik folyamat. Az olajhiány arra készítette a nyugati hatalmakat, hogy alkalmazkodjanak a nyersanyagszűkösséghez, így olyan strukturális folyamatok vették kezdetét, melyek megalapozták a XXI. század működését. Elindult egy újabb ipari forradalom, mely az energiatakarékosságra és a hatékonyságra helyezte a hangsúlyt, illetve elkezdődött az információs technológia forradalma, olyan újítások, mint a robot vagy a mikrochip forradalmasították a szervezést és a menedzsmentet, nem utolsósorban katonai felhasználásuk is új lehetőségeket tár fel. A Szovjetunió a nyugat kiszolgáltatottságára alapozva lehetőséget látott stratégiai mozgásterének bővítésére, a Közel-Kelet és Afrika térsége jelentős mértékben felértékelődött. A Szovjetunió közel-keleti térhódítása és az iráni rendszer bukása növelte a szocialista rendszer vonzását a térségben, úgy tűnt, hogy egyre nagyobb sikereknek örvend és ezt a Kreml tervezte maximálisan kihasználni. A portugál gyarmatbirodalom 1974-es összeomlása függetlenné tette Mozambik és Angola országát, viszont, mint oly sok más felszabaduló ország esetében itt is jelentős belső viszályok keletkeztek. A keleti blokk a baráti segítségnyújtás keretében jelentős anyagi, sőt katonai támogatást nyújtott számos afrikai országnak, annak érdekében, hogy létrehozza a szocialista orientációjú országok csoportját. Eleinte ebbe a csoportba Angola, Mozambik, Bissau-Guinea és Etiópia tartozott. Ez mind azért volt lényeges, mert az 1967-es arab-izraeli háború során a Szezei-csatorna ideiglenesen használhatatlanná vált és így az olajszállító tankerhajóknak Afrika megkerülésével kellett árujukat szállítani. Megjelentek az óriástankerek, amelyek már amúgy sem tudták volna méreteikből kifolyólag a csatornát használni, így a Szovjetunió

belátta, hogy ha sikerül Afrika partvidékein szövetségesekre szert tennie, úgy nyomást gyakorolhat a nyugatot ellátó kereskedelmi útvonalakra és hatalmas politikai pozíciókra szert tennie, bár természetesen az Egyesült Államok sem volt tétlen, Carter elnök 1978-ban Afrikába látogatott, így itt is megindult a kontinens felosztása (Fischer, 2001).

2.13.11. A szovjet expanzió

Az Egyesült Államok a vietnami háború, a Watergate botrány, illetve az olajsokk hatására nem volt olyan gazdasági-politikai helyzetben, amelyből a Szovjetunió arra számított volna, hogy a nyugat erőteljes válaszlépéseket tesz expanziós magatartása esetén. Ha ezt párosítjuk a ténnyel, hogy a nyugati katonai potenciál viszonylag stagnált, míg a szovjet vezetés erőteljes fejlesztéseket hajtott végre, láthatjuk, hogy a Kreml miért érezte elérkezettnek az időt az agresszív politikára. A szovjet hadiipar vívmányainak és a katonai vezetők belpolitikai térnyerésének köszönhetően a Szovjetunió akciótere kiszélesedett. Kelet-Európa területére modern SS-20-as középhatótávolságú rakétákat telepítettek, melyek Afrikai bizonyos pontjaira helyezve már Dél-Amerikát is fenyegethették volna. Emellett a szovjet haditengerészet és légierő jelentős erőnövekedésen ment keresztül, a szovjet haditengerészet már gyakorlatilag a világ minden pontján megtalálható volt és ebből kifolyólag a szovjet politika is globális dimenziót öltött. Az afrikai kontinens elvesztése hatalmas csapás lett volna a nyugat számára, ugyanis a dominó elv érvényesülését már megtapasztalhatták Indokína esetében. A vietnami háború során folyósított szovjet anyagi támogatások a háború 1975-ös befejeztével Vietnamban tették regionális katonai hatalommá, melyet 1978-ban be is vetettek a szovjet erővel karöltve Kambodzsa leigázására. Kína helyzete a térségben egyre kritikusabbá vált, mely indokínai szövetségesét elveszítve megpróbált kiszabadulni a harapófogóból, 1979-ben támadást intézett Vietnam ellen, illetve ugyanebben az évben barteres szerződést kötött Japánnal (Fischer, 2001).

2.14. A kis hidegháború

Az enyhülés egyre inkább csak üres kifejezéssé vált, viszont az utolsó szeget a koporsóba a Szovjetunió afganisztáni intervenciója verte. A Szovjetunióban kiképzett afgán tisztek ugyan 1978-ban egy állampuccs során kísérletet tettek egy kommunista állam kiépítésére, ez 1979-re már gyakorlatilag összeomlott. A Breznyev-doktrína kiszélesedése egy olyan status quo helyezett kilátásba, mely az Egyesült Államoknak már saját nemzeti érdekeit veszélyeztette, hiszen így a szárazföldi hatalom a nyugat számára stratégiai erőforrások lelőhelyét fenyegethetné (Fischer, 2001). Carter amerikai elnök, aki még 1979 nyarán tárgyalt Breznyevvel a SALT II. szerződés megkötéséről (Fischer, 2001; Calvo-Goller & Calvo, 1987), már teljesen új politikai irányokban gondolkodott. Megszületett a

Carter-doktrína, melynek lényege, hogy a szovjet vezetés agresszív akciójáért politika-gazdasági árat fog fizetni, lemondhat azokról az előnyökről, amelyet az enyhülés időszakának jóvoltából szerezhetett, illetve az amerikai vezetés kész katonai erővel fellépni a szovjet kihívással szemben. Jelentősen megnövekedtek a katonai kiadások és az új kutatás-fejlesztési hullám vette kezdetét (például a neutron-bomba kifejlesztése). Ismételten felerősödött a fegyverkezési verseny, illetve 1979 telén a brüsszeli kettős határozatban kilátásba helyezték, hogy amerikai stratégiai fegyvereket telepítenek Nyugat-Európa területére, amennyiben a Kreml nem hajlandó saját rakétáit onnan eltávolítani. Az USA politikai téren sem volt tétlen, a hatalmi egyensúlyozó szerepét feladva elkezdett közeledni Kínához, melynek haditechnikai segítséget nyújtott (Fischer, 2001). Az afgán intervenciónak köszönhetően az Egyesült Államok meghirdette a Carter-doktrínát és ugyanebben az évben egy új, konzervatív elnök, Ronald Reagan került az amerikai vezetés élére, aki úgy vélte, hogy a szovjet expanzió ellen aktívan fel kell lépni a politikai színtéren. Jelentősen kiterjesztették az amerikai katonai költségvetést, az ország költségvetése deficitessé lett ennek köszönhetően, illetve ami még fontosabb, Reagan meghirdette a „Csillagháború” tervet (Fischer, 2001; Fitzgerald, 2001). Ebben a programban egy korszerű, űrben telepített rakéaelhárító rendszer építését helyezték kilátásba, amely a stratégiai mérleget döntően a nyugati hatalom felé billentené, ezzel megkerülve a SALT I. szerződés rendelkezését és lényegét (Sofaer, 1986; Fitzgerald, 2001), tehát olyan politikai és gazdasági válságot okozna a keleti blokkban, amelyből kilábalni lehetetlen lenne. Fontos megemlíteni, hogy a szovjet vezetésben az előregedő rétegek vezetése már nem bizonyult hatékonynak, a 80-as évek első felében három temetés is volt a Kreml körében, így egy relatíve fiatal politikus, Gorbacsov került a kommunista hatalom élére, amely döntő módon befolyásolta a szovjet kül- és belpolitikát. Az új szembenállás, a „kis hidegháború” középpontjában a harmadik világ állt. Ekkor zajlott az Irak-Irán háború, az Afganisztáni szovjet intervenció vagy az ötödik arab-izraeli háború. A nyugati szövetségesek ki kívánták terjeszteni befolyásukat a Közel-Kelet és Dél-Afrika térségére, és kilátásba helyezték a NATO párjaként a SATO létrehozását (Fischer, 2001).

2.14.1. A Szovjetunió sebei

Az 70-es és 80-as évek szembenállása arra a tényre alapozott, melynek mélyreható gyökerei vannak, hogy amint már említettük, a Szovjetunió gazdasági struktúrája hosszú távon fenntarthatatlan és a kimerülés jelei már erre az időszakra feltörekedni látszanak. Ezek a strukturális repedések az olajválság után jöttek igazán felszínre. Az olajválság alatt a Szovjetunió a magas olajárak miatt jelentős bevételekhez jutott, de ezen árak csökkenésével kitűnt, hogy a kommunista állam nem esett át ugyanazokon a folyamatokon, mint az

alkalmazkodni kényszerülő nyugati államok. Nevezetesen, hogy az ipari hatalmak elindultak a modern ipari forradalom és információs technológia útján, teljesen átszervezték működésüket, készen álltak a XXI. századi világrendben való részvételre, de ezzel a fejlődéssel a Szovjetunió nem volt képes lépést tartani és a szocialista országok kezdtek egyre jobban eladósodni. Rendkívüli fontossággal bírt a szövetségi rendszerek kapcsolata is. Míg az USA olyan erős szövetségeseikkel rendelkezett, mint az NSZK vagy Japán, addig a Szovjetunió elvesztette, sőt ellenfelet szerzett Kínában és a szocialista orientációjú fejlődő országok nem voltak képesek saját lábukon megállni, gyakran nagyobb hátrányokkal járt a keleti hatalom számára, mint előnnyel, éppen ezért ezeket az államokat megpróbálta „átengedni”, „túladni rajta”. Az Egyesült Államok felismerte ezt a helyzetet és megpróbálta maximálisan kihasználni, ezt a célt szolgálta az eddig mindenkorinál nagyobb méreteket öltő fegyverkezési verseny. Az amerikai vezetés elgondolása az volt, hogy a szovjet vezetés nehezen kiharcolt stratégiai paritásához foggal körömmel ragaszkodni fog és ebben a folyamatban a teljes összeomlásig hajszolják az amúgy is kimerült szovjet gazdaságot. Átfogó stratégiai terjeszkedésbe kezdett a világ minden táján (Diego Garcia szigetének katonai támaszponttá alakítása, új támaszpontok szerzése a Közel-Keleten és Afrikában, illetve aktív politikai részvétel az amerikai kontinensen, mint például Nicaraguában és Grenadában) (Fischer, 2001).

2.14.2. A Reagan fordulat

Ronald Reagan 1981-ben felvetette a „nullamegoldást” az európai béke érdekében, így a Szovjetunió kitelepíti az SS-20 rakétákat Kelet-Európából és az Egyesült Államok eláll a „kettős határozat” végrehajtásától, de a szovjet vezetés ezt elfogadhatatlannak találta, így 1983-tól megkezdődött az amerikai stratégiai fegyverek betelepítése Nyugat-Európába, melyre a szovjet vezetés még több rakéta betelepítésével válaszolt, illetve az európai haderőcsökkentésről szóló tárgyalások is megszakadtak. 1984-ben az Egyesült Államok sikeresen végrehajtott egy rakétaelhárítási kísérletet, így politikai tárgyalópozíciója jelentősen javult. Elkezdődött az Egyesült Államok és Kína, illetve a Szovjetunió és India közeledése is, 1984-ben Reagan elnök Pekingbe, illetve Csao Ce-jang az USA-ba látogatott. (Fischer, 2001) Kínának fontos szerepe volt ebben a közeledésben, ugyanis a Mao korszak végeztével a Kínai vezetés is rendkívüli veszélyt látott a szovjet offenzív külpolitikában, a világforradalom eszméi helyet megjelentek a világpolitika realitásai (Kissinger, Kínáról, 2017). A két szuperhatalom közötti csúcstalálkozóra 1979 után, csak 1984-ben került sor. A Szovjetunió Afganisztáni beavatkozása miatt nemzetközileg elszigetelődött és ez a nyomás saját blokkján belül is érezhető volt, amely közrejátszik majd a szocialista rendszer összeomlásának

folyamatában. Gorbacsov főtitkár belátta, hogy ha a Szovjetunió túl akar élni az új világgazdasági közegben, akkor nincs más választása, mint merev hagyományait feloldani a változásban, a peresztrojka és a glasznoszty segítségével egy új érába vezetni a kommunista hatalmat, ha ennek az is az ára, hogy le kell mondania a globális szerepvállalásról és a hatalmi egyenlőségről (Fischer, 2001).

2.14.3. A szembenállás jellegzetessége

A hidegháború során fellelhető egy érdekes jelenség, amely rengeteg dolgot megmagyaráz. Amikor a világháború után stratégiai egyenlőtlenség állt fent a keleti hatalom elszigetelte magát és mindent megtett annak érdekében, hogy ha más nem katonailag egyenlővé válhasson vetélytársával, amikor a stratégiai egyenlőség megalakult elkezdődött az enyhülés korszaka. A 70-es évek elejétől a Szovjetunió ezt az enyhülést kihasználva stratégiai lépéseket tett az erőfölény megszerzésére és amikor a nyugatot sarokba szorította az ugyancsak ellenségesen reagált, mint azelőtt maga a Szovjetunió. Annyi a különbség, hogy Reagan politikája nem egyszerűen a hatalmi egyensúly helyreállítását célozta, hanem a hatalmi fölény Egyesült Államok részére való kivívását kívánta elérni, amely törekvések végső soron elvezetnek a hidegháború végéhez (Fischer, 2001).

2.14.4. A Szovjetunió betegsége

Amint láthattuk Gorbacsov hajlandó volt jelentős külpolitikai engedményeket tenni, hiszen a Szovjetunió erőfeszítéseit és erőforrásait lekötötte a belpolitikai és gazdasági stabilizáció gondja (Fischer, 2001). A főtitkár meg kívánta reformálni a rendszert, hogy fennmaradhasson és virágozhasson a jövőben. Ezzel egyetlen egy baj volt. A kommunista rendszert nem lehetett megreformálni. Gorbacsov Reagannel szemben elveszítette a nép bizalmát, belpolitikája közvetlenül befolyásolta a rendszer összeomlását (Kissinger, Diplomácia, 1998; Fischer, 2001; Kuran, 1991). Az elmaradott és torz gazdaság, az eladósodottság, a haditechnikába és az expanzióba ölt erőforrások (beleértve a már ekkorra nyilvánvalóan eredménytelen Afganisztáni intervenciót, mely a Szovjetunió Vietnamja lett) olyan sebeket ejtettek a gazdaságon és a társadalmon, melyekre gyógyír nincs (Fischer, 2001). 1985-ben Genfben ült össze ismételten csúcstalálkozó, mikor is a szovjet vezetés számos kompromisszumot kötött, ezek közül a legjelentősebb a „nullamegoldást” végrehajtó INF-szerződés megkötése, mely nem egyszerűen a középhatótávolságú rakéták korlátozását, hanem azok megsemmisítését írta elő (Fischer, 2001; Anderson & Nelson, 2019).

2.15. A hidegháború vége

A helyzet olyan súlyossá vált a 80-as évek második felében, hogy a Szovjetunió már saját blokkján belül sem volt képes fenntartani befolyását. A közelgő nemzeti és függetlenségi mozgalmakat már nem tudták és nyugati beavatkozástól félve nem is akarták erővel megállítani, ahogy azt a múltban tették. Az 1988-89 magyar politikai fordulat, a határok megnyitása a kelet-német menekültáradat előtt megalapozta azt a politikai vihart, mely a berlini fal lerombolását és a szocialista rendszer szétesését eredményezte. Demonstrációk és sztrájkok törtek ki az egész keleti blokkban és 1989. november 9-én leomlott a berlini fal és hamarosan az egész Közép-Kelet-Európa követte. A „baráti országok” végre elérték céljukat, a függetlenséget. 1989 végén a máltai csúcstalálkozón Bush és Gorbacsov találkozásakor már a Szovjetunió, amit a főtitkár képviselt csak árnyéka volt önmagának. A kapitalizmus túlélte a szocializmust, amely belülről pusztította el saját magát. A szovjet befolyási övezet megszűnését maga a Szovjetunió megszűnése követte, ideiglenesen létrejött a Független Államok Közössége, de 1991-ben a keleti blokk végleg megszűnt létezni (Fischer, 2001).

Bár a Kreml hatalmas birodalma szétesett, attól függetlenül nukleáris hatalom maradt, így folytatódtak a leszerelési tárgyalások és az 1991. július 30-án megkötött START-szerződés keretében Bush elnök és Gorbacsov főtitkár megállapodott, hogy a stratégiai hordozóeszközök számát 1600-ra, a robbanófejek számát az USA 75%-ra, a Szovjetunió pedig 65%-ra csökkenti a meglévő készlethez képest (Fischer, 2001; Slocombe, 1988). Fontos megemlíteni, hogy az akkori nemzetközi rendszer bizonyos mértékig igényelte a hidegháborút. A szembenállásnak köszönhetően a két blokk vezetője a másik általi fenyegetés indokával hegemoniáját kiterjeszthette a világon, szükség volt az ellenségkép fenntartására, hogy legitimálják világhatalmi törekvéseiket és (különösen a Szovjetunió esetében) igazolhassák a társadalom hozni kényszerült áldozatait. Emellett a hidegháború a saját paradox módján a megfélemlítés eszközével Európában addig soha nem tapasztalt hosszúságú békét eredményezett, illetve beindította azokat az integrációs folyamatokat, melynek köszönhetően azok az európai nagyhatalmak, amelyek évszázadokon át a hatalomért rivalizáltak egymással, most együttes erővel kalauzolhatják át Európa népét a XXI. századba (Fischer, 2001).

1991-ben Bush és 1992-ben maga Gorbacsov is lezártnak tekintette a történelem ezen korszakát, ideje volt egy új világ felé indulni, de egyelőre még maga a világ sem volt benne biztos, hogy a jövő hogyan alakul. Az Egyesült Államok maradt a világon az egyetlen szuperhatalom, de mellette létezett számos atomhatalom (Oroszország, Kína, Franciaország, Nagy-Britannia), gazdasági óriás (Japán, EGK), illetve feltörekvő nagyhatalom (Kína, India),

így a nemzetközi koordinátarendszer, mint a II. világháború után, nem teljesen rajzolódott ki (Fischer, 2001).

2.15.1. Németország újra egyesülése és a nyugat-kelet probléma

Az egyik leglényegesebb új fejlemény Németország újraegyesítése volt. Erre a lépésre a szovjet vezetés is megadta a zöld utat és 1990. július 1-re már gyakorlatilag a vámunió és valutareformnak köszönhetően a kettészakadt állam egybeolvadt és 1990 október 3-án Németország egyesülése és szuverenitása együtt intézményesült. Ugyanakkor megjelent ennek kapcsán egy olyan probléma, mely modellül szolgált az hidegháború egyik legnagyobb utóhatásának. Németország keleti és nyugati fele között hatalmas gazdasági és társadalmi különbségek voltak. Az NDK gazdasági teljesítménye, termelékenysége, technológiai fejlettsége és infrastruktúrája, csakúgy, mint a népessége és életszínvonala messze elmaradt az NSZK-tól és ez a helyzet az egész volt szocialista térségre jellemző volt. A hidegháború utáni kor egyik legfontosabb kihívása a volt keleti tömb integrálása a világgazdaságba. Az olyan események, mint a Jugoszláv háború felvetették Közép-Kelet-Európa egységének kérdését, kilátásba helyeződött, hogy az egységes Németország itt esetleg újból nagyhatalmi törekvéseket fogalmazhat meg a jövőben (Fischer, 2001).

2.15.2. Az Észak-Dél szembenállás erősödése

Az egyik legfontosabb probléma, mellyel a világnak ezen időszakban szembe kellett néznie, hogy a Kelet-Nyugat szembenállás megszűnésével előtérbe került az Észak-Dél szembenállás. Az a nemzetközi rendszer, melynek az 1991-es Irak-ENSZ háború és az 1982-es Falkland-szigeteki intervenció csak az előfutára volt, egy olyan bonyolult kapcsolatrendszerre változott, melyben a gazdag, fejlett országok álltak szemben a szegény, fejlődő országokkal. Ebben a világban a globalizáció új hullámának, az eltérő szükségleteknek és erőforrásoknak köszönhetően az államok egymásra voltak utalva. A lakosság 75%-val és a jövedelem 20%-val rendelkező fejlődő országoknak szükségük volt a nyugati tőkére és segélyekre, néhol a pusztta túléléshez, a lakosság 25%-val és a jövedelem 80%-val rendelkező nyugati fejlett országoknak, pedig szükségük volt azokra a gazdag nyersanyaglelőhelyekre, amely a gazdasági és technológiai fejlődés, illetve az életszínvonal fenntartásához szükséges volt. Ez a helyzet olyan konfliktusok fészke lehet, mely a világot ismét két részre osztja és pusztító háborúkat eredményezhet. Ezek az újdonsült etnikai, vallási vagy ideológiai konfliktusok bár regionális ellentétekből alakulnak ki, a globalizálódott világban ezek is a Föld minden sarkára hatással vannak. Felvetődik a szolidáris világgazdaság kiépítése, amely elősegíti a fejlődő országok felemelkedését, így elkerülhetővé válhat az új szembenállás kialakulása. A Dél világában lévő belső zavarok és káoszhelyzet

kulcsfontosságú hatással lehet az Észak országaira is. Jelentős veszélyt lehelhet fel a tömeges migráció lehetségesében, amely a jelenlegi népsűrűségi problémákat tovább súlyosbítaná (Fischer, 2001).

2.15.3. A hidegháborús ellentétek rendezése és a fennmaradt kérdések

Az új világrend legfontosabb kérdései közé tartozik, hogy mi történt a hidegháború végeztével az ahhoz kapcsolódó konfliktusokkal. A szovjet-kínai kapcsolatok enyhülésnek indultak, a szovjet csapatok kivonultak Afganisztánból, a vietnami csapatok Kambodzsából és a Szovjetunió utódállamai csökkentették katonai jelenlétüket kínai határaikon. Kína, mint feltörekvő hatalom hatalmas potenciállal rendelkezik és bár polgárháborús múltja stabilitását megkérdőjelezi, a XXI. században rendkívül fontos szerepet játszik. Ekkoriban persze még képlékeny volt, hogy hatalmi versengés az új évezredben hogyan is fog felépülni. Voltak elméletek, melyet amellet szoltak, hogy az USA vezetésével az Újvilág, Japán és dél-kelet-ázsiai befolyási övezete, illetve az európai integráció, ha sikeresen végrehajtja a volt keleti blokk európai területeinek integrálását, fog versengeni a századforduló utáni időszakban, tehát Nyugat-Európa és Japán, a két „gazdasági óriás” egyszer megelégteli a „politikai törpe” szerepet. Megjelennek a Kissinger ötpólusú világ elméletének utódai, sőt a Pax Americana érvényesülése is, mint utolsó és egyetlen cselekvőképes hatalom (Fischer, 2001). Amely biztos, hogy az Egyesült Államok szerepvállalása az eurázsiai kontinensen meghatározza a nemzetközi rend jövőbeni alakulását, a feltörekvő hatalmak és kialakult hatalmi vákuumok közötti navigálás döntő fontosságú az amerikai hegemonia biztosításában (Brzezinski, A nagy sakktábla, 1999). Végül talán a legfontosabb kérdés, amely felvetődött az új világrendszer kialakulásának révén, hogy mi történjen a fennmaradó, hatalmas nukleáris arzenállal világszerte, illetve hogyan kezeljék néhány állam új atomfegyver kifejlesztésére irányuló potenciális törekvését (Például Dél-Afrika, Irak, Pakisztán vagy Izrael) (Fischer, 2001).

2.15.4. Az új világtérkép

A XXI. század ellentétjei, az USA versengése Kínával és Japán privilegizált kereskedelmi és pénzügyi helyzete (különösen az USA-val szemben), rámutatott arra a fontos jelenségre, amely már a XX. század közepén is látszódott, hogy a világgazdaság központja átkerült a Csendes-óceán térségére. Európa gazdasági súlyának csökkenése és aztán a hidegháború alatti revitalizálása nem jelentette azt, hogy a világ közepe ismételen az „öreg kontinens” lesz. Az emberi fejlődés érdekes útja, hogy a világgazdaság központja átkerült a Földközi-tengerről az Atlanti-óceánra a földrajzi felfedezésekkel és 500 év után ez az erőközpont ismételen tovább haladt (Fischer, 2001). A Föld térképét megfigyelve a világ működéséről sokkal tisztább képet kapunk, ha azt a Csendes-óceán szemszögéből nézzük.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

Munkám során célom a geopolitikai gondolkodás és a kor történelmének áttanulmányozásával következtetéseket levonni az adott téma kapcsán. Munkám alapvetően a geopolitikai tudományágára épül, a benne összefoglalt elméletek és megállapítások segítik a történelmi események, indítékok és összefüggések magyarázatát. A tudományág alapvetéseinek felvázolására Szilágyi István, A geopolitika elmélete című kötetét használom fel, amely nemcsak az elmélet lényegét, de annak fejlődését is részletesen tárgyalja. Hogy megérthessük a hidegháború hatásait szükséges tanulmányozni magát a hidegháború eseményeit és összefüggéseit is. Ezen elemek bemutatására kínálkozik Fischer Ferenc, „A megosztott világ” című és „A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941-1991)” alcímű könyve. Ez a két kötet szolgál munkám alapjául, ezeket kiegészítve más szakértők, mint Zbigniew Brzezinski, Henry Kissinger, Samuel Huntington vagy Francis Fukuyama munkásságának kutatásával próbálom ismertetni az eredmények és következtetések szakmai és történelmi hátterét. Ezekre alapozva megpróbálom vázolni a modern geopolitikai fő és mellékszereplők jelenlegi helyzetét, a közelmúlt alakító konfliktusait, illetve kísérletet teszek felvázolni bizonyos jövőbeli eshetőségeket és lehetőségeket azzal kapcsolatban, hogy a jelenlegi három hegemoniáért küzdő hatalom, az Egyesült Államok, Kína és Oroszország egymáshoz viszonyuló kapcsolata hogyan alakulhat, azok milyen stratégiai, gazdasági és politikai aspektusokkal rendelkeznek.

4. EREDMÉNYEK ÉS AZOK ÉRTÉKELÉSE

Bizonyos trendek, amelyek a hidegháború során születtek túléltek azt. Munkám ezen fejezetében törekedni fogok arra, hogy az eddig ismertetett elméleti és történelmi ismeretekre alapozva, megvizsgálva a mai és a közelmúltban tapasztalható geopolitikai helyzetet és eseményeket, értékeljem azokat és bizonyos magyarázatokat keressek az elmúlt 30 év sajátosságaira.

4.1. A modern konfliktusok

Az egyik legfontosabb tényező azok közül, amelyek túléltek a hidegháborút, a helyettesítő háborúk fennmaradása és az aszimmetrikus hadviselés. Azok a rendhagyó konfliktusok, amelyek a bipoláris világrend során a nagyhatalmi vetélkedés egyik fő elemét alkották a XXI. században is fennmaradtak. Legjellemzőbben azon konfliktusokról van szó, amelyek az úgynevezett Észak-Dél szembenállás megtestesítői. Ezek sokszor belső vagy regionális okokból jönnek létre, viszont geopolitikai okokból az egész nemzetközi rendre hatással vannak.

4.1.1. Az Öböl-háború

A Közel-Kelet térsége a hidegháború idején is kulcsfontosságú gócpont volt a rivalizálásra globális és regionális tekintetben is. A térség a világ legfontosabb geopolitikai térségei közé tartozik, hiszen az Arab-félsziget jelentős bástya a Földközi-tenger, az Indiai-óceán, Afrika és Ázsia belső részének irányítása tekintetében. A világkereskedelem meghatározó része ezen térség környékén folyik és a világon fellelhető szénhidrogén tartalékok jelentős hányadával rendelkezik. Nem csoda, hogy a helyi és a világhatalmak is minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy növeljék befolyásukat a térség felett. Szaddam Husszein Irakja egy volt azon regionális hatalmak közül, mely totalitárius rendszerként működött, amely megpróbálta saját regionális befolyását kiterjeszteni a helyi és világhatalmak kárára, így a világkereskedelem és az erőforrások felügyelésében érdekelt tengeri hatalommal állt szemben ebben a térségben. A tengeri hatalom azon erőssége, hogy a világ erőforráselosztása felett nagy befolyása van, ebben az esetben a gyengeségének is bizonyult, hiszen az Egyesült Államok, akárcsak a többi iparosodott állam, nagyban függ a térségből származó olajkereskedelemtől, Szaddam Husszein ezt maximálisan igyekezett tervei során kihasználni. A szomszédos, olajban gazdag Kuwait lerohanásával és megszállásával értékes területeket szerzett, miközben jelentősen rontotta a nyugat gazdasági kilátásait, hiszen ezzel a mezők olyan kezekbe kerültek, amelyek nem voltak hajlandóak olyan szintű együttműködésre, mint Kuwait. Az iraki azzal vádolta Kuwait kormányát, hogy titokban az

iraki olajmezőket szivattyúzzák, így a még nagyobb bőségben rendelkezésre álló olajat olcsón adhatják az ipari hatalmaknak. A rezsim jellegéből fakadóan a nemzetközi beavatkozásra való indokszerzés nem különösebben ütközött akadályba, ugyanis a nagyhatalmak mellett, a helyi regionális hatalmak, mint Szaúd-Arábia, de még a Szovjetunió is indokoltan látta a nemzetközi beavatkozást, ugyanis belátták, hogy ha nem tudják időben megfékezni Irakot, akkor regionális nagyhatalommá válhat, amely a térség többi államának érdekét fenyegethetné. Fontos megemlíteni a nemzetközi beavatkozás egy másik fontos okát, miszerint Irak tömegpusztító fegyverezéssel rendelkezett, amely globális fenyegetéssé teszi az országot. A háború egyik legkiemelkedőbb jellegzetessége, hogy megmutatkozott a modern, XXI. század elejét is meghatározó technológia, a hadviselés addig nem látott formái jelentek meg, így a kiterjedt légi hadviselés, a műholdak aktív stratégiai és taktikai célú használata, a lopakodó technológia bevetése. Ellentétben sok, a Közel-Keletet jellemző, konfliktussal, az Öböl-háború egy hagyományos háború volt, melyben a két szembenálló fél közvetlenül, nyíltan konfrontálódott. Az amerikai beavatkozás döntő szerepet játszott a háború végkimenetelében, az iraki erők nem voltak képesek felvenni a versenyt a csúcstechnikás nyugati hadigépezettel, a háború hasonló módon egyoldalú volt, mint a koreai háború a kínai beavatkozás előtt. Ez egy érdekes összehasonlításra ad lehetőséget. A második világháború utáni konfliktusokban láthatjuk, hogy azok a háborúk, amelyek a hagyományos háborús rendszer szerint működnek rövidebbek és végeredményük sokkal egyértelműbb, míg az aszimmetrikus hadviselés és a „nem egyenruhás” háborúk elhúzódóak és a győztes oldal megállapítása nem egyszerű feladat. Ezekben a konfliktusokban, ha az egyik fél hivatalosan győzedelmeskedik is, az általában olyan árat követel, hogy legfeljebb „pirruszi győzelemnek” fogható fel. Egy másik jellemző is fellelhető a modern hadviselésben, mégpedig az, hogy függetlenül a hadviselés fajtájától, a civil áldozatok aránya növekvő tendenciát mutat. Míg az első világháború esetében 10 elesett katonára 1 civil áldozat jutott, addig a második világháborúban ez az arány kiegyenlítődött, a modern háborúkban pedig már nem ritka, hogy a civil áldozatok aránya magasabb, mint a harcoló felek veszteségei. Irak nem volt képes egyedül szembe szállni a koalíciós haderővel, így a kicsit több, mint egy hónapon át tartó háború 1991 február 28-án fegyverszünettel végződött. Szaddam Husszeint azonban nem sikerült eltávolítani a hatalomból és az Öböl-háború utáni években fennmaradó ellentétek elvezetnek egy évtizeddel később a második Öböl-háborúhoz, vagyis az Iraki háborúhoz.

4.1.2. Délszláv háború

A 90-es évek eseményei jelentős változásokat hoztak Közép- és Kelet-Európában. A szocialista rendszerek összeomlása, a nemzeti érzelmek széleskörű újjáéledése magában

rejtette saját veszélyeit. Az akkor a Balkán-félsziget egyik regionális nagyhatalmának számító Jugoszlávia etnikai és vallási sokszínűsége miatt komoly nehézségek elé nézett. A szocialista állam tagállamaiban uralkodó nacionalizmus a rendszer belső széteséséhez vezetett és egy olyan, közel tíz évig tartó harcot eredményezett, mely bár Európában zajlott, sokkal inkább hasonlított azokhoz a látszólag örökké tartó és értelmetlen háborúkhoz, amely addig a Közel-Kelet térségére volt jellemző. A régió végig söprő etnikai tisztogatások felkeltették a nemzetközi közvélemény figyelmét bizonyítva azt, hogy a globálissá vált világban, egy relatíve kis régióban folyó események kihatással lehetnek az egész világra, például a boszniai muszlim lakosság ellen elkövetett atrocitások az egész muszlim világon felháborodást váltott ki. Geopolitikai szempontból ez a háború a nagyhatalmak és a régió országai számára is új lehetőségeket jelentett. A Balkán-félsziget egy jelentős stratégiai pont Közép-Kelet-Európa, az Adriai- és így a Földközi-tenger, illetve a Fekete-tenger befolyásolása szempontjából. A háború alatt az Egyesült Nemzetek Szövetsége megpróbált szankciók és humanitárius küldetések formájában enyhíteni a helyi lakosság nehézségein, viszont ezek az intézkedések nem bizonyultak elégségesnek. Az Egyesült Államokra, mint egyedül fennmaradt szuperhatalomra hárult a feladat, hogy a krízist megoldja, hiszen annak ellenére, hogy ez egy belső konfliktus volt, politikai hatásai az egész világra kiterjedtek, amely a nemzetközi rendszerben destabilizálólag hathatott, megkérdőjelezhetővé téve az Egyesült Államok, mint vezető világ hatalom nemzetközi politikáját. Bár több NATO intervenció keretében ez a feszültségcóc feloldhatóvá vált és hatalmas katonai sikernek számított, politikailag meglehetősen negatív visszhangja volt, hiszen ismételten, ahogy az az Öböl-háborúban is látható volt, a háború jelentős civil áldozatokat követelt. Jugoszlávia pozícióját kihasználva regionális vezető hatalommá válhatott volna Törökország és Görögország mellett, de az államon belüli ellentétek ezt egyszerűen ellehetetlenítették, így az több, apró országra bomlott. Magyarországnak is szerepet játszott ebben a folyamatban, hiszen a Kárpát-medencében elterülő országnak nem állt érdekében egy erős déli szomszéd.

4.1.3. Arab tavasz

A 2011-es évben lezajlott, Arab tavasz névre hallgató forradalmi hullám célja az volt, hogy a nagyrészt totalitárius rezsimmel működő arab országokban a demokráciára és az emberi jogok érvényesülésére alapuló, új rendszer jöjjön létre. Ezen próbálkozás nem volt újdonság a történelem számára, a viszonylag közelmúlt eseménynek nevezhető névrokon, a Prágai tavasz is ilyen céllal indult 1968-ban. Az Arab tavasz azonban bemutatta, hogy ezen törekvések, bár legbelül nemesek, de a Prágai tavaszhoz hasonlóan, nem mindig sikeresek, sőt néha nagyobb kárt tesznek a társadalomban, mint az addig működő rendszer. Az eredetileg

Tunéziából induló forradalmi hullám anyaországában rendkívül sikeres volt, sikerült az egyeduralmi rendszert megdönteni és annak helyére, egy demokratikus, a társadalom érdekeit szolgáló rendszert kialakítani, viszont ez az egész folyamatra nem volt elmondható. A térség országainak jelentős része totalitárius rendszer alapján működött, így a forradalom katalizátora, Mohamed Bouazizi áldozata nem állt meg Tunézia határainál. A szomszédos Líbiában azonban a rezsim elleni felkelés polgárháborúba torkollott, ahol az ország két részre, két külön kormányra szakadt szét, és ennek terhére a társadalom azóta is cipeli. Egyiptomban, bár a forradalom sikerrel járt, egy évvel az új kormány létrejötte után, 2013-ben egy állampuccs keretében az egyeduralmi rendszer visszatért. Szíriában, hasonlóan Líbiához a forradalom nem járt elégséges sikerrel, ideiglenesen az ISIS nevű szervezet vette át az uralmat, amely meglehetősen messze állt a demokratikus rendszer kialakításától és bár az ISIS jelentősége nagy mértékben csökkent, az országban a mai napig polgárháború dúl. Bahreinben, ahol de jure alkotmányos monarchia, de facto egy önkényuralmi rendszer működik a forradalom első perctől kezdve nem járt sikerrel, a központi hatalom vérbe fojtotta, akár csak a Varsói Szerződés egységei a Prágai tavaszt a hidegháború idején. Milyen következtetéseket lehet levonni az Arab tavasz eseményeiről? Bár a nyugat számára meglehetősen kedvező lehetőség volt, hiszen az arab világ ezen módon stabilizálódott volna és közelebb került volna a nyugati világ működéséhez és annak értékeihez, ezáltal a jövőben a térséget szorosabb kapcsolati szálak fűzhetnék volna az ipari hatalmakhoz, különösen az Egyesült Államokhoz, amely ezáltal a már említett nagy fontosságú Közel-Kelet térségében és Észak-Afrikában jobb stratégiai pozíciókhoz juthatott volna, illetve a térségben folyó kereskedelmi tevékenység stabilabbá válhatott volna, amely ismételten a kereskedelemorientált tengeri hatalomnak kedvezett volna. Ezzel szemben azonban az Arab tavasz nem volt elég erős vagy szervezett ahhoz, hogy tökéletes sikert érjen el, ráadásul a térségben máig megoldatlan konfliktusgócokat alakított ki, amelyek nemhogy nem javítják, de meglehetősen rontják a térség globális kilátásait.

4.1.4. Afganisztáni háború

A XXI. század egyik legmeghatározóbb konfliktusa, amely két évtizedig tartott és rengeteg nemzetközi figyelem központja volt. A háború, amely, mint belső konfliktus kezdődött 1999-ben, de a 2001. szeptember 11-i események után a nemzetközi beavatkozás és a demokrácia exportjának egyik fő alanya volt. Köszönhetően a fejlett és fejlődő országok közötti szakadék szélesedésének és a globalizáció kiterjedésének megszületett a hadviselés új formája, a terrorizmus. Ez a hadviselés, amely az aszimmetrikus hadviselés egyik legelterjedtebb formája arra a feltevésre alapul, hogy két szembenálló fél között olyan

hatalmas a stratégiai, taktikai vagy technológiai ellentét, hogy a nyílt konfrontáció a hátrányban lévő fél számára kudarcra van ítélve. Ezáltal a terrorista hadviselés az ellenség elszántságának megtörését célozza, sokszor nem hadi, hanem polgári célpontok támadásával. Köszönhetően a globálissá vált nemzetközi légkörnek, a távolságok zsugorodásának lehetővé vált az ellenség háterszágának támadása bármilyen katonai cselekmény vagy győzelem elérésének szükségessége előtt, ezt bizonyította az Egyesült Államok elleni támadás. A biztonság és a háterszág fogalmai megkérdőjeleződtek és a nyugati hatalmak ezt az új tényezőt igyekeztek likvidálni, amikor is a 2001-es események után úgy döntöttek, hogy az Al-Qaeda és a Taliban megfékezésére elkezdik az afgán konfliktusba való beavatkozást. Céljuk az volt, hogy megsemmisítsék a jelenleg Afganisztánban összpontosuló terrorista erőket, vezetőjükkel Oszama Bin Ladennel, illetve a tálib mozgalom, amely a szovjet intervenció legyőzése után emelkedett fel, szétverésével megfékezzék további terrorista erők csoportosulását a térségben. George W. Bush elnök vezetésével, megkezdődött az amerikai, majd a NATO és ENSZ kontingensek afganisztáni akciója, amelyeknek kettős feladata volt. Egyrészt a már említett katonai célokat kellett elérniük, másrészt segédkezniük kellett az Afganisztáni politikai, gazdasági és társadalmi rendszer újjáépítése és fenntartása. Bár a párhuzamosan zajló második Öböl-háború során sikerült az Al-Qaeda szervezet nagy részét megsemmisíteni, majd 2011-ben egy Pakisztánban zajló akció keretében Oszama Bin Ladent megölni, a háború elhúzódó jelleget öltött és elkezdődött az az időszak, amely kísértetiesen hasonlított a vietnami háború időszakára. Az országban megbújó és gerillaharcot folytató tálib erőket szinte lehetetlennek bizonyult felszámolni, így a katonai feladatok másik részének teljesítése nehézkesnek bizonyult. A nyugati hatalmak elsődleges célja az volt, hogy a demokratikusan felállított afgán rendszert és az afgán katonai és rendőri erőket felkészítsék arra, hogy saját erőből képesek legyenek stabilizálni az országot, erre azért volt szükség, mert, akár csak Vietnam esetében, a nemzetközi közvélemény számára nem volt egyértelmű, hogy miért is van szükség a háborúban való részvételre. Nyugaton egyre inkább ellenezték a háborút, amely ahhoz vezetett, hogy annak ideje alatt az alkalmazott politika ingadozó volt. Egymást váltották azok az időszakok, amelyek a nagyobb beavatkozást, illetve a visszafogottabb beavatkozást szorgalmazták, így az akció hatékonysága lényegesen romlott. A legnagyobb problémát azonban az okozta, hogy az afgán hatalom, amely a nyugat támogatását élvezte, nem volt eléggé felkészülve az előtte álló feladatra. Rengeteg volt a korrupciós vád, amelyet ellenük intéztek, a háború tovább fokozta a nemzet instabilitását és a társadalmi nyugtalanságot, az afgán erők, amelyeknek a védelmi feladatokat át kellett volna venniük a nyugati koalíciós erőktől, bár kaptak kiképzést és felszerelést az említett

szövetségesektől, nem voltak elszántak a feladat teljesítésére. A civil szektorban is érkezett nemzetközi segítség, a globális közösség anyagi és emberi támogatást is nyújtott az infrastruktúra, a közszolgáltatások és a gazdaság fejlesztésére, de mindez eltörpült a háború okozta pusztítás kárai mellett. 2014-ben a nyugati politika taktikát váltott, átengedték a fő irányítási feladatokat az afgán vezetésnek, és pusztán támogató és speciális feladatokra korlátozták tevékenységüket, ez előfutárként szolgált a 2021-es eseményekhez. Ezen év nyarán megtörtént a koalíciós erők teljes kivonása az országból, viszont, akárcsak a vietnami háború esetében, nem könyvelhettek el győzelmet. A kivonulás befejezése előtt már a tálib erők átvették az ország feletti uralmat, szinte egyáltalán nem ütköztek ellenállásba az afgán erők részéről a már említett okok miatt. A két évtizeden át tartó afganisztáni konfliktust megvizsgálva rájövünk, hogy ironikus módon sokkal inkább hasonlít a Vietnamban tapasztaltakhoz, mint az 1979-es szovjet intervencióhoz. A demokrácia exportja, a Közel-Kelet térségének biztosítása és az USA befolyásának kiterjesztése hasonló problémákba ütközött, mint a dél-kelet-ázsiai ország esetében olyannyira, hogy végkimenetele is nyilvánvaló hasonlóságokat mutat. A fejlett haditechnika és a túlerő nem volt képes döntő módon felülkerekedni a rendhagyó módon harcoló és gerillataktikákat használó ellenséggel szemben, ahogy ez volt a Dél-Vietnam területén tevékenykedő Vietcong esetében is, amely egybevág a modern stratégiai elméletek egyik tételével, hogy modern hadviselés keretei között már nem lehet egyértelmű győztest és vesztest megállapítani egy konfliktus végén. A zömében Egyesült Államok által támogatott afgán erők, hasonlóan a dél-vietnami haderőkhöz, bár élvezték a nyugati támogatóik katonai, és logisztikai segítségét, például a modern nyugati fegyverekkel való felfegyverzést, illetve a kormányuk gazdasági megsegítését, mikor a közvetlen nyugati beavatkozás megszűnt, gyakorlatilag az ellenállás önmaga alatt omlott össze. A nagy mértékű dezertálás és átállás az ellenséghez, az alacsony harcikedv ahhoz vezetett, hogy a tálib erők átvették az ország és az afgán erők által birtokolt nyugati haditechnika feletti irányítást, ahogyan ezt Ho Si Minh tette 1975-ben. Minden próbálkozás ellenére a nyugat próbálkozása hegemóniája kiterjesztésére ez esetben ugyanúgy kudarcba fulladt.

4.1.5. Líbiai konfliktus

Az Arab tavasz eredményeként kialakult belső konfliktus már 2011 óta tartó polgárháborúba torkollott. Ahogy azt sok más afrikai konfliktusnál láthattuk a belső fragmentáció a klánok és hadurak felemelkedéséhez vezetett, amely komoly veszélyt jelent az ország hosszú távú integritására. A polgárháború több okból is jelentős nemzetközi figyelem központja lett. Először is Líbia gazdasági ereje az ott található olajtartalékoktól függ,

bevételének 80%-át teszi ki, ráadásul tagja az olajexportőr országokból álló OPEC szervezetnek. Ezáltal jelentős szerepet tölt be a világgazdaságban, mint az erőforráselosztás egy fontos eleme, így természetesen az ipari hatalmaknak, mint a tengeri hatalom Egyesült Államoknak érdekében áll a régióban való stabilitás visszaállítása. Egy másik ok, hogy a térségben uralkodó káoszt sok szélsőséges terrorista szervezet, mint például az Iszlám Állam is, kihasználja arra, hogy erejét újra szervezze, amely jelentős nemzetközi fenyegetést jelent, így indokolt ezen veszélyforrás felszámolása. Egy másik ok, hogy a nyugati superhatalmat közvetlen agresszió érte, amikor is 2012-ben Bengázi városában radikális milicisták megtámadták az Egyesült Államok nagykövetségét, így bebizonyosodott, hogy a külföldi, főleg nyugati emberek a térségben tovább nincsenek biztonságban. Az Egyesült Nemzetek Szövetsége törekedett arra, hogy megpróbálja mérsékelni a felperzselt országban a belső feszültségeket, és sikerüljön a tárgyalóasztalhoz vinnie a szembenálló klánvezéreket, ugyanis a háború következtében, ahogy az lenni szokott, a lakosság jelentős hányada számára a helyzet élehetlenné vált, fokozódott a térségből származó migráció, amely tovább súlyosbítja az Európára nehezedő tömeges bevándorlási áradatot.

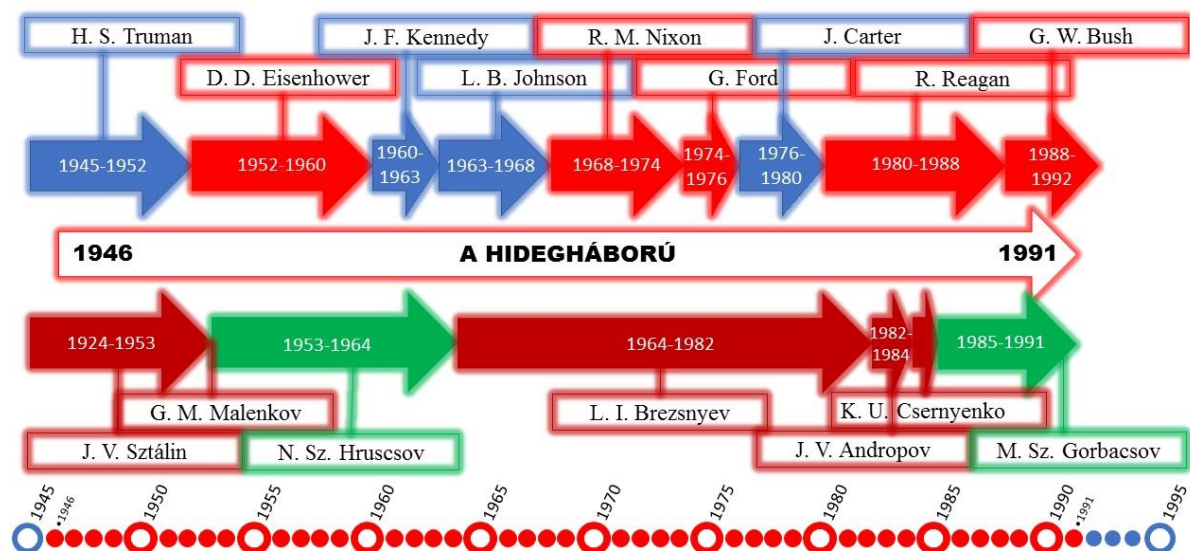
4.1.6. Szíriai konfliktus

Ugyancsak az Arab tavasz eredményeképpen kialakult polgárháborús helyzet Szíriában jelentős károkat okozott az egy évtized alatt, ami alatt tartott. Bár a Szíriában tömörülő Iszlám Állam erőit nagyrészt nemzetközi koalíciós beavatkozás eredményeképpen sikerült felszámolni, a fegyveres szembenállás tovább folytatódik, és a hidegháború újjáéledésének egyik ékes bizonyítékává vált. A polgárháborúban az Oroszország és Irán által támogatott kormányerők állnak szemben az Egyesült Államok vezette koalíció által támogatott kormányellenes lázadók ellen. Ez bizonyítja, hogy a helyettesítő háborús rendszer a mai napig működik a nemzetközi politikában. Bár a nagyhatalmak egymással nem állnak közvetlenül szemben, viszont a nemzetközi segítségnyújtás és a fegyverkezés segítése révén próbálják a konfliktus nyújtotta stratégiai lehetőségeket a saját javukra fordítani, amely ezen háborút a korábbi helyettesítő háborúkhoz hasonlóan elhúzódóvá tehetik.

4.2. A hidegháborús vezetők összehasonlítása

A világtörténelem folyamán számos olyan politikai lépésnek lehetett az emberiség szemtanúja, amely megváltoztatta az egész emberiség sorsát és ez sehol máshol ne látszik jobban, mint a hidegháború idején. Az atomkorszakban a legapróbb hiba, egyetlen egy rossz döntés vagy téves információ az egész emberiség jövőjét megpecsételhetette volna. A superhatalmak közötti hullámszó kapcsolatok diktálták a világ dinamikáját, éppen ezért sok minden kiderül pusztán abból, hogyha ezen hatalmak vezetőit vizsgáljuk, milyen

személyiségek voltak, milyen helyzetben kellett megmutatniuk képességeiket és legfőképpen, hogy milyen kapcsolatban álltak egymással. Ebben a részletben szeretném kronologikus szempontból illusztrálni, hogy a hidegháború folyamán a két főszereplő esetében az éppen hatalmon lévő személyek hogyan alakították saját maguk és a világ sorsát, hogyan viszonyultak vetélytársukhoz, és milyen változások, folyamatok mentek végbe uralmuk alatt.

1.kép: Politikai vezetők a hidegháború alatt (Forrás: Saját készítés)

4.2.1 Truman és Sztálin

A hidegháború kezdetén a stratégiai egyenlőtlenség és az egyoldalú előnyök keresése idegenítette le egymástól az oly különböző életvitelű hatalmakat. A Truman-doktrína és a két tábor elve a kibékíthetetlenséget, a biztos háborút fogalmazta meg. Truman elnök és Sztálin között a békés egymás mellett élés elképzelhetetlen volt céljaik összeegyeztethetetlenségének köszönhetően. Bár Sztálin tisztába volt a Szovjetunió hátrányos helyzetével és éppen ezért „visszafogottabb” külpolitikát folytatott, érdemi közeledés nem volt tapasztalható a két hatalom között. Az ENSZ Biztonsági Tanácsában a kölcsönös vétózás volt a jellemző, megrekedtek a tárgyalások és csúcstalálkozók, a helyzet elmérgesedése pedig az első berlini válságban teljesedett ki. Bár a két vezető egymást ellenségnek tekintette, ténylegesen a politikai realitásból indultak ki, ennek bizonyítéka, hogy a berlini-válság alatt, amely első ízben állította szembe közvetlenül a két vezető hatalmat, mindkét állam vezetése visszakozott attól, hogy a krízist visszafordíthatatlan szintre emelje kirobbantva ezzel a harmadik világháborút. Ezen okból kifolyólag a két állam vezetői a Potsdami konferencián kívül nem

rendezett csúcstalálkozót, az a konferencia is lefőképpen a második világháború lezárásának érdekében történt.

4.2.2. Eisenhower és Hruscsov

Hruscsov hatalomra kerülésétől a reális politikai és társadalmi helyzetből kiindulva bírálta Sztálin módszereit, ezáltal a nemzetközi közvélemény számíthatott arra, hogy megkezdődik az enyhülés. Hruscsov idejében valóban megkezdődtek a tárgyalások a két hatalom között és bár ezen törekvések sokszor nem váltották be a hozzáfűzött reményeket, a tény, hogy a két hatalom ismételten felvette egymással a kapcsolatot a békés egymás mellett élés megvalósulását ismételten kilátásba helyezte. Ez azonban egészen addig tartott, amíg a stratégiai egyenlőtlenség fennállt. A szovjet atom és rakétaprogramok sikerének köszönhetően a szovjet vezetés politikai mozgástere jelentősen bővült, az Egyesült Államok sebezhetőségét igyekezett maximálisan kihasználni. Eisenhower megválasztásával a II. világháborús katonai vezető Trumanhoz képest sokkal szigorúbb hozzáállást kívánt tanúsítani ellenfelével szemben, a nemzetközi feszültség esetén kilátásba helyezte a totális háború lehetőségét, akár az atomfegyverek pusztításának kockázatát is vállalva. A szocializmus megfékezése helyébe a szocializmus visszaszorítása és a „tömeges megtorlás” lépett hivatalosan, azonban Eisenhower is tisztában volt a stratégiai realitással, mégpedig, hogy egyetlen országnak sem áll érdekében elpusztulni egy távoli politikai játszmában. Ez az álláspont nyomatékosabbá vált ebben az időben, hiszen ekkor mutatkozott meg a Szovjetunió nyomasztó technológiai haladása, amely az amerikai előnyöket megkérdőjelezhetővé tette. Ezáltal, annak ellenére, hogy megpróbált politikai presztízst szerezni erőteljes állásfoglalásával, a végén presztízsveszteség érte, mikor ezen ígéreteket nem tudta, illetve nem akarta betartani, erre példa a magyar forradalom 1956-ban. Hruscsov teljesen tisztába volt azzal, hogy ellenfele nem kíván beleavatkozni olyan ügyekbe, amely tőle távol, a Szovjetunió vonzáskörzetében folynak, így minden nemzetközi bírálat ellenére gyakorlatilag szabad kezét kapott hatalmának kiterjesztésére és megszilárdítására. Hatalmuk idején két csúcstalálkozó történt, amelyből az egyik az Egyesült Államokban, ezzel intézményesítve a két hatalom egyenlőségét. A Párizsi csúcstalálkozó elmaradása az U-2 lelövése miatt tovább hatott az elhidegülés irányába, amely folyamat elsodorta a világot a szakadék szélére és a karibi válság idején szembesítette a teljes pusztulás rémével.

4.2.3. Kennedy és Hruscsov

Eisenhower de jure eltökélt, viszont de facto tartózkodó hozzáállását Kennedy visszafogottabb, de határozottabb politikája váltotta fel. Hruscsov a bécsi kongresszuson félreismerte, ezáltal a kialakult berlini kérdésben nem sikerült a kívánt előnyöket

kikényszerítene, ráadásul ez vezetett ahhoz a ponthoz, hogy a karibi válság idején a két hatalom és a két vezető a szakadék legszélére sodorta a világ sorsát. Annak ellenére, hogy ez volt a két vezető közötti egyetlen csúcstalálkozó az ő kapcsolatuk volt az, amely a nemzetközi viszonyokat az enyhülés pályájára állította, hiszen a legkritikusabb pillanatban azonban mindkét vezető felismerte saját, hasonló helyzetét, és a válság békés megoldása lehetővé tette a 60-as években tapasztalt külpolitikai fordulatot. Kennedy és Hruscsov kapcsolata ingatagnak mondható, hiszen a hidegháború legkritikusabb és egyik legenyhébb időszaka is abban az időben volt, mikor ők voltak párhuzamosan hatalmon. Annak ellenére, hogy a világhatalmi rivalizálás tovább folytatódott ebben az időszakban, nyilvánvalóvá vált, hogy a nukleáris patthelyzetben a vezetők kénytelenek aktívan fenntartani az egymás közötti kommunikációt és kapcsolataikat olyan szinten tartani, hogy a világot ne fenyegetse az atomháború esetleges kitörése, hiszen a karibi-válság idején a legapróbb hiba is az egész világ létébe kerülhetett volna. Kennedy úgy vélte, hogy a konfliktusok megoldásának és a világhatalmi pozícióért való versengés egyik legjobb módja az, amely paradox módon a politikai határokat nem feszegeti, de a világ határait annál inkább. Készen állt arra, hogy megannyi bukás és hatalmas ledolgozandó hátrány ellenére beszálljon az űrversenybe, ennek eredményeként az Egyesült Államok első és egyedüli hatalomként eljutott a Holdra. Meg kell jegyeznünk mindazonáltal, hogy az enyhüléshez mindkét ország vezetésének akarata szükséges volt. Végsősoron beláthatjuk, hogy a szükség volt az, amely ezt a folyamatot lehetővé tette, hiszen az atomfegyverek nyújtotta veszély mellett Kennedynek számolnia kellett a rohamos szovjet technológiai haladással, illetve Hruscsovnak számolnia kellett a sztálini rendszert bíráló politikai hozzáállása miatt egyre ellenségesebbé váló Kínai Népköztársaság nyújtotta kihívásokkal.

4.2.4. Nixon és Brezsnyev

Richard Nixon ismerte fel, hogy a vietnami háború gazdasági és politikai terheit az Egyesült Államoknak nem éri meg viselni. El kellett fogadni a vietnami dominó eldőlését ahhoz, hogy a Brezsnyevvel történő enyhülési folyamat felerősödhessen. A SALT I. szerződés megkötése jelentette az első fontos lépést a világ létének megóvásához és a fegyverkezés csökkentéséhez a stratégiai egyensúly megőrzése mellett. A tény, hogy a két szuperhatalom vezetői hajlandóak voltak a hidegháborús szembenállás egyik alappillére az önmegtartóztatás jegyében korlátozni igazolja, hogy a rivalizáció nem folyhat féktelenül, határt kell szabni a versengésnek, hiszen ez hosszú távon gazdaságilag és társadalmilag is komoly problémákhoz vezethet a blokkokon belül, amellet, hogy veszélyezteteti a stratégiai egyensúlyt, ezáltal magát az enyhülési folyamatot is. Az 50-es évek második felében

tapasztalt enyhüléshez hasonlóan azonban a nyugat hátrálását a szovjet vezetés ismételten arra használta fel, hogy saját pozícióit erősítse, lehetőségeit bővítse és a stratégiai mérleg nyelvét a saját javára billentse. A Brezsnyev-doktrína kiterjesztése jelentette, hogy az amerikai politikai vezetés gyakorlatilag megismételte azt a hibát, melyet az első enyhülési szakaszban és a stratégiai egyensúly ismételten veszélybe került. Ezt tetőzte az olajsokk okozta visszaesés, mely véget vetett a boldog békeidőknek és a bőség éveinek. Bár az olajválságok és a vietnami háború veszteségének terhei nehezek voltak a nyugati hatalom számára, ezek rendkívüli lehetőségeket is szolgáltatottak. Mint említettük ezek a tényezők a nyugati gazdasági és katonai szektorban olyan kulcsfontosságú változások és innovációk előtt nyitotta meg az utat, mely segítséget nyújtott ahhoz, hogy a tengeri hatalom felkészüljön a XXI. századra és kiutat találjon hidegháborúból, míg ez a keleti vezetés esetében nem valósult meg. Nixon látogatása Moszkvába intézményesítette a stratégiai egyenlőséget, ezáltal a felek új alapokon tárgyalhattak. A nagyhatalmi hármas kialakulásában az amerikai elnök törekedett arra, hogy a Szovjetunióval és Kínával nagyjából kiegyensúlyozott kapcsolatokat építsen, így nyitva álljon az ajtó a kölcsönös enyhülés előtt, de ha ez sikertelen, akkor az Egyesült Államok akár szövetségesre is szert tehet ezen országok egyikének személyében a hidegháború újbóli felerősödésének esetén. Nixon elnök támogatta az enyhülési folyamatot, viszont a Watergate-botrány miatt visszavonulni kényszerült és hamarosan ismételten kezdetét vette az elhidegülés, a világ elindult a kis-hidegháború felé. Ezen két vezető alatt három csúcstalálkozó folyt le, amelyeken korszakalkotó szerződések és megegyezések születtek, így elmondható, hogy Nixon és Brezsnyev kapcsolata tette lehetővé a hidegháború egyik legkiemelkedőbb katonai és gazdasági enyhülésének és közeledésének a megvalósulását.

4.2.5. Ford és Brezsnyev

Ford elnök folytatta Nixon munkásságát és Brezsnyevvel együtt dolgoztak a stratégiai fegyverek korlátozásán, amelyben jelentős sikereket könyvelhettek el. Nemzetközi szintén egyre nagyobb hangsúlyt fektettek az európai biztonság, a békés egymás mellett élés és a szabadságjogok érvényesülésének kérdéseire, amely jelentősen befolyásolta a 70-es évek külpolitikai helyzetét. A szovjet vezetés elfogadta ezen egyezmények nagy részét, ugyanakkor „de facto” sokkal rugalmasabban kezelték ezek betartását, ez különösen vonatkozik az emberi jogokról szóló egyezményekről. Ez mind tovább rontotta a két szuperhatalom vezetése közötti kapcsolatot. Egyre inkább látszott a világ számára, hogy az Egyesült Államok az új enyhülési folyamat közepette ugyanazt a hibát követte el, mint Hruscsov Szovjetuniója idejében, miszerint a nyugat figyelme lankadt és teret engedett a szovjet hegemon törekvések felerősödésének. Ezt bizonyítja a két vezető által elért mérföldkövek. A vezetésük ideje alatt

lefolyt két csúcstalálkozó közül az egyik a híres Helsinki csúcstalálkozó volt, amelynek célja a nemzetközi béke megszilárdítása, azonban ennek kapcsán is láthattuk, akár a szovjet vezetés által elfogadott emberi jogokról szóló megegyezések elfogadásának példáján, hogy a keleti tömb ezen szerződésekhöz nem oly módon állt hozzá, amely az enyhülési folyamatot szolgálta volna.

4.2.6. Carter és Brezsnyev

Carter elnök, aki adminisztrációja megkezdésekor törekedett az enyhülés fenntartására, a SALT II. tárgyalások sikerességére, az új politikai helyzet fényében már készen állt arra, hogy a szovjet terjeszkedéssel szembe szálljon, az enyhülés helyett ismételten a konfrontáció, a fegyverkezési verseny lépett. Carter és Brezsnyev súrlódása kilátásba helyezte az atomfenyegetés felerősítését és a szövetséges országokba való újdonsült atompotenciál telepítését. A Carter-doktrína gazdasági és katonai ellenállást tanúsított a Brezsnyev-doktrína kiteljesedésével szemben. A mézesmadzag és furkósbot politikáját a gazdasági szankciók, a politikai egyensúlyozást Kína és a Szovjetunió között, pedig a Kínához való egyértelmű közeledés váltotta fel. Ez már előre jelezte mind a szovjet, mind az amerikai vezetésnek, hogy bár Kína még nincs azon a szinten, hogy szuperhatalmi státuszt töltsön be, attól függetlenül a jövőben rendkívül fontos szerepet fog játszani a nemzetközi rend alakulásában, így az a kapcsolat, amely Kennedy és Hruscsov idejében létrejött annak érdekében, hogy a szuperhatalmi vetélkedés ne fajuljon odáig, hogy annak beláthatatlan következményei legyenek, esetleg megérhet arra, hogy egy harmadik taggal bővüljön.

4.2.7. Reagan és Gorbacsov

Ronald Reagan hozta el az igazi változást a hidegháború menetében. A fegyverkezési verseny a „Csillagháborús terv”-nek köszönhetően eddig sohasem látott méreteket öltött, amelyet a kimerült szovjet gazdaság képtelen volt fenntartani. Az amerikai fegyverkezés és a védelmi rendszerek fejlesztése vissza kívánta állítani az Egyesült Államok területi sérthetetlenségét. Ez stratégiaileg logikusnak tűnik, hiszen így az Egyesült Államok vitathatatlan hegemon hatalommá válna, viszont politikailag érdekes kérdéseket vet fel. A hidegháború enyhülési szakaszai és maga a tényleges háború elkerülése is arra az alapvető feltevésre épült, hogy a modern stratégiai fegyvereknek köszönhetően egy totális háború abszurd elképzelés, hiszen a háború kirobbantója automatikusan saját magát is elpusztítaná. Ezen feltevés alapja az atomfegyver igazán érdekes találmánnyá vált, hiszen az atommonopólium megszűnésével bevethetlenné vált. Az erre a fegyverre épülő politikai játszmában a világot szüntelenül fenyegette a potenciális teljes pusztulás, ugyanakkor éppen ennek a fegyvernek ezen tulajdonságából fakadóan lett elkerülhető a tényleges teljes

pusztulás. Beláthatjuk tehát azt, hogy a félelemre épülő politika, bár nem szép, de működőképesnek bizonyult. A stratégiai védelmi rendszerek extenzív kiépítése azonban megszüntetheti ezt a félelmet, egy újabb monopóliumot képez a „biztonságérzet monopóliumát”, amelyben újabb lehetőségek lakoznak. Ha az egyik ország biztonságban érzi magát védelmi rendszereinek hála, akkor lehetséges, hogy a másik sebezhetőségét kihasználva saját támadó fegyvereit beveti, hiszen azt gondolhatja, hogy egy ilyen háború előnyei immár meghaladják az abból származó hátrányokat. Az Öböl-háború és a különféle atomkatasztrófák azonban bebizonyították, hogy nem szükséges egy országnak közvetlen csapást elszenvednie ahhoz, hogy komoly károkat szenvedjen egy ilyen támadás esetén. Egy kiterjedt atomháború a végkimenetelétől függetlenül az egész világ sorsát megpecsételné. Gorbacsov főtitkár elődjével, az „öregekkel” ellentétben belátta, hogy a Szovjetunió hibás pályát követett és komoly reformokra van szükség ahhoz, hogy át lehessen az országot vezetni a XXI. századba és ismételten a fejlődés, a növekedés pályájára lépni. A megreformálhatatlan rendszeren azonban a „peresztrojka” és a „glasznosztj” csak újabb sebeket ejtett, a kilábalás a szocializmus válságából lehetetlenné vált. A feszült légkörben Gorbacsov maga is nemzetközi engedményeket tett a riválisai és szövetségesei felé is, melyek végső soron a keleti blokk összeomlásához vezettek. Elmondható, hogy Reagan és Gorbacsov kapcsolata érdekes alapokon feküdt. Annak ellenére, hogy a stratégiai egyensúly fennállt és a Szovjetunió nem tűnt hanyatló hatalomnak, hiszen összeomlása váratlanul érte a nyugatot is, Reagan sokkal nagyobb politikai mozgástérrel bírt, mint elődjei, ezt bizonyítja, hogy számos csúcstalálkozón, amely Reagan és Gorbacsov között folyt a stratégiai fegyverek korlátozása és a regionális konfliktusok lezárása mellett napirenden volt a Stratégiai Védelmi Kezdeményezés kérdése is. Az enyhülés és a stratégiai fegyverek korlátozása volt a vezetők fókuszában, a világ épsége és a béke biztosításának érdekében, viszont a hidegháború végének politikai és gazdasági szelei már érződtek, Gorbacsov is látta, hogy országa súlyos gondokkal szembesül, politikailag hátrálni kényszerült, ezt bizonyítja a Brezsnyev-doktrína visszavonása is.

4.2.8. Bush és Gorbacsov

Gorbacsov és Bush kapcsolata rendkívül rövid és rendhagyó volt. A forradalmi INF és más stratégiai fegyverek korlátozását elfogadó szerződések ratifikálása és végrehajtása idején a keleti kontinentális hatalom már csak árnyéka volt önmagának. A hidegháború és a vele járó feszültség megszűnt, hiszen a Szovjetunió gyors és jelentős súlyvesztésével (majd később szétesésével) a két szembenálló hatalom között olyan hatalmi szakadék keletkezett, amely okán már lehetetlen rivalizálásról beszélni, egy esetleges arra tett próba abszurdum lett volna.

Éppen ezért a szovjet vezetésnek nem állt sem módjában, sem szándékában az enyhülési folyamat és a német újraegyesítést vagy a stratégiai fegyverek korlátozását célzó csúcstalálkozók ellenállást mutatni.

4.3. Egy új korszak kezdődik

A XXI. századi geopolitikai légkörben fellelhetők a hidegháború hagyatékai, így a mostani helyzet és a múltbeli események között egy bizonyos mértékű párhuzamot lehet felfedezni. Már az emberiség kezdete óta az egyik leggyakrabban feltett kérdés, mellyel a kulcsfontosságú történelmi keresztutaknál és a mindennapi életben egyaránt találkozhatunk, a „Vajon most hogyan tovább?”. A nemzetközi rend szereplői, azok tulajdonságai és cselekedetei alakító módon befolyásolták múltunkat, jelenünket és ez a jövőt illetően sincsen másképp. Éppen ezért fontos beszélnünk ezekről a szereplőkről, a világban elfoglalt helyükről. A hidegháború után láhattuk, hogy a volt Szovjetunió tagországai jelentős hatalmi súlyvesztéssel szembesültek, míg az Ázsia keleti részén fekvő feltörekvő Kína még nem volt olyan helyzetben, hogy világhatalmi pozíciót töltsön be. Az egyedüli fennmaradó szuperhatalom az Egyesült Államok maradt. Azóta ám eltelt három évtized és jól tudjuk, hogy ennyi idő alatt sorfordító folyamatok mehetnek végbe. A bipoláris világ szétesését követően sok feltételezés jelent meg arról, hogy az emberiség saját történelmének milyen szakaszába lépett. Megjelentek optimista és pesszimista nézetek is, viszont ezen jövődölések nem váltak teljes mértékben valóra. Fukuyama a történelem végéről és az emberiség harcának befejezéséről beszélt, de elég hamar kiderült, hogy eme fajban még rengeteg sérelem és ambíció lakozik, a konfliktusok fegyverrel való megoldásának trendje korántsem ért véget. Huntington civilizációs elmélete sem vált teljes mértékben valóra, bár fellelhető példa, ahol a nagy civilizációk egymással, egymás határán csapnak össze, viszont a civilizációkon belül is jelentős ellentétek lakoznak, melyek napjainkig változatos módon kerülnek felszínre. Ezekről eltekintve talán a legfontosabb dolog, amelyet ki kell emelnünk, hogy a XXI. századra a hegemon törekvések, a nagyhatalmi szerepvállalás modellje nem került a történelem archívumába. Jelenleg a nemzetközi közegben a diverzifikált polarítások jellemzőek. Gazdaságilag a világ számos központtal rendelkezik, jelentős súlya van az Egyesült Államoknak, Oroszországnak, Kínának, az Európai integrációs övezetnek, illetve Japánnak, ezt a feltevést láhattuk Henry Kissinger ötpólusú világ elméletében. Katonailag viszont az Egyesült Államok és Oroszország vezető szerepet töltenek be, Kína, mint feltörekvő katonai hatalom jelenik meg nemzetközi téren, viszont a katonai és politikai színtéren vannak olyan szereplők is, amelyek a jövőben közvetlen kihívói lehetnek a szuperhatalmaknak. Ugyanúgy, ahogy a hidegháborúban tehát a világ polarításának kérdése nézőponttól függ.

4.3.1. USA

Az Egyesült Államok, mint egyedüli fennmaradó szuperhatalom páratlan lehetőségekkel rendelkezett a hidegháború befejeztével. Mai napig kiemelkedő gazdasági és katonai ereje, a modern technológiában elért eredményei megfelelő környezetet biztosított a hegemonia kialakítására. Tengeri hatalomként a világ nagy részén politikai jelenlétét fenn tudja tartani, illetve mivel a kereskedelem nagy része a tengeren folyik, így világkereskedelmi súlya és befolyása is meghatározó. Mindez megadta számára a lehetőséget, hogy gazdasági és politikai hálózatait globálisan kiterjessze, új partnereket és előnyöket szerezzen, ezáltal megszilárdítsa vezető szerepét. Természetesen mindez nem azt jelentette, hogy az Egyesült Államok hagyományos birodalomépítési módon más államok leigázásával terjeszkedni kezdett volna. Attól függetlenül, hogy közvetlen riválisa megszűnt létezni, a geopolitikai rendszer sajátosságai továbbra is fennmaradtak. Az atomkorszak nem fejeződött be, így a hatalmi és politikai játszmat ugyanúgy az óvatosságra és az egyensúlyra kell építeni, mint a hidegháború idején. Ezen kívül a hidegháború nehézségei a szuperhatalmat sem hagyták sebek nélkül. A hosszan tartó fegyverkezési verseny miatt az Egyesült Államok versenyképessége valamelyest romlott globális viszonylatban, a költségvetési és külkereskedelmi deficit, illetve a magas államadósság jelenleg megoldatlan problémái azt az érzést kelthetik a globális közvéleményben, hogy az USA világhatalmi ciklusa leáldozóban van és helyét a jelenleg felemelkedő Kína veheti át. Bár tény, hogy egyetlen birodalom sem képes az örökké valóságig fennmaradni, az Egyesült Államok még mindig jelentős potenciállal és tartalékkal rendelkezik, amelynek megfelelő felhasználásával ismételten megerősítheti hegemon pozícióját. Geopolitikai szempontból számára kulcsfontosságú tényező a stratégiai erőforrások stabil elosztásának biztosítása. Az elmúlt 30 év háborúi során láthattuk, hogy az Egyesült Államok szerepvállalása jelentős volt, hiszen amellet, hogy a hidegháború után az USA maradt az egyetlen cselekvőképes hatalom, a világ destabilizációs gócpontjai azokban az országokban jöttek létre, amelyek a nyugati ipari hatalmak számára elengedhetetlen nyersanyagokat birtokolnak.

4.3.2. Kína

A kelet-ázsiai feltörekvő hatalom az XX. és a XXI. század egyik sikertörténetének tekinthető. A hidegháború elején még romokban heverő és polgárháborús helyzetben lévő ország mára a világ egyik legfontosabb ipari és kereskedelmi hatalmává fejlődött. Gazdasági és világkereskedelmi befolyásának révén lehetővé vált, hogy stratégiai és katonai téren is egyre nagyobb szerepet vállaljon. Ennek köszönhetően az utóbbi években Kína egyre aktívabban kezdi saját befolyási övezetét kialakítani számos módon. Amellet, hogy

szárazföldi befolyását igyekszik megszilárdítani az indokínai térség feletti irányítással, illetve Indiával való rivalizálásával, egyre inkább érdeklődik a tengeri hatalom kiépítése iránt, ennek nyomai fellelhetők a Dél-Kínai tengeri feszültségócban. Ezen hatalmi törekvések egyik mozgatórugója a globális gazdasági szerepvállalása. A kommunista gazdaságból kikerülő Kína egyik legfontosabb jellemzője a XX. század végén és a XXI. század elején az volt, hogy rendkívül olcsó termékeket volt képes előállítani és értékesíteni, így kereskedelmi hálóját az egész világon gyorsan terjedt. A jelenleg gazdaságilag kapitalista, politikailag inkább szocialista ország azonban egyre több akadályba ütközik. A gazdasági kapitalizmus révén az ország gazdasági szerkezete egyre inkább kezd hasonlítani a nyugati országokéra, ennek egyik legfontosabb eleme, hogy egyre nagyobbak a vagyoni különbségek, amelyek az országban belső feszültséghez vezethetnek. Felmerült az az eshetőség, hogy Kína ennek orvoslására reformokat hozhat, amely az ország gazdasági struktúráját valamivel közelebb hozza a szocialista szerkezethez. Egy ilyen lépés azonban hosszú távon jelentős problémákhoz vezethet Kína versenyképességét illetően. A hatékonyság alapú gazdaságokban a verseny kikényszeríti a folyamatos innovációt, éppen ezért voltak a hidegháború alatt az Egyesült Államok technológiai fejlesztési programjai sikeresek, mivel ott a Szovjetunióval ellentétben az állam mellett a magánszektor is fontos szerepet vállalt az innovációban. A túlzottan méltányosság alapú és aránytalanul centralizált gazdaságokban létrejöhet egy olyan helyzet, ahol a verseny által képzett motiváció hiánya az innováció és ezzel a versenyképesség és a gazdasági teljesítmény romlásához vezethet. A gazdasági helyzeten túl fontos megemlíteni, hogy Kína nemzetközi megítélése rendkívül megosztott. Mivel a politikai rendszer felépítésében még mindig fellelhetők a hidegháborúban kiépült kommunista rendszer elemei, így az országban sok bizonytalanság és kritika alakult ki az emberi jogok érvényesülésének kapcsán. Hasonlóan a Szovjetunióhoz az információ áramlása nem kifejezetten szabad, így nehéz megítélni az országban uralkodó helyzet tényleges jellemzőit.

4.3.3. Oroszország

A Szovjetunió felbomlása után Oroszország rendkívül nehéz helyzetbe került. Az ország a hidegháborús fegyverkezés során gazdasági tartalékjait felemésztette és az összeomlás után elvesztette hatalmi súlyát. A kontinentális szuperhatalom megszűnt és Oroszország fogatlan medvévé vált. A Szovjetunió tagországai elvesztésével területek mellett fontos erőforrásokat is veszített, mint például az Azerbajdzsánban található bőséges olajmezők, de akár még stratégiai szempontból a Kazahsztánban elhelyezkedő Bajkonur rakétabázis is ide sorolható. Oroszországnak így a belső újjáépítés mellett kifinomult kül- és belpolitikát kellett folytatnia. Sikerült a volt tagországok jelentős részével jó kapcsolatot

kiépíteni, mint az említett Azerbajdzsán vagy Kazahsztán, sőt politikai törekvésének köszönhetően Fehéroroszországgal olyan közeli helyzetbe került, amely akár egy jövőbeni újra egyesülést is kilátásba helyezhet a két ország között. Ez jelentős stratégiai előnyt jelentene Oroszországnak, hiszen így szárazföldön közelebb kerülne a fő országrésztől külön lévő Kalinyingrád városához, így valamelyest szilárdíthatna balti-tengeri pozícióin. Azonban más volt tagországokkal, mint például Ukrajnával, a kapcsolatok az ellentétekből és a régi megoldatlan problémákból adódóan, a kapcsolat ellenségesé vált. Akár ehhez a csoporthoz sorolható Csecsenföld helyzete is, amely sikertelenül próbált elszakadni Oroszországtól, és ezen ellentét egy ezredfordulót átívelő konfliktussá fajult. Akárhogy is belátható, hogy Oroszország a gazdasági visszaesés közben és az abból való kilábalás után széles politikai eszköztárral, legyen az a diplomácia vagy az erőpolitika, igyekszik hatalmi helyzetét megszilárdítani és a világpolitikában részt venni.

4.3.4. Az Európai unió

Amint az említettük, az EU a XX. század végére és a XXI. század elejére meghatározó gazdasági hatalommá vált. Feltettük a kérdést, hogy (akárcsak Japán esetében) meddig hajlandó ez a régió elfogadni, hogy gazdaságilag fontos szerepet játszik, viszont politikai-stratégiai súlya ehhez képest rendkívül kicsi. Erre a kérdésre a válasz már manifesztálódni kezdett. Az Európa nyugati része a hidegháború alatt, a középső és keleti része bizonyos kivételek mellett, pedig a 90-es évektől számíthatott a NATO védelmére, így nem volt szüksége arra, hogy saját katonai-stratégiai potenciálját olyan szintre fejlessze, mint a szuperhatalmak. Ennek egy másik fontos oka, hogy a szükség mellett a hajlandóság is hiányzott, az integrációs térség politikusai gyanakodva tekintettek erre a lehetőségre, abból az okból, hogy ez esetleg más NATO tagállamokkal, különösen az Egyesült Államokkal való kapcsolatomláshoz vezet. Ettől függetlenül egyre inkább felmerül annak az igénye az európai vezetőkben, hogy ezen térség is világhatalmi pozíciót foglaljon el és a szuperhatalmakkal egyenlő stratégiai játékosként tevékenykedjen a nemzetközi légkörben. Bár még mindig vannak szkeptikusok, az egységes európai hadsereg létrehozása és modernizációja egyre nagyobb hírnévnek örvend, különösen a közelmúlt eseményei (az afgán háború sikertelensége) fényében. Ez számunkra különösen fontos kérdés, hiszen az Európai Unió tagjaként ebben a folyamatban Magyarország is közvetlenül részt vesz. Bár a magyar külpolitikának megvannak a nézeteltérései az Unió külpolitikájával az tagadhatatlan, hogy az integráció tagjaként kötelező bizonyos kötelezettségekben helytállnia, ez ebben az esetben sem lenne másképp. Szükségszerű megemlíteni, hogy ez a lépés jelenleg is vita tárgyát képezi, hiszen egy közös haderő és a parancsnokság összevonása közös európai szintre a

politikai integráció egyik legkiemelkedőbb fajtája, így a tagállamok szuverenitásának egy jelentős részéről kell lemondania, amely tény az érintett országok esetleg kedvezőtlennek találhatnak. Milyen szerepet is vállalhat az integrációs térség a nemzetközi rivalizálásban? Ha létrejönne egy négypólusú világ, az jelentősen megváltoztatja a jövőről alkotott elképzeléseinket. Ha csak az eddigiekben felállított scenáriókban gondolkodunk akkor feltehetjük, hogy az Európai Unió világhatalmi törekvései ellenére szövetségese marad az Egyesült Államoknak. Ekkor lehetséges, hogy létrejön egy USA-EU szövetség, egy esetleges Oroszország-Kína szövetség ellen. Ennek a felépítése felvet bizonyos kérdéseket. Milyen hatalomnak tekinthető az Európai Unió? Az Egyesült Államokról megállapítható, hogy tengeri hatalom, míg Kína és Oroszország inkább a szárazföldi hatalmakhoz sorolható, éppen ezért vannak jelenleg is olyan törekvéseik, amelyekkel ők is tengeri hatalommá válhatnának. Az Európai Unió hatalmas gazdasági potenciállal rendelkezik az integrációnak köszönhetően, így feltehető, hogy ezt az integrációt kiterjesztve a stratégiai szektorra, annak a súlya és hatékonysága is jelentősen növelhető lenne. Azonban az Európai Unió hatalmi besorolása nehézkes. Európa egyik legmeghatározóbb katonai hatalma az Egyesült Királyság, amely talán a legelső tengeri hatalomnak is tekinthető. Haditengerészeti potenciálja, bár elmarad az Egyesült Államokéhoz képest, így is a világon az egyik legkiemelkedőbb. Ezzel az eszközzel az Európai Unió is beletartozhatna a tengeri hatalom kategóriájába, azonban az Egyesült Királyság a közelmúltban elhagyta az integrációt. Vannak más országok, mint például Franciaország, amely rendelkezik bizonyos mértékű tengeri erővel, de vitatható, hogy ezek elegendőek-e ahhoz, hogy az Uniót tengeri hatalomnak nevezhessük. Ettől függetlenül kiindulhatunk abból a feltevésből, hogy ha jelenleg nem is rendelkezik az integrációs térség kiemelkedő haditengerészeti erővel, egy esetleges katonai integráció esetén egyesített erővel kísérletet tehetnek egy meghatározó tengeri hatalom kiépítésére.

4.3.5. Japán

Japán helyzete nagyban hasonlít az Európai Unióéhoz. A szigetország meghatározó gazdasággal rendelkezik, viszont katonai ereje a közel fekvő Kínához képest jelentősen alacsonyabb. Ezt befolyásolja, hogy Japán, mint az Egyesült Államok közeli stratégiai szövetségese számíthat a szuperhatalom katonai potenciáljára egy esetleges háború esetén. Ez fontos abból a szempontból, hogy Japán földrajzi elhelyezkedése által kulcspozíciót foglal el a Csendes-óceán feletti hegemoniáért folytatott küzdelemben, így a világkereskedelem feletti befolyásért folytatott küzdelemben, emellett ő maga is kiemelkedően fontos kereskedelmi és pénzügyi szereplő köszönhetően gazdasági fejlettségének. Szövetsége az Egyesült Államokkal lehetővé teszi a szuperhatalom számára, hogy az óceán másik felén is fenntartsa

hatalmát és befolyását, illetve védelmi pozícióként vagy akár nyomásgyakorló központként szolgálhat a feltörekvő Kína és akár Oroszország ellen is.

4.4. A jövő barátai és ellenségei

Megfigyelhető egy trend, amelyet már Nixon idején is láthattunk, ez pedig az USA-Kína-Oroszország háromszög helyzete. Ezen három hatalom hívja ki egymást a világhegemonia megszerzésének játszmájában és a jövőben ezen hatalmak, illetve a jövőben megjelenő új főszereplők egymáshoz való viszonya évtizedekre meghatározhatja a világ jövőjét. De vajon a különböző erőviszonyok milyen végkimenetelhez vezethetnek? Az alábbi alfejezetben kísérletet teszünk annak vizsgálatára, hogy a jövőben a nagyhatalmak között milyen stratégiai kapcsolat alakulhat ki, azoknak milyen előnyei és hátrányai lehetnek, illetve milyen lehetőségek és veszélyek lehet elrejtve bennük.

4.4.1. USA-Kína vs. Oroszország

Amint említettük a hidegháborúban volt precedens ezen három hatalom rivalizálására, de a feszült légkör nem egyszerűen a veszélyek, de a lehetőségek tárháza is lehet. Nixon hintapolitikája és majd Reagan elnök Kínához közeledő politikája, ezzel a Szovjetunió politikai elszigetelése a jövőben megismételheti önmagát. Az Egyesült Államok, mint tengeri hatalom érdeke, hogy biztosítsa a világkereskedelem zavartalanságát és a világ erőforrásainak megfelelő áramlását. Kína helyzete a XXI. század eleje óta merőben megváltozott. Míg tíz vagy húsz évvel ezelőtt Kínát, mint az alacsony minőségű és olcsó termékek országának tartották, lassan kezdi elfoglalni helyét a világ vezető ipari hatalmai között. A világ legnagyobb népességével és jelentős kereskedelmi-gazdasági potenciállal rendelkező ország egy olyan partner lehet az USA számára, melynek megszerzéséért mindenképpen érdemes a megfelelő lépéseket megtennie. Ugyanakkor felüti a fejét egy olyan probléma, amely a hidegháború során is jelentkezett a Szovjetunió személyében. Az akkori Gorskov tengernagy által vezetett szovjet flottaépítési és modernizálási program, melynek célja a szárazföldi hatalom behatolása tengeri övezetbe ismételten megvalósulni látszik Kína részéről. Az Egyesült Államok így válaszút elé lett kényszerítve. Az eddig folyó gazdasági vetélkedés folytatásának a lehetősége ott áll a Fehér Ház előtt, viszont ezzel a feltörekvő kelet-ázsiai hatalmat Oroszország karjaiba lökné, ahogy azt tette a hidegháború alatt sok más ország esetében, vagy megpróbálja kapcsolatait javítani, kompromisszumokat kötni és elfogadni, hogy kénytelen osztozni saját befolyási övezetén az új szuperhatalommal. Ha a második módszer segítségével sikerülne egy gazdasági és esetleg a jövőben politikai-katonai együttműködést kiépíteni ezen két hatalom között, az egy addig a történelem során sohasem tapasztalt hatalmi koncentrációt hozna létre, mellyel a Szovjetunió hagyatékát hordozó

Oroszország nem lenne képes felvenni a versenyt. A Csendes-óceán feletti térség a két hatalom közé lenne zárva, azok között híd szerepet töltené be és megszilárdulna a szerepe, mint a világgazdaság központi helye a térképen. A két ország között azonban jelentős ellentétek vannak, hiszen jelenlegi rivalizálásuk kiterjed a gazdasági és társadalmi térre egyaránt. Akárcsak a szovjet-amerikai ellentétek során itt is kereskedelmi szankciók léptek életbe, melyek felidéznek a COCOM-listák emlékét, illetve szinte mintha a történelemtényekből lettek volna kiragadva azok az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok megsértésével kapcsolatos vádak, melyeket az Egyesült Államok támaszt Kína ellen, például az Uighur nép vagy a Hong Kong lakossága elleni diszkriminatív és elnyomó tevékenységek. Ha ezeket az ellentéteket nem tudja a két ország vezetése kezelni, akkor a jövőbeni szorosabb kooperáció esélye csekély. Bár jellemző, hogy a két hatalom magas szintű tárgyalásokat folytat egymással, ezek gyakran feszült légkörben telnek, ami emlékeztet a Hruscsov hatalmának idején folyó tárgyalásokkal, a Szovjetunió hatalmának csúcspontján. Emellett fontos megemlíteni, hogy az USA mellett a nyugati világ más országainak is vannak gazdasági és politikai súrlódásai Kínával kapcsolatban. Egy esetleges USA-Kína szövetség így több következménnyel is járhat nemzetközi téren. Először is azzal, hogy az Egyesült Államok szorosabbra fűzi a kapcsolatot Kínával, esetleg ellenszenvet válthat ki az ipari hatalmak körében és veszélyeztetheti meglévő szövetségi rendszerének létét. Jól tudjuk, hogy az olyan területek, mint Japán, Ausztrália vagy Dél-Korea bizonyos mértékben stratégiai fenyegetettséget érez Kína személyében, így hát az USA jelentős kockázatot vállalna, esetlegesen elidegenítheti jelenlegi kulcsfontosságú partnereit. Egy másik szempont, amit figyelembe kell venni, hogy egy szoros USA-Kína stratégiai szövetség egy páratlan katonai potenciállal rendelkező szövetséget alkotna, amely felébresztheti a világ más államaiban egy, a hidegháborúhoz hasonló világfelosztás rémét. Egy harmadik lehetséges következmény, hogy fennáll a lehetősége annak, hogy mivel mindkét állam jelentős gazdasági és katonai erővel rendelkezik, szövetségük ellenére a jövőben ismételten elkezdődhet egy addig sohasem látott gazdasági vagy akár fegyverkezési verseny, amely a Ronald Reagan politikájához hasonlóan jelentős terhet jelentene mind a gazdaság, a társadalom, a politikai helyzet, illetve egy új és rendkívül fontos tényező, a fenntarthatóság számára, hiszen egy ilyen versengés könnyen a túltermeléshez, túlfogyasztáshoz és a kulcsfontosságú erőforrások elpazarlásához vezethet. Felvetődik az Európai Unió helyzetének kérdése is. Bár, hogy a mai Oroszország nem jelent akkora fenyegetést, mint a néhai Szovjetunió, az európai integrációs térséggel zajló kapcsolata elég rendhagyó. Politikai szempontból a két entitás között jelentős ellentétek vannak, viszont a közelmúlt eseményei, mint a Balti-tengeren kiépült

földgázvezeték rendszer jól illusztrálja, hogy kereskedelmi szempontból jelentős kölcsönös függőség áll fenn közöttük. Említettük, hogy az Európai Unió kilátásba helyezte a stratégiai integrációt a nagyhatalmi szerepvállalás érdekében, így felmerül egy érdekes kérdés, miszerint lehetséges-e, hogy egy esetleges USA-Kína szövetséggel való összecsapás következtében meggyengült Oroszországban a terjeszkedés lehetőségét látják és megpróbálják megkaparintani azokat a kulcsfontosságú erőforrásokat, amelyeket most kereskedelem útján kénytelenek beszerezni? Ezzel azonban értelmet nyerne Brzezinski tétele, miszerint az Egyesült Államok csak úgy tarthatja fenn világhatalmi szerepét, ha megakadályozza az eurázsiai térségben egy meghatározó hatalom felemelkedését. Felvetődik tehát annak a lehetősége, hogy ebben a scenárióban a tengeri hatalom stratégiai térképe egy másik ellenféllel bővül.

4.4.2. Kína-Oroszország vs. USA

Az egyik legnépszerűbb forgatókönyv a két kontinentális hatalom szövetsége a tengeri hatalom megdöntésére. Bár kétségkívül van a két eurázsiai nép között különbség és nézeteltérés sok szempontból, viszont a hidegháborúhoz hasonlóan most is kialakulni látszik egy kooperációs kapcsolat kettejük között, melynek célja a tengerentúli szuperhatalom visszaszorítása és saját hatalmuk kiterjesztése. Jelenleg a világ teljes katonai kiadásának az egyharmadával az Egyesült Államok rendelkezik és attól függetlenül, hogy a két rivális hatalom nem rendelkezik olyan katonai potenciállal, mint a tengeri hatalom, valószínű, hogy egységes erővel képesek lennének helytállni egy hagyományos háborúban. A hagyományos háború kérdése elég kényes, hiszen mindhárom ország jelentős nukleáris fegyverkészlettel rendelkezik, mely bizonyos esetben rendkívül gyorsan „megoldhatja” a háború kimenetelének kérdését, amikor is nem lehetne győztesről beszélni a kölcsönös megsemmisítés végett. Amint azt már jeleztük mindkét eurázsiai ország igyekszik kitörni a kontinentális hatalom korlátjaiból kitörni és tengeri hatalommá válni, így az USA közvetlen kihívójává válni saját érdekszféráján belül. Kérdéses lehet, hogy ez a fegyverkezés ismételen elhoz-e egy olyan összeomlást, melyet a Reagan politika okozott a Szovjetunió túlhajszolásával. A nagy keleti birodalom szétesése után a legmeghatározóbb fennmaradó állam, Oroszország lecsúszott hatalommá vált, mely gazdaságilag képtelen volt lépést tartani az Egyesült Államokkal. Mára azonban az orosz gazdaság nagy mértékben regenerálódott és így a politikai vezetés készen áll visszatérni a globális hatalmi játszámába és kivenni a részét a hegemoniáért folyó küzdelemből. A XXI. században a 90-es években viszonylag passzív kontinentális hatalom ismételen elkezdte a környékén lévő régiók „politikai feltérképezését”, hogy akár kooperáció akár konfrontáció útján kiszélesítse lehetőségeit. A Krím-félsziget bekebelezésével

megszilárdította hatalmát a Fekete-tengeren, a szíriai beavatkozással gyakorlatilag megfogalmazta érdekeltségét a Közel-Kelet térségében és a Földközi-tengeren, nyugati határain Ukrajna és Fehéroroszország is szembetalálkozott az orosz külpolitikai gépezettel, bár meglehetősen eltérő módon és a Kreml az Európai Unióval is próbál kedvezőbb kapcsolatokat teremteni, ennek egyik legkiemelkedőbb jele az új balti-tengeri gázvezeték, mely Oroszországból Németországba szállítja az orosz földön bőségesen rendelkezésre álló földgázt (megkerülve Ukrajnát), így jövőbeli bővebb kereskedelmi kapcsolatokat helyezve kilátásba az egész európai integrációs térséggel. Ezen kívül Kína is egyre inkább igyekszik kiterjeszteni hatalmát Kelet-Ázsiában. Indokínában és a Himalája térségében egyre inkább növeli befolyását, amely akkorára nőtt, hogy expansionista törekvései a regionális nagyhatalom, India érdekeibe ütközött. A Szovjet-Kínai határháborúkra hasonlító helyzet állt elő Kína és India között is, ahol az elszigetelt fegyveres összecsapások ellenére nyílt háború nem tört ki a két ország között. Talán a kérdés, amely leginkább foglalkoztatja a világ politikusait és kutatóit, az a Tajvannal kapcsolatos helyzet alakulása. A polgárháború óta leszakadt sziget, bár kínai emberek lakta, egy rendkívül fontos stratégiai központ az Egyesült Államok számára a Csendes-óceánon. Japán, a Fülöp-szigetek, Okinawa, Guam illetve más térségek között Tajvan is részese annak az Egyesült Államok szövetségeseiből és támaszpontjaiból álló gyűrűnek, amely a Kínai Népköztársaságot egyfajta kontinentális zárlatban tartja, megtéve ezzel mindent annak érdekében, hogy ne tudjon jelentős befolyást szerezni a Csendes-óceánon és tengeri hatalommá válni. Természetesen Kína törekvései kockázatosak, hiszen az agresszív terjeszkedés ezen térségben az Egyesült Államok határozott reakcióját válthatja ki, azonban kétséges, hogy az amerikai vezetés hogyan vélekedik a helyzetről, egy esetleges Kínai megszállás esetén katonai beavatkozásra sor kerülne-e, avagy úgy vélik, hogy a kis sziget miatt nem éri meg a totális háború kockázata. Egy másik fontos kérdés, hogy vajon itt hogyan alakulna a két szövetséges kapcsolata? Ahhoz, hogy ez a kooperáció hosszú távon fennmaradjon, mindenképpen rendezni kell a két kontinentális hatalom közötti ellentétet. Ahogy azt már említettük Kínának hosszú ideje fennálló területi követeléseai vannak Oroszországgal szemben, ráadásul társadalmi helyzete, mint például a túlnépesedés is indokolja az új, ritkán lakott területek megszerzését. Ez párosul azzal, hogy bár mindkét ország rendkívül gazdag erőforrásokban, ezek szerkezete jelentősen eltér egymástól. Míg Oroszország jelentős szénhidrogén készletekkel rendelkezik, addig Kína területe bővelkedik a ritka földfémekben. Ezen erőforrások mindegyike kulcsfontosságú szerepet játszik a mai világban, mind polgári, mind katonai téren, így a két szomszédos országnak nem lenne ellenére, hogyha közvetlenül birtokolhatná ezen kincseket. Ezen kívül a

két ország domináns hatalmat képezne Ázsiában, így Dél-Ázsia és a Közel-Kelet is érdekszférájába kerülne a nagyhatalmi párosnak. Ezen területek nyilvánvalóan kulcsfontosságúak, mind a gazdaság, mind erőforrások, mind pedig a kereskedelem terén, ezáltal a kontinentális hatalmi páros a világ geopolitikailag fontos területek jelentős részére tehetne szert, illetve esélye lenne a világ számos tengereire és óceánjára kitörni és tengeri hatalommá válni. Számolni kell azonban azzal is, hogy Oroszország a térségben jelentős szövetségesekkel rendelkezik, akár a Közel-Kelet, akár Dél-Ázsia területét nézzük, hiszen itt helyezkedik el a volt Szovjetunió tagországainak egy része, illetve már a hidegháború idején is szoros kapcsolatokat igyekezett kialakítani Indiával, amely további politikai súrlódás forrása lehet a két nagyhatalom között.

4.4.3. USA-Oroszország vs. Kína

A hidegháború alatt a nyugati és keleti világ, így a nyugati és keleti nagyhatalmak közötti szembenállás határozta meg a politika és stratégia mindennapi életét. Ebben a feszült időszakban is azonban két hatalom vezetői találtak rá módot, hogy az enyhülés és a kooperáció felé vezessék világunkat. Ezek az időszakok általában akkor fejlődtek ki, amikor a két hatalom között nagyjából fennállt a stratégiai egyensúly. Bár Oroszország a Szovjetunió összeomlása után jelentős gazdasági, politikai és társadalmi problémákkal küszködött, az elmúlt 30 évnek köszönhetően a világ legnagyobb országa kilábalni látszik a nehézségekből és készen áll rá, hogy újjult erővel csatlakozzon a hegemoniáért folytatott küzdelembe. A közelmúltban látott terjeszkedési és tárgyalási kísérleteinek hála lehetőségei bővültek Európában és a Közel-Keleten, így egy esetleges konfliktus esetén a másik két nagyhatalom között, nem biztos, hogy nem lát egy soha vissza nem térő lehetőséget arra, hogy pozícióit megerősítse Kelet-Ázsiában és a Csendes-óceánon. Láthattuk a hidegháború alatt, hogy az orosz kínai kapcsolatok, amilyen felhőtlenek tudnak lenni, olyan komoly konfliktusos helyzet is kialakulhat a szomszédos hatalmak között. Lehetséges, hogy a megfelelő körülmények között az orosz vezetés szembefordul Kínával, egyrészt, mint egy védekező mechanizmus a közel lévő és gyorsan fejlődő hatalom ellen, másrészt saját hatalmának kiterjesztése érdekében az ázsiai kontinensen. Ez az eshetőség az Egyesült Államok szempontjából számos következménnyel járhat. Elsősorban bekerítenék Kínát, szárazföldről és tengerről is komolyan fenyegetnék, így stratégiai szempontból gyakorlatilag sarokba szorítanák és korlátoznák hatalmának kiterjesztésének lehetőségét. Másrészt azonban ez a régi rivális újbóli komoly megerősödéséhez vezethetne, így lehetséges, hogy újból elkezdődne a XX. század közepén indult vetélkedés. Ebben a szituációban nagyon fontos szerepet játszanak Oroszország hatalmi törekvései. Láthattuk, hogy megerősödése eredményeképpen próbálkozik befolyásának

kiterjesztésére Európában és a Közel-Keleten. Bár az USA és Európa között léteznek politikai és gazdasági érdekellentétek, attól függetlenül fontos szövetségei egymásnak, de ezt a szövetséget egy Oroszországgal létrejövő szoros kapcsolat veszélyeztethetné. Legrosszabb esetben egy stratégiai szakítás következhetne be Európa és az USA között, amely esetlegesen megrendíthetné az Atlanti-óceán stabilitását. Bár ezen lehetőség bekövetkezésének esélye csekély, az határozottan kijelenthető, hogy egy bizonyos szintű feszültség keletkezne ezen szereplők között. A Közel-Kelet térsége abból a szempontból fontos, mert Oroszország, ahogy azt a szíriai konfliktus nyomán láthatjuk, elkezdte nagyhatalmi törekvéseit ezen térségre kiterjeszteni. Mivel a térség a nyersanyagkereskedelem és ellátás szempontjából kulcsfontosságú az Egyesült Államok számára, így nehézséget okozhat az ezen befolyási övezet feletti osztozkodás. Egy ilyen szövetség azonban jelentős kockázatot rejt az USA számára. Már Brzezinski is említette, hogy a szuperhatalom csak úgy tarthatja fent világhatalmi pozícióját, ha eurázsiai politikáját úgy alakítja, hogy a hatalmas földrészen ne jöhessen létre egyeduralkodó. Ez talán úgy lenne megoldható, hogy az Egyesült Államok, hasonlóan a hidegháborús politikájához, mindent megtesz annak érdekében, hogy az Eurázsiai kontinens partmenti területeit irányítása alá vonja, így kontinentális zárlatba vonná a feltörekvő Oroszországot. Természetesen ez ismételten a nagyhatalmi szembenállás kiélesedéséhez vezetne, amely ismét az ellenségesség állapotába sodorhatja a két állam kapcsolatát. Ezzel párosul az a tény, hogy ha Oroszország kellő gazdasági erőre és megfelelő területekre tesz szert, akkor maga is aktívan próbál majd tengeri hatalmat kiépíteni, így az USA hatalmának integritása ebből a szempontból is veszélyeztetve lenne.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Ahogy az előző fejezetek összevetésével válaszoljuk meg a kérdést, hogy pontosan mit is tudtunk meg. Ma olyan világot élünk, mely 100 évvel ezelőtt elképzelhetetlen volt. A technológia, a globális hálózatok olyan fejlettséget értek el az elmúlt 70 év alatt, amelyre a történelem emberei azt hihették, hogy évszázadok, sőt akár évezredek szükségesek. Ennek ellenére, ahogy azt láthatjuk, annak ellenére, hogy környezetünk ilyen különlegessé és egyedivé vált a történelmi múlthoz viszonyítva, azok a folyamatok és helyzetek, melyek a geopolitikai életben folynak nem ismeretlenek számunkra. Azon elméletek, melyet a hidegháború utáni radikális nemzetközi rendet jósoltak nem váltak valóra. Ma is ugyanúgy fellelhető az államok és nemzetek közötti vetélkedés, mint az elmúlt évszázadokban. Az idő lehet, hogy megváltozott, de a lényeg megmarad. Minél kiterjedtebb terület, minél erősebb gazdaság, minél több erőforrás, minél nagyobb hatalom, ez határozza meg geopolitikát és ezen keresztül a nemzetközi rend felépítését és működését. Hogyan is néz ez ki a gyakorlatban?

A hegemoniára törő hatalmak minden lehetséges eszközt bevetnek befolyásuk kiterjesztésére és megszilárdítására, ezek közé tartoznak a hidegháború hagyatékai, az ott szerzett tudás és tapasztalatok. Erre példa először is az úgynevezett „helyettesítő háborús” rendszer. A modern hadviselés a hagyományos fegyverek és tömegpusztító fegyverek együttes fejlődésével és elterjedésével olyan állapotot eredményezett, amelyben a nagyhatalmak közötti nyílt fegyveres konfliktus elképesztő költségekkel jár. Éppen ezért vált szükségessé a stratégiai egyensúly létrehozása, hogy ezen államok egymással szemben kellő visszatartó erőt tudjanak kialakítani, ezzel biztosítva, hogy ezen költségek meghaladják a háborúból származó potenciális hasznot, elkerülve ezzel a közvetlen háborút. Azonban a világhatalmi törekvés ettől függetlenül tovább folytatódik, erre alakultak meg a helyettesítő háborúk, hogy a nagyhatalmak összemérhessék erejüket a totális háború veszélyének elkerülése mellett. Erre példa a Délszláv-háború is. A hatalmi vetélkedés ezen felül áttért a katonai szféráról más területekre is, a technológiai verseny, illetve a gazdasági és kereskedelmi vetélkedés szerves részévé vált a modern hatami rivalizálásnak.

A jelenlegi geopolitikai küzdelem nagymértékben hasonlít a hidegháborús forgatókönyvre. Van egy tengeri hatalom, az Egyesült Államok, amely, mint egyedüli szuperhatalom vetélkedik a világon, aktívan részt vesz a világ politikai, hadi és gazdasági-kereskedelmi életében. Célja a hegemonia kiépítése és a világhatalmi szerepvállalás kiterjesztése. Szemben találja magát a kontinentális hatalommal, ez esetben két kontinentális

hatalommal, amelyek hasonló célokat fogalmaznak meg, ők akarnak felülni erre a bizonyos trónra, ezáltal rivalizálás alakul ki a három hatalom között. Az egyik legfontosabb eleme ennek a rivalizálásnak, hogy amellet, hogy a két szárazföldi hatalom saját területe mentén a szárazföldön próbálja hatalmi mozgásterét bővíteni, alapvető céljának tartja a tengeri hatalom kiépítését, hogy saját befolyását kiterjeszthesse, illetve a jelenlegi tengeri hatalmat viasszoríthassa. Természetesen a tengeri hatalom úgy próbál védekezni, hogy a két kihívó szárazföldi hatalmat megpróbálja beszorítani saját kontinensére. A nagyhatalmak szövetségi rendszereket építenek ki és kezdetét veszi a fegyverkezési verseny, amelynek célja a stratégiai fölény megszerzése. Felüti a fejét azonban egy érdekes jelenség, mégpedig az, hogy a három hatalmi szembenállás új lehetőségeket tár fel, mégpedig annak a lehetőségét, hogy két hatalom összefogjon a harmadik ellen. kiiktatva azt. Ezen eshetőségek lehetséges előnyeit, hátrányait, lehetőségeit és veszélyeit megtárgyaltuk az előző fejezetben, viszont egy fontos kérdés nyitva maradt ezzel kapcsolatban. Melyik szcenárió létrejöttének van meg a legnagyobb esélye. Ennek megítélése sajnos nem egyszerű. Bár mindhárom hatalomnak van nyomós oka a kettő másik hatalom közül bármelyikkel szövetkezni, nem igazán lehet kijelenteni, hogy valamely hatalom szempontjából bármely felállás előnyösebb lenne a másikkal szemben.

A globalizációnak köszönhetően az egész világot behálózó hálózatok jöttek létre, melynek eredményeképpen lehetségessé vált az államok gyorsütemű fejlődése az erőforrások elosztása végett. Ez a folyamat nem újkeletű, hiszen a kereskedelemnek hála a világon megtalálható szinte minden érték, a nyersanyagoktól kezdve, a termékeken keresztül, a szolgáltatásokkal, sőt még a hadseregekkel is befejezőleg minden értékrészt vesz az elosztási rendszerben. Természetesen egy entitás minél több erőforrást birtokol, annál nagyobb hatalomra tehet szert. A modern világban az elosztási rendszer legfontosabb eleme a tengeri kereskedelem, így az erőforrások feletti befolyást leginkább a tengeri hatalom, jelenleg az Egyesült Államok birtokolja. Kialakult egy olyan rendszer a geopolitikában, amely meghatározza ennek a működését, mégpedig, hogy az USA, sőt az egész nyugati világ nagyban függ az elosztási rendszeren áthaladó erőforrásoktól, így fennmaradásának lételeme, hogy megvédje azt. Ezzel kapcsolódik be az egyik legfontosabb fogalom, mégpedig a világhatalmi szerepvállalás. A hidegháború során számos tényező megpróbálta az elosztási rendszert zavarni, így az Egyesült Államoknak ebből a szempontból létfontosságú volt, hogy a világ más részein, legfőképpen az eurázsiai területen beavatkozzon és érvényesítse saját érdekeit. Ezek a fenyegetések, melyek akár regionális konfliktusok formájában az erőforrások lelőhelyének stabilitását, globális veszély formájában az erőforrások elosztásának útvonalait,

és ami a legfontosabb, hegemon kihívóként az elosztási rendszer feletti irányítást veszélyeztetik, a mai napig jelen vannak. A modern konfliktusok, a gazdasági rivalizálás és az új tengeri hatalmi törekvések miatt a szuperhatalom csak úgy biztosíthatja hegemon szerepét, ha lépést tart ezekkel a folyamatokkal.

Eljutunk mindezzel a legutolsó kérdéshez. Ha már a mai helyzet és a XX. században lejátszódott hidegháború között ennyi hasonlóság van, vajon jelenleg is egy új hidegháborúról játszódik le? Bizonyos értelemben mondhatjuk ezt, hiszen látható, hogy a jelenlegi világhatalomért folyó küzdelem sok hasonlóságot mutat a hidegháborúhoz hasonlóan, a tengeri és a szárazföldi hatalom szembenállása, a kitörés és feltartóztatás párhuzama, a befolyási övezetek kialakítása, a helyettesítő háborúk és a gazdasági versengés ugyanúgy fellelhető a mai nemzetközi rendben is, viszont fontos megemlíteni, hogy míg a hidegháború során a rivalizáló ellenfelek és befolyási övezetük jelentős mértékben elhatárolódott egymástól, a mai riválisokat rengeteg, főleg gazdasági szál fűzi össze, jelentős interdependencia alakult ki közöttük.

Bárhogy is alakuljon ez a kérdés, az elmondható, hogy a jelenlegi rivalizálás legfőbb csomópontja a Csendes-óceán térsége lesz. Mivel a világ két legmeghatározóbb gazdasági hatalma zárja körül ezen térséget, így belátható, hogy ezen vizek kereskedelmi és katonai szempontból is jelentős befolyással bírnak. Az ezen térséget irányító állam olyan jelentős befolyáshoz jut világdimenziókban nézve, hogy rendkívül jó kilátásokkal rendelkezik majd a hegemon hatalom kiépítésére. Ahogy azt említettük, a világ térképét nézve sokkal tisztábban láthatunk, ha Földünket a Csendes-óceán szemszögéből nézzük.

ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat során feltártuk a geopolitika tudományának múltját és jelenét, tanulmányoztuk a múlt geopolitikusainak megállapításai, hogy ezen tudás elsajátításával megvizsgálhassuk a mai világ geopolitikai helyzetét. A hidegháború eseményeit, folyamatait és mozgatórugóit ismertetve, azt a geopolitikai gondolkodás segítségével összevetve a mai nemzetközi renddel sok hasonlóságot fedezhetünk fel. A tengeri és a szárazföldi hatalom helyzete a három főszereplő között és a stratégiai egyensúly felállításának igénye a nagyhatalmakat ismételten a rivalizálás, a fegyverkezési verseny és a gazdasági párbaj pályájára állította, mely jelentősen formálta geopolitikai viselkedésüket. A nyílt konfrontáció elkerülése, a helyettesítő háborúk, a kontinentális zárlatból való kitörés, a kooperációra való készség, a befolyási övezetek megfogalmazása és a tengeri hatalomért folyó küzdelem mind jelenleg is a szemünk előtt játszódik le. Három főszereplőnek, az Egyesült Államoknak, Kínának és Oroszországnak is egybevágó célja van, a világhatalom kiépítése, amelyhez különböző utak vezetnek. Az USA-nak, mint tengeri hatalomnak kulcsfontosságú befolyása van a világkereskedelem felett, így az erőforrások elosztása felett is. A hegemonia kiépítéséhez ezt az előnyt fenn kell tartania, viszont ennek kulcsfontosságú eleme, a már Brzezinski által megfogalmazott állítás, miszerint nem szabad hagynia, hogy az eurázsiai kontinensen domináns hatalom alakulhasson ki. A tengerek ellenőrzése és a Spykman által peremterületnek tekintett, a kontinenshez közeli szigetek és a kontinens tengerpartjai irányításával kontinentális zárlatba foghatja a feltörekvő hatalmakat, ezt a folyamatot is megfigyelhettük a hidegháború során. Kína, mint hatalmas potenciállal rendelkező szárazföldi hatalom jelenleg mindent megtesz annak érdekében, hogy kitörhessen ezen kontinentális zárlatból és tengeri hatalmat hozzon létre, betörve ezzel a szuperhatalom saját övezetébe és közvetlen kihívójává válva. Hatalmas erőforráskészletére és népességére támaszkodva a kelet-ázsiai nagyhatalom megkísérelhetnek világhatalommá válni, viszont a jelenlegi politikai és gazdasági helyzet ezt jelentősen veszélyezteti. Oroszország lecsúszott hatalommá vált a hidegháború után, de három évtizedes regeneráció után ismételten készen áll bekapcsolódni a hegemoniáért folyó küzdelembe. Saját befolyási övezetét kiterjesztve, gazdasági és politikai manőverezésével mindent megtesz, hogy egyre jobb helyzetbe juttassa magát, így a jövőben akár olyan pozícióba juthat, amelynek hála maga is tengeri hatalom kiépítésére törekedhet. A három hatalom egymás közötti rivalizálása felveti az esetleges szövetségek megalakulását, ahol két hatalom az egymással való kooperációból származó előnyökre támaszkodva és lehetőleg az azokból származó hátrányokat kiküszöbölve együttes erővel, nyíltan szembe

fordul a harmadikkal, megjelenítve ezáltal egy újabb bipoláris világ kialakulásának lehetőségét. Mindebben kulcsfontosságú szerepet játszik a tény, hogy a világtérkép jelentős változáson ment keresztül. Kereskedelmi és stratégiai szempontból a világ legfontosabb térsége a Földközi-tenger, majd az Atlanti-óceán után a Csendes-óceán lett. A jövő konfrontációs térsége, a nagyhatalmak közötti legfőbb súrlódási pont ezen területen koncentrálódik, így a felette gyakorolt befolyás kivételes helyzetbe juttatja az azt gyakorló államot, mind kereskedelmi, mint katonai, mind politikai szempontból. Ez lett a világ közepe.

IRODALOMJEGYZÉK

- Anderson, J. V., & Nelson, A. J. (2019). The INF Treaty. *Strategic Studies Quarterly* 13.2, 90-122.
- Baker, E. (1963). The Berlin Crisis 1958-1962. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 39.1, 59-73.
- Békés, C. (2002). Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution. *The Cold War after Stalin's Death: A Missed Opportunity for Peace*, 213-233.
- Berneke, Á. (2015). A kelet-közép-európai régió a XXI. századi geopolitika nagy sakktábláján. *Köz-gazdaság* 10.1, 77-90.
- Brandt, W. (1967). German policy toward the East. *Foreign Affairs* 46, 476.
- Brzezinski, Z. (1999). *A nagy sakktábla*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Brzezinski, Z. (2020). *Stratégiai Vízión, Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Burk, K. (2001). The Marshall Plan: Filling in Some of the Blanks. *Contemporary European History* 10.2, 267-294.
- Calvo-Goller, N. K., & Calvo, M. A. (1987). *The SALT Agreements: Content, Application, Verification*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Chomsky, A. (2015). *A history of the Cuban Revolution*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Cohen, S. B. (2014). *Geopolitics: The geography of international relations*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield.
- Cumings, B. (2010). *The Korean war: A history*. New York: The Modern Library.
- Fischer, F. (2001). *A megosztott világ, A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941-1991)*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Fitzgerald, F. (2001). *Way out there in the blue: Reagan, Star Wars and the end of the Cold War*. New York: Simon and Schuster.
- Fukuyama, F. (2014). *A Történelem Vége és az Utolsó Ember*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Gaddis, J. L. (1974). Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?. *Foreign Affairs* 52.2, 386-402.
- Gasset, J. O. (1961). *The revolt of the masses*. London: Routledge.
- Gearóid Ó Tuathail, J. A. (1992). Geopolitics and discourse: practical geopolitical reasoning in American foreign policy. *Political geography* 11.2, 190-204.
- George Modelski, W. R. (1996). *Leading sectors and world powers: the coevolution of global politics and economics*. Columbia: University of South Carolina.

- Göncz, Á., Gati, C., & Ash, T. G. (2002). *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*. Budapest: Central European University Press.
- Harbutt, F. J. (1988). *The iron curtain: Churchill, America and the origins of the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Herring, G. C. (2004). The Cold War and Vietnam. *OAH Magazine of History* 18.5, 18-21.
- Huntington, S. P. (2015). *A Civilizációk Összeesapása és a Világrend Átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Jervis, R. (1980). The impact of the Korean War on the Cold War. *Journal of Conflict Resolution* 24.4, 563-592.
- Kearns, G. (2009). *Geopolitics and empire: The legacy of Halford Mackinder*. Oxford: Oxford University Press.
- Kissinger, H. (1998). *Diplomácia*. Budapest: Panem-Grafo.
- Kissinger, H. (2017). *Kínáról*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Knight, P. (2007). *Kennedy Assassination*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kuran, T. (1991). The East European revolution of 1989: is it surprising that we were surprised?. *The American Economic Review* 81.2, 121-125.
- Mahan, A. T. (1890). *The influence of sea power upon history, 1660-1783*. Boston: Little, Brown and Company.
- Malia, A. (2019). The Creation of NATO and the Western Alliance. *Proceedings Book*, 215-218.
- Marchi, A. S. (2016). Churchill, Fulton and the Anglo-American special relationship: setting the agenda?. *Journal of Transatlantic Studies* 14.4, 365-382.
- Meinig, D. W. (1956). Heartland and rimland in Eurasian history. *Western Political Quarterly* 9.3, 553-569.
- Metz, D. R. (1998). *The Air Campaign, John Warden and the Classical Air Power Theorists*. Alabama: Air University Press Maxwell Air Force Base.
- Mező, F. (2006). A geopolitika formaváltozásai. *Politikatudományi szemle* 4, 75-107.
- Milan, S. (1988). The Prague Spring: 20 Years Later. *Foreign Affairs* 66.5, 981-1001.
- Nagy, M. M. (2019). A klasszikus geopolitikáról. *Geopolitikai Szemle* 1.1, 149-164.
- Nelson, A. K. (2001). Operation Northwoods and the Covert War against Cuba, 1961-1963. *Cuban Studies* 32, 145-154.
- O'Sullivan, P. (1986). *Geopolitics*. London: Routledge.
- Owens, M. T. (1999). In defense of classical geopolitics. *Naval War College Review* 52.4, 59-76.

- Pap, N. (2007). *A Balkán "kis" politikai földrajza*. Pécs: PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.
- Perényi, B. (2020). Adalékok a Geopolitika Kialakulás-Történetéhez. *Geopolitikai Szemle* 5.2, 155-170.
- Powers, F. G., & Curt Gentry. (2004). *Operation Overflight: a memoir of the U-2 Incident*. Washington D.C.: Potomac Books.
- Ranger, R. (1975). The Politics of Arms Control after Vladivostok. *Millennium* 4.1, 52-66.
- Ratzel, F. (1887). *A Föld és az ember: anthro-po-geographia vagy a földrajz történeti alkalmazásának alapvonalai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Roberts, B., Manning, R. A., & Montaperto, R. N. (2000). China: the forgotten nuclear power. *Foreign Affairs* 79, 54.
- Roberts, G. (2011). Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943-8. *Journal of contemporary history* 46.1, 58-81.
- Safran, N. (1977). Trial by Ordeal: The Yom Kippur War, October 1973. *International Security*, 133-170.
- Shlaim, A. (1983). *The United States and the Berlin Blockade, 1948-1949: A Study in Crisis Decision-Making*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Slocombe, W. B. (1988). Force posture consequences of the START treaty. *Survival* 30.5, 402-408.
- Sofaer, A. D. (1986). The ABM Treaty and the Strategic Defense Initiative. *Harvard Law Review* 99.8, 1972-1985.
- Sumida, J. T. (2000). *Inventing grand strategy and teaching command: the classic works of Alfred Thayer Mahan reconsidered*. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Szilágyi, I. (2018). *A Geopolitika Elmélete*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó.
- Tőkés, T. (2020). A klasszikus geopolitikát megalapozó elméletek. *TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK* 3-4., 78-88.
- Volin, L. (1959). Soviet Agriculture under Khrushchev. *The American Economic Review* 49.2, 15-32.
- Waterman, S. (2002). Scholar, manager, mentor, mensch: Saul B. Cohen. *Political Geography* 21.5, 557-572.